

Tanrı Türkə yar olsun!

№ 03-04 (28) 2017

BİRLİK

**Qazaxıstan Prezidenti
Nursultan Nazarbayev:**

*"Mən o vaxt Heydər Əliyevlə
bərabər razılaşdığımız işləri
praktiki olaraq davam
etdirirəm".*

**Azərbaycan Prezidenti
İlham Əliyev:**

*"Qazaxıstan ilə Azərbaycan
arasında ikitərəfli münasibət-
lərin əsasını Heydər Əliyev və
Nursultan Nazarbayev qoyub".*

Heydər Əliyev-94

**Müasir Azərbaycan dövlətinin
banisi, xilaskarı və qurucusu**

**Avropada Azərbaycan
diasporasının yeni stratejisi**

**Ölkəsinin elçisi,
millətinin qüruru**

Xalqımız ümummilli lideri, dünya şöhrətli siyasi xadim, görkəmli dövlət başçısı, XX əsrin siyasi tarixində özünəməxsus parlaq səhifələr yazmış dahi siyasətçi Heydər Əliyevin doğum gününü və yubileyini bu gün dünyanın hər bir yerində yüksək səviyyədə qeyd edir. Bu qısa həcmli məqaləni yazarkən mən Heydər Əliyevin bir tarixi şəxsiyyət və siyasi lider kimi Azərbaycanda və dünya siyasətində gördüyü mühüm əhəmiyyətli işləri qısaca sadalamaqla, onun bütün siyasi fəaliyyətinin elmi-nəzəri tərəflərini, rəhbərlik və idarəetmə fəlsəfəsinin ən mühüm cəhətlərini qeyd etmək məqsədini qarşıma qoymuşam. Ancaq belə bir çətin vəzifənin öhdəsindən gəlmək o qədər asan olmasa da, Heydər Əliyev şəxsiyyətinə olan sonsuz məhəbbət və sədaqət mənə cəsarətlə bu işin altına girməyə ruhlandırır.

Müasir Azərbaycan dövlətinin banisi, xilaskarı və qurucusu HEYDƏR ƏLİYEV

Tarixi şəxsiyyətlər, dövlət xadimləri tarix yarıdır. Biz tarixçilərin vəzifəsi isə bu tarixi həqiqi, olduğu kimi yazmaqdan ibarətdir. Əlbəttə, tarixi yazanlar onu yaradanlar qədər əhəmiyyətli olmasalar da, gələcək nəsillər qarşısında onların da üzərinə tarixi həqiqəti obyektiv şəkildə və vicdanla qələmə almaq kimi böyük məsuliyyət düşür. Bu mənada, Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixində və bütövlükdə dünya siyasətində oynadığı böyük rol qələmə almaq şərəfli və olduqca məsuliyyətli bir məsələdir. Heydər Əliyev haqqında yazmaq ona görə şərəfli və məsuliyyətli bir məsələdir ki, bu, həm Azərbaycanın

götürsək) yarıdan çoxunu əhatə edir. Azərbaycanın son 50 illik tarixinin hər bir səhifəsi Heydər Əliyevin iştirakı ilə yaradılıb və yazılıb. Onun 1969-cu ilin 14 iyulunda Azərbaycan rəhbəri seçilməsindən vəfat etdiyi günədək göstərdiyi titanik fəaliyyət Vətənimizin inkişafına, onun çiçəklənməsinə, dünya dövlətləri cərgəsində öz layiqli yerini tutmasına xidmət etmişdir. Həmin illər ərzində Heydər Əliyev Azərbaycanda birinci şəxs olub və dünya siyasətində ən məşhur şəxslərdən birinə çevrilib. Çox az dövlət xadimi, siyasətçi tapılar ki, bu qədər böyük müddətdə öz xalqına, millətinə böyük mə-

zərsiz, heç kimlə müqayisə olunmaz tarixi şəxsiyyətdir. Bəs onun bənzərsizliyi nədədir?

Heydər Əliyev konkret olaraq bir siyasi sistemə sığmayan liderdir. O, Sovet İttifaqı dövründə marksizm-leninizm ideologiyasının təsiri altında böyüyüb SSRİ -nin ən yüksək dövlət vəzifələrinə qədər yüksəlsə də, SSRİ-nin son rəhbəri M.S.Qorbaçovun antimüsəlman və ermənipərəst siyasəti nəticəsində xalqımıza, digər türk və müsəlman respublikalarına qarşı ədalətsiz qərarlar qəbul edəndə ilk olaraq öz etiraz səsini qaldırdı, SSRİ-nin dağılması prosesinin başlaması nəticəsində tarixi zərurət yarananda, hə-

son 50 illik siyasi tarixini, bu tarixin şərəfli mübarizələrlə dolu anlarını, qələbələrini, uğurları və həmin dövrdə Azərbaycanda görülən böyük quruculuq-abadlıq işlərini yazmaq deməkdir, eyni zamanda bu, həm də Azərbaycan xalqının müstəqillik uğrunda mübarizə tarixini, xalqımızın başına gətirilən faciələri, torpaqlarımızın erməni millətçiləri tərəfindən işğal olunması səbəblərini və ümummillət lideri Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdaraq Azərbaycan dövlətini və xalqını xilas etmək naminə mübarizələrdən keçən ömür yolunu yazmaq deməkdir.

Heydər Əliyevin həyatı Azərbaycanın respublikaçılıq tarixinin (bu tarixi 1918-ci ildən

həbbətlə, sevərək və sevilərək rəhbərlik edə bilsin.

Heydər Əliyevi təkcə Azərbaycan xalqı, bütün türk millətləri və xalqları, müsəlman dünyası sevir və onunla fəxr edir. Fəqət, təkcə türk və müsəlman dünyasını? Sovetlər Birliyi tərkibində olduğumuz dövrdə bütün SSRİ xalqları onun şəxsində öz gələcək dövlət başçısını və liderini görürdü. Amerika Birləşmiş Ştatlarında onu Corc Vaşinqtonla, Yaponiyada bu dövlətin qurucusu olan Siyaqunla, Almaniya Konrad Adenauerlə, Fransada Şarl De Qolla, Böyük Britaniyada Uinston Çörçillə müqayisə edirdilər. Kiminlə, hansı tarixi şəxsiyyətlə müqayisə olunmasından asılı olmayaraq, Heydər Əliyev bən-

min siyasi təlim və ideyalardan vaxtında uzaqlaşdı. Heydər Əliyev Sovet ideologiyasının hər bir müddəasını öz zəngin və əzəmətli təfəkkür süzgecindən keçirir, onları praktikada yoxlayır, yaxşı cəhətlərini götürüb dövlət və xalq naminə istifadə edir, pis tərəflərini isə atırdı. O Sovet ideologiyasının əsirinə çevrilmədi, bəzi sovet liderləri kimi öz dilini, dinini, milli mənsubiyyətini unudub kosmopolit siyasətçilərdən və dövlət xadimlərindən biri olmadı. Ona görə ki, Heydər Əliyev bir siyasi lider və tarixi şəxsiyyət kimi öz milli-mənəvi köklərə və dəyərlərə bağlı olan, milli ideyalara və bəşəri dəyərlərə söykənərək öz siyasi təlimini yarıdan, həmin ideologiya ilə milyonları öz ardınca

apara bilən dühalardandır.

İndiyə qədərki tarixi şəxsiyyətlərin bəzilərini biz təhlil etsək, onlardan hər birinin bir siyasi sistemin və mövcud konkret tarixi dövrün qəhrəmanı, lideri olduğunun şahidi olarıq. Məsələn, Böyük Pyotr XVIII əsrin əvvəllərində Rusiyanın çarı idi. O, çar Rusiyası hüduqları daxilində, həmin ictimai-siyasi sistemin qanunları çərçivəsində islahatlar apardı. Eləcə də Şarl de Qoll Fransanı, Uinston Çorçill Böyük Britaniyanı, Ruzvelt ABŞ-ı İkinci Dünya Müharibəsindən sonra bacarıqla idarə edən islahatçı liderlər idilər. Mustafa Kamal Atatürk, Fidel Kastro, Mao Tse Dun, Lenin, Stalin isə XX əsrdə inqilab edərək yeni dövlət quran inqilabçı liderlər idilər. XX əsrdə yaşayan bu liderlərdən Lenin və Stalin sovet dövrünün, Ruzvelt və Çorçill isə kapitalist Qərb dünyasının XX əsrin birinci yarısında yaşamış

və fəaliyyət göstərmiş liderləri idilər və onlardan hər biri digərini inkar edirdi. Yalnız mənsub olduqları mövcud siyasi sistemin, ideologiyanın və şəraitin qəhrəmanı olan bu liderlərin bəziləri inqilabçı, bəziləri islahatçı-reformator, bəziləri konservator, bəziləri də diktator kimi tarixdə qaldılar. Amma Heydər Əliyevdə bu liderlərdən heç birinə məxsus olmayan xüsusiyyətlər var. Onun özünəməxsusluğu, bənzərsizliyi ondan ibarətdir ki, tarixi şəxsiyyət kimi, o, həm sovet dövrünün, həm də müasir demokratik dövrümüzün lideri və qəhrəmanı olub. Bunun sirri nədədir? Nədən Heydər Əliyevin baxışları bir ictimai-siyasi sistemə sığmırdı? Nədən iki müxtəlif ictimai-siyasi quruluşda, müxtəlif baxışların hökmran olduğu dövrdə o, eyni məharət və bacarıqla, sevgi və istəklə öz xalqına və dövlətinə rəhbərlik edib, eləcə də dünya tərəfindən də ey-

ni dərəcədə qəbul olunub və rəğbətə qarşılanıb? Bunun əsas səbəbi onun bir siyasi lider olaraq milliliyindən, azərbaycançılıq ideologiyasına, dini baxımdan İslam əxlaqına, vicdan və əxlaq baxımından təmiz və ədalətli, dünyagörüş baxımından realist və pragmatik, reformator bir siyasətçi olmasından, başqa millətlərə və dinlərə qarşı həqiqi beynəlmiləlçi olmasından irəli gəlirdi. Heydər Əliyev qeyri-adi dərəcədə dövlətçi, qanunsevər, demokratik, azərbaycançılıq ideyalarının daşıyıcısı, milli və beynəlmiləlçi, inqilabçı, realist və pragmatik, ümumbəşəri ideyaların özündə cəmləşdirən, multikulturalist ideyaların daşıyıcısı olan, onları yorulmadan təbliğ edən bir siyasi lider idi.

Nədənsə tarixçilər və politoloqlar Heydər Əliyevi bir siyasətçi, dövlət xadimi kimi xarakterizə edərkən onun gördüyü işlərdən, qurub-yaratmaq bacarığundan, ölməz ideyalarının müsir dövrə tətbiqinin vacibliyindən, dövlətçilik və idarəetmə təcrübəsindən, elmi-nəzəri, fəlsəfi baxışlarından bəhs edərkən onun özünəməxsus bir lider olmasından olduqca az danışırlar.

Görünür, hələ Azərbaycan tarixçiləri, filosofları, politoloqları Heydər Əliyev ideyalarının və siyasi kursunun əsas müddəalarını, prinsip və xüsusiyyətlərini tam aşkara çıxarıb izah etməyə çətinlik çəkirlər. İndi Heydər Əliyev siyasi idarəetmə məktəbinin, iqtisadi idarəetmə məktəbinin, elmi-fəlsəfi məktəbinin mövcudluğundan çox bəhs edirlər. Lakin "Heydər Əliyevçilik" siyasi kursunun konkret olaraq nədən ibarət olduğunu dürrüst şəkildə, elmi sistem halında yazıb ortaya qoyan bir müəllif hələ ki yoxdur. Bəziləri "Heydər Əliyevçilik" adlanan mükəmməl bir dövlət idarəçiliyi məktəbinin olduğunu etiraf etsələr də, sadəcə, ad məsələsində, yəni bu siyasi idarəetmə məktəbini necə adlandırmağın daha düzgün variantı ətrafında baş sındırıb bir qərara gələ bilmirlər. Yuxarıda qeyd etdim ki, tarixi şəxsiyyətlər tarix yaradırlar. Həmin tarixi isə tarixçilər, politoloqlar yazırlar. Tarix yazanların əsas vəzifəsi tarixi gerçəkliyi obyektiv şəkildə, hər şeyi öz adı ilə adlandıraraq, vicdanla yazmaqdan ibarətdir. Əgər Heydər Əliyev ömrünün 50 ildən çox bir dövrünü məhz Heydər Əliyev adı ilə Azərbaycanı qurub-yaratmağa sərf edibsə, bu adla tanınıbsa, bəs biz nədən Heydər Əliyevin fikirlərinə, onun ideyalarına, nəzəri-ideoloji baxışlarına özümüzdən yeni ad uydurmaliyiq? Zənnimcə, Heydər Əliyevin adı - Heydər Əliyev kimi, onun ideyaları isə "Heydər Əliyevçilik" dövlət idarəçiliyi məktəbi kimi tariximizdə əbədi olaraq yaşamaqlı, siyasi və fəlsəfə tariximizə qızıl hərflərlə həkk olunmalıdır.

Bəs nədir "Heydər Əliyevçilik" siyasi kursu və dövlət idarəçiliyi məktəbi? Bu siyasi məktə-

bin təməl ideyaları, əsas prinsip və xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?

Bir dövlət xadimi kimi Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətinə istər sovet dövründə, istərsə də müstəqillik dövründə rəhbərlik etdiyi zaman söylədiyi fikirlər, müxtəlif yığıncaqlarda etdiyi nitqlər və məruzələr, verdiyi bəyanatlar "Heydər Əliyev siyasi məktəbi"nin əsas prinsip və xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Bizim vəzifəmiz onları ardıcıl şəkildə oxumaqdan, sistəmləşdirib vahid nəzəri sistem halında gələcək nəsillərə çatdırmaqdan ibarətdir. Heydər Əliyev tarixi hadisələrin iştirakçısı kimi bunları vahid sistem halına gətirməyə vaxt və macal tapmadı. Əgər biz bu tarixi şəxsiyyətin yetirmələri və davamçıları olaraq həmin məktəbin əbədiyaşar olmasını istəyiriksə, bunu bizim özümüz etməliyik. Ona görə etməliyik ki, müstəqil Azərbaycanın qurulmasının və inkişaf etdirilməsinin elmi-nəzəri bazasının hansı prinsiplərə söykəndiyini gələcək nəsillər asanlıqla dərk edə bilsinlər.

Heydər Əliyevçilik – Müstəqil, azad və müasir Azərbaycan dövlətini qurmaq, inkişaf etdirmək və əbədi etmək üçün Azərbaycan xalqının milli mənəvi potensialından, onun tarixi təcrübəsindən qaynaqlanan, milli dövlətçilik ənənələrini real şəkildə dirçəldən və gerçəkləşdirən, ona əbədiyyət qazandıran, müasir və qabaqcıl dövlətlərin təcrübəsindən və bəşər sivilizasiyasının nailiyyətlərindən istifadə edərək demokratik islahatlar və təkamül yolu ilə Azərbaycan xalqını və dövlətini daim müasirləşdirən və yeniləşdirən, bütün dünya azərbaycanlılarını vahid bir ideya ətrafında birləşdirən bilən, sosial-ədalət və humanizm prinsiplərinə söykənərək dövlət daxilində ümummilli-mənəvi birliyə və sosial-iqtisadi rifaha doğru aparən, dünyanın bütün xalq və millətləri ilə sülh və əminamanlıq şəraitində yaşamağa önəm verən mükəmməl fəlsəfi- siyasi, milli-mənəvi və dövlət idarəçiliyinə aid zəngin və zəruri baxışlar sistemidir.

Bu siyasi idarəetmə məktəbinin əsas prinsip və xüsusiyyətləri ən azı aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Milli dövlətçilik, qanunçuluq və demokratiya;
2. İslahatçılıq;
3. Azərbaycançılığa və milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq;
4. Sosial ədalət və humanizm;
5. Beynəlmillətçilik və bəşəriyyət.

Birinci prinsip haqqında danışarkən, ilk öncə, ümummilli lider Heydər Əliyevin belə bir fikrini xatırlatmaq istəyirəm: "Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədidir, dönməzdir və sarsılmazdır". Bu, o deməkdir ki, bizim hər hansı

dövlət, dövlətlər qrupu və ya beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq etməyimiz Azərbaycanın süverenliyinə, dövlət müstəqilliyinə, onun ərazi bütövlüyünə xələl gətirməməlidir. Azərbaycan dövlətçiliyi qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi və hüquqi demokratik islahatların həyata keçirilməsi yolu ilə möhkəmlənməli və təcridi demokratik islahatlar yolu ilə inkişaf etməlidir. Ulu öndərin söylədiyi "Yaxşı hökumət o deyil ki, xalqını xoşbəxt görmək istəyir, yaxşı hökumət o hökumətdir ki, bunu hansı vasitələrlə etməyi bacarır." - fikri hakimiyyətin fəaliyyətində əsas prinsip kimi götürülməlidir.

Bu fikri analogi olaraq XX əsrdə Azərbaycana rəhbərlik etmiş dövlət xadimlərinə də şamil etmək olar. Yaxşı dövlət başçısı o şəxs deyil ki, Azərbaycanı müstəqil, azad, demokratik və xoşbəxt görmək istəyir. O şəxsiyyətdir ki, bu məqsədlərə hansı vasitələrlə çatmağı, onu realığa çevirməyi bacarır.

Heydər Əliyev müasir Azərbaycan dövlətinin banisi, xilaskarı və qurucusudur. Ulu öndər həm Azərbaycan xalq hərəkatının, həm də Azərbaycan milli azadlıq hərəkatının həqiqi lideri olmuşdur. O, 70-ci illərdən başlayaraq Azərbaycanda həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində, uzun illər ərzində nəfəs dərmədən, keçəgündüz bilmədən çalışmaqla Azərbaycanı Sovetlər İttifaqının ən qabaqcıl, iri addımlarla irəliləyən, inkişaf etməkdə olan, özünü tam yaşatmağa qabil olan və bütün istiqamətlər üzrə çiçəklənən bir respublikasına çevirdi. O, uzunillik siyasi fəaliyyəti ilə Azərbaycanı qurub-yaratmaqla QURUCU LİDER, müstəqillik dövründə isə Azərbaycanı parçalanmaqdan və məhv olmaqdan xilas edən XİLASKAR LİDER kimi tarixə düşmüşdür.

XX yüzillikdə Azərbaycana rəhbərlik etmiş şəxsiyyətləri bir-bir gözümləndirəndən keçirsək görərik ki, onlardan heç biri Heydər Əliyev qə-

dər Azərbaycan xalqına və dövlətçiliyinə uzun müddət ərzində bacarıq və səriştə ilə xidmət etməyə nail ola bilməyib.

Heydər Əliyevin bir siyasi lider kimi özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri də onun dinc dövrdə, seçkilər yolu ilə hakimiyyətə gəlib dövləti məharətlə idarə edən, lakin ekstremal şəraitlərdə və böhran dövründə öz xalqının qabağında gedə bilməyən keçmiş sovet liderlərdən fərqli bir lider olmasıdır. Belə ki, Heydər Əliyevin Azərbaycanı tərki edib Moskvaya SSRİ rəhbərliyinə-Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun üzvü seçilməsindən və SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin Birinci Müavini vəzifəsinə təyin olunduqdan sonra da bir an belə olsa da, Azərbaycanla, öz doğma vətəni ilə əlaqəsini kəsmirdi. O vaxtlar Moskvada və SSRİ-nin başqa yerlərində tez-tez Azərbaycan mədəniyyət günləri keçirilirdi, mərkəzi telekanallarda, teatr səhnələrində Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatı, "Koroğlu", "Arşın malalan", "O olmasın, bu olsun", "Min bir gecə" və s. kimi filmləri, opera, balet əsərləri, musiqisi nümayiş etdirilirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyev SSRİ-yə başçılıq edə biləcək ən real və perspektivli rəhbərlərdən biri idi. Lakin Sovet rəhbərliyində təmsil olunan bəzi millətçi və şovinist əhvali-ruhiyyəli siyasətçilər tərəfindən müsəlman və türk mənşəli olduğuna görə, ona qısqanclıq olunaraq layiq olduğu vəzifəyə seçilməyə imkan verilmədi. 1987-ci ilin oktyabrında Dağlıq Qarabağ Azərbaycanı ayıraraq Ermənistanla birləşdirilmək istəyən SSRİ rəhbəri M.S.Qorbaçov ilk öncə yolu üzərindən bu məqsədinə mane ola biləcək yeganə qüvvəni - Heydər Əliyevi hakimiyyətdən uzaqlaşdırdı. Bundan düz 40 gün sonra Dağlıq Qarabağ məsələsi ortaya atıldı və Azərbaycan torpaqlarının işğalına start verildi. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycanda kortəbii

xalq hərəkatı başlandı. Bu hərəkat başlayarkən Azərbaycan xalqının lideri Heydər Əliyev fəxri təqaüddə olsa da, Moskvada onun rəqibləri deyirdi ki, bütün bu xalq hərəkatının arxasında "Əliyevşinə" durur. Ona görə də M.S.Qorbaçov öz yaxın ətrafının və Azərbaycanın yerli rəhbərləri olan Ə.Vəzirov, A.Mütəllibov, V.Hüseynov və başqalarının köməyi ilə var-gücünü "Əliyevçilik"lə mübarizəyə sərf edirdi. M.S.Qorbaçovun əsas məqsədi azad, müstəqil yaşamaq, öz torpaqlarını heç kəsə vermək istəməyən bir milləti susdurmaqdan, milli düşüncəli Heydər Əliyevçi kadrları vəzifədən kənarlaşdırmaqdan və Azərbaycanı Moskvanın iradəsinə tabe etməkdən, oyuncaq rejim qurmaqdan ibarət idi.

M.S.Qorbaçov başda olmaqla Sovet rəhbərliyi və onların Azərbaycandakı əlaltıları xalqımızın gözünü qorxutmaq və genişlənməkdə olan xalq hərəkatını yatırmaq məqsədi ilə 1990-cı ildə 20 Yanvar faciəsini törətdilər. 1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na keçən gecə isə erməni millətçiləri tərəfindən XX əsrin ən böyük və dəhşətli cinayətlərindən biri olan Xocalı soyqırımını törədildi. Lakin o vaxtkı Sovet rəhbərliyi və erməni millətçiləri torpaqlarımızın bir hissəsini işğal etsələr də, neçə-neçə digər faciələri törətsələr də, bir milyondan çox əhalimizi qaçqın və köçkün gününə salsalar da öz məqsədlərinə nail ola bilmədilər. Onlar Azərbaycan xalqının iradəsinə qalib gəlməyi sadəcə bacarmadılar. Bacarmadılar ona görə ki, Moskvanın planlarına qarşı çıxa biləcək güclü xalq hərəkatı və bu hərəkatın Heydər Əliyev tərəfindən vaxtilə müxtəlif peşə sahələrində yetişdirilmiş fəal iştirakçıları var idi. Lakin 1990-cı ilin iyununa qədərki

dövrədə, Heydər Əliyev Moskvada yaşadığına görə, xalqın nəzərləri Moskvaya - Heydər Əliyevə dikilsə də, əli, səsi ona çatmırdı. 1990-cı ilin Yanvar hadisələri zamanı Heydər Əliyev Moskvadakı Azərbaycan nümayəndəliyinə gələrək Sovet rəhbərliyini və onların Azərbaycanda müxtəlif vəzifələrdə olan yerli əlaltıları ilə birlikdə Azərbaycan xalqına qarşı faciə törətməsi haqqında bəyanat verdi və onları siyasi və hüquqi cəhətdən cinayət törətməkdə ittiham etdi. Daha sonra Heydər Əliyev Azərbaycana - anadan olduğu doğma Vətəninin ayrılmaz bir parçası olan Naxçıvana gəldi. Beləliklə, 1990-cı il iyunun 18-i Heydər Əliyevin Azərbaycana qayıtması, daha sonra Naxçıvana gətməsi, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası üzvlüyündən bəyanatla çıxaraq orada Naxçıvan MR Ali Məclisinin və Azərbaycan Ali Sovetinin deputatı və 1991-ci ilin sentyabrın 9-da Naxçıvan Ali Məclisinin sədri seçilməsi ilə Azərbaycanda 1988-ci ildə başlanmış kortəbii xalq hərəkatı 1991-ci ildən başlayaraq ardıcıl, müntəzəm və planlı hərəkata çevrildi və milli azadlıq hərəkatı mərhələsinə qədəm qoydu. Heydər Əliyev Vətəni darda olan vaxt ölkəyə qayıtdı və o zaman yenicə vüsət alan xalq hərəkatına qoşuldu. Artıq qısa müddət keçəndən sonra bu hərəkatın lideri Azərbaycan xalqının vətənpərvər oğlu və əvəzolunmaz siyasi xadim Heydər Əliyev idi. Ona görə ki, 1969-cu ilin iyulun 14-də hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən başlayaraq Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının etimad və inamını tam qazanmış, onun dərdinə və sevincinə hər an şərik olan əvəzolunmaz bir liderinə çevrilmişdi. Heydər Əliyev harada, hansı vəzifədə olubsa,

xalqın ümid yeri, pənahı olub və milyonlarla insanın nəzərləri bir ümid çirağı kimi, bir haqq-ədalət qarçısı kimi ona dikilib.

1982-ci ilin dekabrında Heydər Əliyev Moskvaya Siyasi Büro üzvü və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə irəli çəkilərkən, o vaxtkı Dzerjinski adına (indiki Şəhriyar adına mədəniyyət sarayı) sarayda yolaslama mərasimi keçirildi. Televiziya ilə birbaşa translyasiya edilən həmin yığıncaqda iştirak edən insanların həm sevinc, həm də kədərlə axıtdıqları göz yaşları bir-birinə qarışmışdı. İnsanlar sevincdən göz yaşını ona görə tökürdü ki, son 70 ildə ilk dəfə olaraq Azərbaycan oğlu belə yüksək vəzifəyə qalxırdı. İnsanları kədərləndirən isə onun doğma respublikanı tərk etməsi idi. Bu, ümumxalq məhəbbətinin bariz nümunəsi idi. Daha sonra 1987-ci ilin oktyabrında Heydər Əliyev Moskvada tutduğu vəzifələrdən azad edilərkən bu hadisəni bütün Azərbaycan xalqı böyük kədər, qəm-qüssə hissi ilə qarşıladı.

Sonra cəmi üç il ərzində (1987-90-cı illər) Heydər Əliyev dövlət vəzifəsində olmayıb. Azərbaycanın son problemlərinin əksəriyyətinin də bünövrəsi məhz həmin illərdə qoyuldu. Azərbaycan xalqı həmin dövrdə köks ötürərək deyirdi: "Əgər Heydər Əliyev vəzifədə olsaydı, bizim başımıza bu müsibətlər gəlməzdi". Taleyin hökmü ilə 1990-cı ilin iyununda Naxçıvana gələn Heydər Əliyev tezliklə yenidən siyasi meydana qayıtdı. Azərbaycan Ali Sovetinin deputatı seçilən gündən Ali Sovetin sessiyalarında millət vəkili kimi Azərbaycanı milli müstəqilliyə aparan Konstitusiyaya sənədlərinin qəbul olunmasını təklif etdi. Xalq "referendum" yolu ilə SSRİ tərkibində saxlamağa çalışan respublika rəhbərliyinin səsinə səs verməməyə çağırdı. Dağlıq Qarabağın faktiki olaraq Azərbaycandan qoparılıb Ermənistanla birləşdirilməsi məqsədini qarşılarına qoyan ermənipərəst qüvvələrin planlarını alt-üst etdi. Naxçıvan Ali Məclisinin sessiyalarında isə bilavasitə onun rəhbərliyi ilə Azərbaycanın müstəqilliyinin əsasını qoyan çox mühüm əhəmiyyətli sənədlər qəbul edildi. Heydər Əliyevin oturduğu Naxçıvan Ali Məclisinin binası faktiki olaraq Azərbaycan milli azadlıq hərəkatının qərargahına çevrildi. Həmin vaxt Azərbaycanın paytaxtı Bakıda hakimiyyət uğrunda amansız mübarizə gedirdi, moskvapərəst A.Mütəllibov müstəqillik haqqında qətiyyətlə düşünürdü. O, ölkəni faciələrlə, vətəndaş müharibəsi ilə üz-üzə qoyub Moskvaya qaçdı. Daha sonra Azərbaycanın müstəqilliyinə tərəfdar olan, lakin bu müstəqilliyi əldə etməyin və qoruyub-saxlamağın üsul və vasitələrini bilməyən, müstəqilliyə mane olmaq istəyən qüvvələrlə bacarmayan, hakimiyyət uğrunda mübarizə aparan öz yaxın ətrafının iddiaları

nun qarşısında aciz qalan Ə.Elçibəy də Azərbaycanın müstəqilliyini təmin edə bilmədi. Sonda o da öz vəzifəsini qoyub anadan olduğu doğma Kələki kəndinə qaçmağa məcbur oldu.

Bu sözləri yazmaqda məqsədim ondan ibarətdir ki, bu gün Azərbaycanda "xalq hərəkatı", "milli azadlıq hərəkatı" ifadələrini tez-tez dillərində əzbər edən, özlərini isə bu hərəkatın fəal iştirakçıları və rəhbərləri hesab edən, SSRİ-nin guya onlar tərəfindən dağıldığını və Azərbaycanın müstəqillik qazanmasını öz adlarına çıxan bəzi müxalifət nümayəndələrinə onu xatırlatmaqdır ki, onların özlərini lider adlandırması ilə xalqın əsl lider kimi qəbul etdiyi və tanıdığı şəxsiyyət arasında böyük fərq var. 1988-ci ildə başlanan xalq hərəkatının da, 1990-cı il 20 yanvardan etibarən başlanan milli azadlıq hərəkatının da əsl və həqiqi lideri, rəhbəri əvəzolunmaz ictimai-siyasi xadim olan Heydər Əliyev olmuşdur.

Heydər Əliyev bəzi dövlət başçıları və xalq hərəkatının iştirakçısı olan insanlar kimi millət, milli dövlət, müstəqillik, milli birlik, milli ləyaqət, milli ideologiya, milli dövlətçilik ifadələrini tez-tez işlətməklə özünə hörmət qazanmaq fikrində olmayıb. Əksinə dərin düşüncəyə söykənən müdrik fəaliyyəti ilə addım-addım, nəzərə çarpmadan Azərbaycanı milli müstəqilliyə doğru aparıb. SSRİ dağıldıqdan sonra isə yaranmış tarixi şəraiti nəzərə alaraq müstəqillik bayrağını məhz o özü ilk dəfə olaraq qaldırıb.

Heydər Əliyev öz çıxışlarında dəfələrlə vurğulamışdır ki, Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi tarixi bir hadisədir. Bu, Azərbaycan xalqının milli sərəvəti, milli nailiyyətidir və bu müstəqilliyin əldə olunmasında hər hansı qrupun, hərəkatın, qüvvənin müstəsna xidmətləri olduğunu heç vaxt qəbul etmək olmaz. Bu səmimi sözlərin doğruluğunu qəbul etməklə bərabər onu deməliyə ki, Azərbaycanın müstəqilliyinin qazanılması və qorunub-saxlanması uğrunda mübarizənin rəhbəri və bayraqdarı

elə məhz Heydər Əliyevdir.

Mən bir daha ulu ündər Heydər Əliyevin belə bir fikrini vurğulamaq istəyirəm ki, Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub-saxlanması onun əldə edilməsindən çox-çox çətindir. Son 80 illik müstəqillik tariximizdən çıxarmalı olduğumuz ən əsas ibrət dərəsi odur ki, Heydər Əliyev həm müstəqilliyimizin qazanılmasında, həm onun qurulmasında, həm də onun qorunub-saxlanmasında və əbədi yaşamasında əvəzsiz rol oynamış dövlət xadimidir.

Heydər Əliyev müasir və müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisidir. Milli dövlətə, Azərbaycan dövlətçiliyinə xidmət Heydər Əliyevin bütün siyasi fəaliyyətinin əsas prinsipini, mahiyyətini və mənasını təşkil edir.

İkinci prinsip olan islahatçılıq prinsipinə toxunarkən onu qeyd etmək istərdim ki, Heydər Əliyev bir siyasi lider kimi islahatçı, yenilikçi və refermatordur. İstər 1970-80-ci illər onun Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrü, istər SSRİ rəhbərliyində olduğu 1982-87-ci illər dövrünü, istər Naxçıvan Ali Məclisinin sədri vəzifəsində işlədiyi 1990-93-cü illər dövrünü, istərsə də 1993-cü ilin iyununda yenidən hakimiyyətə qayıtdığı dövrü götürüb təhlil etsək, görürük ki, bu dövrün hər birində Heydər Əliyevin bütün siyasi fəaliyyəti cəmiyyətin ayrı-ayrı sahələrinin yenidən qurulmasından, radikal islahatların aparılmasından ibarət olmuşdur. Bir təşkilatçı lider kimi o qarşıda duran məqsəd və vəzifələri çox aydın gördüyündən həmin məqsəd və vəzifələrə çatmaq üçün lazım olan üsul və vasitələri yaratmağı çox cəsarətlə girişir, lazımı addımlar atır, köhnə iş metodlarını dəyişdirir və yeni dövrün tələblərini təmin edə biləcək kadrları cəsarətlə irəli çəkirdi. Sadalanan dövrlərin heç birində Heydər Əliyev qarşısına qoyduğu məqsədləri yarımçıq qoymayıb, onların hamısını axıra çatdırıb.

Heydər Əliyev böyük bacarıqla Azərbaycan xalqının milli mənafeələrini əsas götürərək və

Qafar ƏLİYEV

*YAP Siyasi Şurasının üzvü,
Azərbaycan Respublikası Prezidenti
Administrasiyasının İctimai-siyasi
Məsələlər şöbəsinin sektor müdiri*

onun tarixi arzularını reallaşdıraraq əbədiyaşar müstəqil Azərbaycan dövlətinin bünövrəsini qoymuşdur. Onun yaratdığı müasir Azərbaycan dövləti bir hüquqi demokratik dövlət kimi müasir dünyanın bütün sivil dövlətləri tərəfindən çox hörmətlə qəbul edilir.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqına xas olan mənəvi dəyərləri daim yüksək qiymətləndirmiş və onları bütün dünyaya tanıtmışdır. "Xalqımız nıkbindir, başını heç vaxt aşağı tutmayıb, sınımayıb, əyilməyib, heç vaxt diz çökməyib", - deyən Heydər Əliyevin gücünün, qüdrətinin mənbəyi də məhz elə öz xalqı olub. Heydər Əliyev heç bir zaman öz xalqına kütlə və yaxud "obivatel" kimi yanaşmayıb. Əksinə, o həmişə öz xalqının milli qürurunu uca tutub və "xalqımız qəhrəman xalqdır", - deyib. O, öz millətinə və xalqına inandığı kimi, Azərbaycan xalqı da məhz ona inanıb, ona etimad göstərüb və bütün taleyini ona etibar edib. Heydər Əliyev isə hər zaman öz xalqının etimadını doğrultmuş bir siyasətçi idi. Biz hamımız, müəllimi Heydər Əliyev olan bir siyasi məktəbin tələbələri zaman-zaman Heydər Əliyevdən öyrənməli, onun bütün fəaliyyət prinsiplərini rəhbər tutmalıyıq.

Bu gün müasir Azərbaycan dövlətçiliyini möhkəmləndirən, onu güclü edən iki mühüm əhəmiyyətli faktor var: Heydər Əliyev ideyaları və xalq-iqtidar birliyi. Əbədiyaşar Heydər Əliyev ideyaları və bu ideyaların və siyasi kursun ən layiqli davamçısı olan, Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında iqtidarla xalqın birliyi, həmrəyliyi ölkəmizdə möhkəm ictimai-siyasi sabitliyin qorunub saxlanmasının, milli həmrəyliyin və sosial-iqtisadi inkişafın təminatıdır.

10 may 2017-ci il

BAKU 2017

4th Islamic Solidarity Games

İslam Həmrəyliyi Siyasəti: *Azərbaycanın global humanizmə töhfəsi*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2017-ci ilin Azərbaycanda "İslam Həmrəyliyi İli" elan edilməsi haqqında Sərəncamı və bu istiqamətdə geniş fəaliyyətə başlanılması – mühüm siyasi addım və global humanizm aktı kimi ölkəmiz üçün, bütün islam ölkələri və eləcə də, bütün dünya üçün müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

İnsanın mənəvi keyfiyyətlərini, iç duyğularını ifadə edən inancı – mənəvi aləmi nə qədər fərdi olsa da, sosial-mədəni münasibətlərin universallaşması və zənginləşməsi fonunda tədricən fərdi çərçivəsindən çıxaraq ictimailəşmiş, sonda kollektiv dəyəərə çevrilmişdir. Bu tarixi prosesdə meydana gələn müxtəlif dinlər və onların ayrı-ayrı təmayülləri universal inanc identikliyinə formalaşmasına yol açmışdır. Lakin bu yol heç də həmişə hamar olmayıb. Bəzən dinlərin özünün ifrat şəkildə mütləqləşdirməsi, müstəsnalaşdırması, hətta ideologiləşdirməsi prosesində onların dərin çatları, keçilməz sədləri də yaranmış, bir çox hallarda müxtəlif dinlər və onların cərəyanları, sektaları arasında uzunmüddətli konfliktlər də kükrəmişdir.

XI-XII əsrlərdə Orta Şərqi ekspansionist xristian hərbiçilərinin təşkil olunmuş çoxsaylı səlib yürüşləri (Expeditio sacra), orta əsrlər Avropasında inkvizisiya, islam dünyasında

uzun əsrlər boyu davam edən tərqiqlərarası çəkişmələr həmin konfliktlərin bariz nümunələridir. Lakin bəşər tarixində davamlı olaraq baş vermiş, hətta amansız savaflara çevrilmiş o qanlı toqquşmalar heç bir halda bir dinin və ya inanc qrupunun digərləri üzərində mütləq üstünlüyünü bərqərar etməmişdir. Bununla da, insanlığın tarixi həyatının gerçəkliyi öz yenilməz həqiqətini və aktuallığını hər zaman qoruyub saxlamışdır: Bəşəriyyətə davamlı sabitlik gətirən, birgəyaşayış əhəmiyyətini gücləndirən humanist mənəvi mühitin formalaşması həm fərdi, həm də kollektiv anlamda insan inancına, insanlığın inanc şəklində ifadə olunan mədəni-mənəvi dəyərlərinə olan hörmətdən qaynaqlanır.

Tarix boyunca müxtəlif dini etiqadlara malik olan insanların sülh şəraitində, bir-biri ilə qarşılıqlı hörmət və ehtiram ruhunda yaşamasının dərk edildiyi dünyanın nadir məkanlarından biri də Azərbaycandır. Vic-

dan azadlığını insan hüquq və azadlıqlarının yalnız bir parçası kimi deyil, həm də tarixi dəyər kimi uca tutan Azərbaycan xalqı müxtəlif dini inanc daşıyıcılarının birgəyaşayış əhəmiyyətini zənginləşdirmiş, bütün dünya üçün örnək ola biləcək dini tolerantlıq modelini yaratmışdır. Məhz bu səbəbdən, Azərbaycan tarixən sivilizasiyalararası dialoqa önəmli töhfələr verən, dözümsüzlüyün bütün formalarını rədd edən humanist mənəvi məkan kimi öz mövqeyini qoruyub saxlaya bilmişdir.

Azərbaycan xalqının dünyəvi dəyərlərə sıx bağlılığının, dövlət və dinin müstəqil şəkildə öz funksiyalarını həyata keçirmək əhəmiyyətinin dərin tarixi kökləri vardır. Məsələn, Atabəylər hökmdarı Məhəmməd Cahan Pəhləvanın İslam Xəlifəsinə aid fikirləri bu kontekstdə xüsusi maraq doğurur: "Əgər Xəlifə imamdırsa, onun daimi məşğuliyyəti namaz qılmaq olmalıdır, çünki namaz dinin əsası və işlərin ən gözəlidir. Bu sahədə üstün-

lüyü və xalq üçün nümunə olması ona kifayətdir. Xəlifənin bu dünyada padşahlığın işinə qarışmasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur, bunu sultana tapşırmaq lazımdır” (Ziya Bünyadov. Azərbaycan Atabəylər Dövləti – 1136-1225-ci illər., Şərq-Qərb, Bakı, 2007). Bu tarixi fakt hələ yüzilliklər öncə Azərbaycanda din-dövlət-cəmiyyət münasibətlərinə nə qədər düzgün tarixi qiymət verildiyinin göstəricisidir. Səkkiz yüz il sonra ümummillə lider Heydər Əliyevin din-dövlət münasibətlərinə dair söylədiyi fikirlər Azərbaycan xalqının öz

tarixindən süzülüb gələn dəyərlərə bağlı olduğunu göstərir: “Biz hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu mövqeyində durmuşuq. Odu ki, biz heç cür islam dövləti və ya islam təməlçiliyinin tərəfdarı ola bilmərik”. Bu realist fikirlərin müəllifi Heydər Əliyev, eyni zamanda, dini mədəni və mənəvi dəyər kimi həmişə yüksək tutan, dindarlara və din ocaqlarına ehtiramla yanaşan, xüsusilə islam dini ənənələrinin inkişafına çalışan, ölkədəki dini təsisatların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə öz funksiyalarını dəqiq və vicdanla, ayrı-ayrı

məzhəbçilikdən uzaq duraraq yerinə yetirməsini vacib sayan bir mövqeyin sahibi idi.

İslamın ümumdünya əhəmiyyətinə tarixi-kulturoloji planda yanaşsaq deyə bilərik ki, islam sivilizasiyasının intibah epoxası hesab olunan VIII-XIII əsrlər mədəniyyətin, fəlsəfənin, elmin yüksəlişində dönüş dövrü olmuşdur. Əl Fərabi, Rudəki, Əl Biruni, İbn Sina, İbn Rüşd, Nəsirəddin Tusi və s. kimi dahilər öz fəaliyyətləri ilə islamın elmi inkişafına, tərəqqiyə maneə törətmədiyini, əksinə, elm və dinin bir-birinə stimül yaratdığını, elmdə qüvvətli olan insanların islamda da yüksək dəyərə sahib olduğunu sübut etmişlər. O zamanlar Orta Şərqə səyahət edən avropalı səyyahlar, elm adamları, xüsusilə coğrafiyaçılar islam dünyasının yüksək elmi-mədəni intibaha nail olduğunu açıq şəkildə ifadə etmişlər. İslam və Türk sivilizasiyalarının unikal vəhdət məkanlarından və önəmli mərkəzlərindən biri olmuş Azərbaycan da islam dininin maddi və qeyri-maddi irsinin zənginləşməsinə hər zaman töhfəsini vermiş, islam mədəniyyətinin ümumdünya əhəmiyyətinin yüksəlməsində mühüm rol oynamışdır. Bu baxımdan, Azərbaycan islam dünyasında öz aparıcı mövqeyini qoruyub saxlamış, islami dəyərləri mühafizə edən və gələcək nəsillərə tole-

rant bir əxlaqla ötürən müqəddəs torpaqdır.

Dünyəvi və dini dəyərlərin bir-birinə xələl gətirmədən birgə mövcudluğu ənənələrini yaşadan Azərbaycan xalqı XX əsrin əvvəllərində bütün islam dünyasında ilk dəfə dünyəvi-demokratik respublika quruluşunu yaradaraq çoxəsrlik milli, dini və ümumbəşəri dəyərlərə sadiqliyini bir daha göstərmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İstiqlal Bəyannaməsində milliyyətindən, məzhəbindən, sinfindən, silkindən və cinsindən asılı olmayaraq, öz sərhədləri daxilində yaşayan bütün vətəndaşlara siyasi hüquqlar və vətəndaşlıq hüququ verildiyi bəyan edilmişdir. Bununla da, multikultural və çoxkonfessiyalı məkan olaraq öz siyasi təyinatını müəyyənləşdirən Azərbaycan dünyəviliyin təkə Qərb sivilizasiyasına məxsus olduğunu deyil, onun mahiyyət etibarını ilə bütün bəşəriyyət üçün universal dəyər kəsb etdiyini bütün dünyaya nüma-

yiş etdirmişdir. Hətta ən çətin dövrdə də - Sovet dönməində də Azərbaycan xalqı dini inanclarını, islam dininin təbliğ etdiyi mərhəmət, yardım, paylaşma kimi dəyərləri sosial-ictimai-məişət həyatında qoruyub saxlamışdır. Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra hər kəsin vicdan azadlığına malik olması konstitusion norma kimi ölkənin ali qanununda – Konstitusiyada öz əksini tapmışdır. Eyni zamanda, hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ birbaşa olaraq Konstitusiyada qeyd edilmişdir. Bu gün Azərbaycanda insanların dini inanclarını sərbəst şəkildə ifadə etməsi üçün bütün şərait yaradılmışdır. Ölkəmizdə hazırda mövcud olan 2000-dən çox məscidin 300-ü tarixi-mədəni abidə kimi dövlət tərəfindən qoru-

nur. İslam mədəniyyətinin unikal abidələri olan Təzəpir, Bibiheybət, Əjdərbəy, Şamaxı Cümə məscidləri və Gəncə şəhərindəki "İmamzadə" kompleksi əsaslı şəkildə təmir olunmuş, Bakı şəhərində Cənubi Qafqazın ən böyük məscidi olan Heydər Məscidi inşa edilmişdir. Digər dinlərə etiqad edən vətəndaşların istifadəsi üçün kilsələr, sinaqoqlar, məbədlər təmir edilmiş və yeniləri tikilmişdir. Bu hüquqlardan rəşional dünyəgörüşü əsasında müdrikcəsinə istifadə edən Azərbaycan xalqı tarixi keçmişində olduğu kimi, dini ifratçılıq, xurafat, ekstremizm kimi dini təhrifçilikdən uzaq dayanmaq-la, bəzi xarici qüvvələrin Azərbaycanda insanların dini inanclarından sui-istifadə cəhdlərinin üzərindən xətt çəkmişdir. Bir sözlə, dini inanc və dünyəvilik Azərbaycan xalqının yaşamında ideal vəhdət yaratmışdır. Bu vəhdət həm də milli dövlət təhlükəsizliyimizin ən mühüm mənəvi dayaqlarından biridir.

Azərbaycan regional və global müstəvidə humanizm və həmrəylik ideyalarını təbliğ edən, konstruktiv əməkdaşlıq imkanlarını təqdim və təşviq edən islam təsisatları ilə dərin münasibətlər yaratmışdır. 1991-ci ildən İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına (İƏT) üzv olan Azərbaycan bu təşkilata daxil olan dövlətlərlə qarşılıqlı inama əsaslanan faydalı diplomatik münasibətlər qurmuş, eyni zamanda iqtisadi, mədəni sferalarda çoxşəxli əlaqələr yaratmışdır.

İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı tərəfindən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair qətnamələrin, bəyanatların qəbul edilməsi Azərbaycanın haqlı mövqeyinin beynəlxalq miqyasda müdafiə edilməsi və bu münaqişənin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində həllinə dəstək göstərilməsi baxımından atılmış önəmli diplomatik-hüquqi addımlardır. 2015-ci ildə İƏT Xarici İşlər Nazirlərinin Şurası tərəfindən "Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü nəticəsində işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarında islam dininə aid tarixi-mədəni irsin və ibadət ocaqlarının dağıdılması və təhqir olunması"na dair qəbul olunmuş qətnamə dini zorakılıq və ayrı-seçkiliyin Ermənistan tərəfindən yürüdülmüş siyasətin tərkib hissəsi olduğunu bütün dünyaya açıq şəkildə bəyan edir.

İslam həmrəyliyinə nail olunması bütün dünyada mədəniyyətin, elmin, təhsilin inkişafına dəstək göstərən İslam Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatının (İSESKO) qarşısına qoyduğu prioritet vəzifələrdən biridir. Azərbaycanın həmin təşkilatla da sıx əməkdaşlıq münasibətləri mövcuddur. İSESKO tərəfindən Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində mövcud duruma, islam dininə aid olan maddi və qeyri-maddi irsin məqsədli şəkildə məhv olunmasına dair çoxsaylı bəyanat və qətnamələr qəbul olunmuşdur.

2006-cı ildə Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın sivilizasiyaların yaxınlaşmasında göstərdiyi xidmətlərə, İslam aləmində görülən işlərə böyük dəstəyinə görə İSESKO-nun Xoşməramlı Səfiri adına layiq görülməsi Azərbaycan-İSESKO əlaqələrində

yeni səhifə açmışdır. İSESKO tərəfindən 2009-cu ildə Bakı şəhərinin, 2018-ci ildə isə Naxçıvan şəhərinin İslam mədəniyyətinin paytaxtı elan edilməsi Azərbaycanın dini tolerantlıq məkanı kimi ümumbəşəri, humanist ideyaların təbliği istiqamətində önəmli mövqə əldə etdiyinə sübutdur.

Hazırda dünya əhalisinin beşdə birindən çoxunu – 23,4 %-ni (1,7 milyard nəfər) müsəlmanlar təşkil edir. Orta Şərq və Şimali Afrikanın 91,2 %-i, Asiya-Okeaniyada məskunlaşan əhalinin 24,8%-i, Avropada yaşayan əhalinin isə 6%-i müsəlmanlardır. İslam dünyasının böyük insan kapitalına malik olması, əhalinin nisbətində gənclərin üstün mövqeyi hazırkı siyasi, sosial, iqtisadi reallıqlar şəraitində olduqca mühüm faktorlardır. İslam dünyasının getdikcə artan demoqrafik üstünlüyü də mühüm amildir. Belə bir şəraitdə bu üstünlüklərdən bəşəriyyətə, sosial-iqtisadi-mədəni intibaha töhfə verə

biləcək, pragmatik və rəşadətli siyasətin təşəbbüskarı və dəstəkləyici qüvvəsi kimi istifadə strategiyasının olması olduqca önəmlidir.

Təkbizolunmaz faktıdır ki, Yaxın və Ortaq Şərqin bəzi müsəlman dövlətləri müasir dövrün siyasi-iqtisadi-mədəni gerçəkliklərinə adekvat münasibət formalaşdırmaqda çətinlik çəkir, müasirləşən dünyanın qabaqcıl tendensiyaları ilə ayaqlaşma bilmir, mahiyyətə deyil, formaya modernləşməyə üstünlük verirlər. Məhz bu səbəbdəndir ki, yanlış dünyagörüşü əsasında və birtərəfli yöndə quruluş alıb təsisatlanan islam fundamentalizmi burada özünə dayaqlar tapa bilir və o, Qərb imperializminə qarşı yeganə "alternativ", "təsirli alət" kimi qəbul olunur. Beləliklə, dağıdıcılığa qarşı əks destruktivlik-ifrata qarşı ifrat mübarizə üsulu olaraq seçilir. Bu "mübarizənin" haqq işi olmadığı isə ilk addımda özünü göstərir. Ekstremist və radikalların özlərinə düşmən hesab etdikləri

Qərbə qarşı savaşı qısa zamanda onların öz içərisində təriqətlərarası toqquşmalarla, toplum qarşıdurması ilə əvəzlənir, hətta vətəndaş müharibələrinə yol açılır. Bir sözlə, mənəvi, hüquqi və dini baxımdan heç bir halda haqq qazandırılı bilməyən “islam keşikçiləri”, əslində, özləri Qərb imperializminin vuran əlinə, kor silahuna çevrilirlər. Halbuki gerçək islam dəyərlərinə və milli-siyasi dünyagörüşünə malik olan insanları bu yola təhrik etmək, konfliktlər burlğanına salmaq olmazdı.

Tarixi min dörd yüz il geri çəkməyə çalışan Əl-Qaidə, İŞİD, “Hizbi təhri-əl İslami” və digər ekstermist qrupların onsuz da heç zaman baş tutmayacaq “xilafət” prinsiplərinin bərqərar olması uğrunda apardıqları “mübarizə”nin bəzi kəsmlər tərəfindən açıq və örtülü dəstəklənməsi də kifayət qədər ciddi və təhlükəli hal hesab edilməlidir. Bu halların qarşısının alınması üçün islamın düzgün təbliğinin, onun sülh və birgəyaşayış dini olduğunu sübut edən sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi artıq bir zərurətə çevrilmişdir.

İslam dini bəşər tarixinin əlamətdar mədəniyyət hadisəsi kimi qarşı-

lıqlı etimadı, dialoqu, sülh və humanizm dəyərlərini özündə ehtiva edir. Tarix boyu multikultural ənənələrin, dini dəyərlərin ən yüksək səviyyədə mühafizə olunduğu, müxtəlif inanc sahiblərinin sülh şəraitində birgə yaşadığı Azərbaycan islam dünyasının nadir dövlətlərindən biridir ki, həmin dəyərləri, islam dininin ali prinsiplərini təhrif olunmadan optimal siyasi-etik platformada dünya ictimaiyyətinə təqdim etmək potensialını ortaya qoyur.

Azərbaycan təkcə islam həmrəyliyi ideyalarının doğulduğu məkan deyildir. Eyni zamanda, bu ideyaların reallığa çevrildiyi, islam dünyasının qarşılaşdığı əsas çağırışların həllinə yönəlmiş ən yüksək səviyyəli müzakirələrin aparıldığı əhəmiyyətli geopolitik məkandır. Xalqımızın milli-mənəvi sərvəti olan tolerantlıq, sülh ideyalarına sadiqlik, multikultural dəyərlər həm də dövlət siyasətimizin tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

İslam dünyasında həmrəylik platformasının, qarşılıqlı inama əsaslanan münasibətlərin qurulması mövcud əməkdaşlıq mühitini daha da genişləndirməli, onun yeni istiqə-

mətlərini açmalıdır. Bunun üçün islam həmrəyliyi ideyalarının bütün islam coğrafiyasında yayılmasını təşviq edən əhatəli və sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Geniş kütlələrin marağına səbəb olan, daha böyük miqyasda islam dünyasını bir araya toplayan idman tədbirlərinin təşkili bu istiqamətdə atılan önəmli addımlardan biridir. 1981-ci ildə İOT-in III sammitində qəbul olunmuş yekdil qərara əsasən İslam Həmrəylik Oyunları Federasiyası təsis edilmiş və o zamandan etibarən hər dörd ildən bir keçirilən İslam Həmrəyliyi Oyunları beynəlxalq miqyasda əlamətdar idman hadisələrindən birinə çevrilmişdir.

Bütün bu tarixi və müasir reallıqların nəzərə alınması kontekstində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2017-ci ilin Azərbaycanda “İslam Həmrəyliyi İli” elan edilməsi haqqında Sərəncamı və bu istiqamətdə geniş fəaliyyətə başlanılması – mühüm siyasi addım və qlobal humanizm aktı kimi ölkəmiz üçün, bütün islam ölkələri və eləcə də, bütün dünya üçün müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Ölkə başçısı tərəfindən irəli sürülən bu

təşəbbüs, doğrudan da, islam dünyasında indiyə qədər presedenti olmayan yeni ənənənin əsasını qoyur. Belə ki, islam coğrafiyasında yerləşən ölkələr arasında Azərbaycan ilk ölkədir ki, islam həmrəyliyi siyasi akt səviyyəsinə yüksəlmiş və bütün ili həmin ideyaların təbliğinə yönəlmiş sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsinə həsr edir. Bu baxımdan, Azərbaycanın dövlət başçısı İlham Əliyev tərəfindən irəli sürülmüş islam həmrəyliyi təşəbbüsü müsəlman dünyasının bu gün qarşılaşdığı problemlərin köklü şəkildə həlli, mövcud konfliktlərin dialoq platformasında çözümünü istiqamətində də konstruktiv fəaliyyətlərə təkan verəcəkdir. "İslam Həmrəyliyi İli" çərçivəsində həyata keçirilən kompleks tədbirlər İslam dininin sülh və mərhəmət dini olduğunu göstərməklə yanaşı, islam coğrafiyasında genişmiqyaslı humanitar əməkdaşlığın da yeni perspektivlərini açır.

2015-ci ildə Birinci Avropa Oyunlarını yüksək təşkilatçılıqla keçirən Azərbaycan 2 ildən sonra, 2017-ci il İslam Həmrəylik Oyunlarına ev sahibliyi edir. Şərqlə Qərbdə arasında mədəniyyətlər və ideyalar ortaqlığı yaranan, həmrəylik körpüsü funksiyasını yerinə yetirən Azərbaycan bununla həm universal dəyərlərə bağlılığını, həm də tarixi keçmişində xüsusi yer tutmuş və bu gün də qoruyub saxladığı islam dininin ali dəyərlərinə sadıq qaldığını sübut edir. Beləliklə, Azərbaycan qloballaşan dünyada davamlı sabitliyin bərqərar edilməsi üçün bütün vasitələrdən istifadə edir, günümüz üçün zəruri olan sülhyaradıcı, barışdırıcı mövqeyini özünəməxsus formada irəli sürür.

İslam Həmrəyliyi İlinə Bakıda İslam Həmrəyliyi Oyunlarının keçirilməsi Azərbaycanın islam dünyasında qarşılıqlı etimad mühitinin yaradılmasında göstərdiyi davamlı səylərin tərkib hissəsidir. Bu Şərqlə Qərbin qovşağında yerləşən Azərbaycanın etibarlı tərəfdaş kimi islam coğrafiyasında güclənən mövqeyinin bariz təəcəssümüdür.

Azərbaycan Respublikasının 1-ci Vitse-Prezidenti, Dördüncü İslam Həmrəyliyi Oyunlarının Təşkilat Komitəsinin sədri Mehriban xanım

Əliyevanın təşkilatçılığı ilə bu idman tədbirinin ən yüksək standartlar əsasında keçirilməsi üçün bütün müvafiq təşkilatı və infrastruktur işləri uğurla həyata keçirilmişdir.

20 idman növündə keçirilən bu mötəbər idman tədbirinin Azərbaycanda baş tutması ölkəmizin beynəlxalq idman yarışları keçirilməsi üzrə təcrübəsini zənginləşdirməklə bərabər, Azərbaycanın təqdim etdiyi tolerantlıq modelinin bütün dünyaya bəyan edilməsi üçün də gözəl imkanlar yaradır. Prezident İlham Əliyevin vurğuladığı kimi, "İslam Oyunları ilk növbədə islam həmrəyliyi gücləndirəcək, həm islam ələminə, həm dünyaya bir daha göstərəcək ki, islam dini sülh və qardaşlıq dinidir. Eyni zamanda, dünyaya göstərəcək ki, Azərbaycan böyük imkanlara malik olan ölkədir və ən mötəbər beynəlxalq yarışları keçirməyə qadirdir." Bir sözlə, bu yarışmanın yüksək səviyyəli təşkili ilə Azərbaycan bütün dünyada islam həmrəyliyinə özünəməxsus töhfəsi-

ni verir, eyni zamanda, müasir tolerantlıq mədəniyyətinin örnəyi, humanist dini və milli dəyərlərin yaşadıcısı kimi özünün artan nüfuzunu beynəlxalq aləmdə bir daha bəyan edir. Azərbaycanın bu təşəbbüsü İslam Həmrəyliyi Siyasətinin əsas mahiyyətini ortaya qoyur.

Bu gün global miqyasda islam həmrəyliyi ideyalarının təbliği müxtəlif ictimai-siyasi baxışlara malik olan dinlər və konfessiyalar, regional miqyasda isə islam coğrafiyasını əhatə edən dövlətlər arasında qarşılıqlı anlaşma mühitinin və konstruktiv əməkdaşlığın formalaşması baxımından xüsusi aktuallıq daşıyır. Sivilizasiyaların kəsişdiyi məkanda yerləşən Azərbaycanın islam həm-

Cavanşir Feyziyev
Milli Məclisin deputatı
Fəlsəfə doktoru

rəyliyinə nail olunması istiqamətində həyata keçirdiyi əhatəli tədbirlər təkcə islam coğrafiyasında deyil, eyni zamanda beynəlxalq miqyasda davamlı sabitliyin təmin edilməsinə, konfessiyalararası anlaşmanın və tolerant dünyagörüşünün inkişafına münbit zəmin yaradır. İslam Həmrəyliyi siyasəti ilə – Azərbaycan İslam dünyasının vəhdətyaradıcı məkanı kimi bu dini dəyərlərin gerçək-dən bəşəri-humanist, mənəvi-əxlaqi dəyərlər olduğunu təsdiqləyir, bu ideyaların təkcə islam coğrafiyasında deyil, bütövlükdə dünyada birgəyaşayış və sabitlik mühitini yaranan təsirli vasitə olduğuna inamı möhkəmləndirir.

Bu siyasət İslam dünyasında "həmrəylik diplomatiyası" rəhbər tutulmaqla, siyasətdən mədəniyyətə, dindən elmə, ticarətdən turizmə qədər bütün sahələr üzrə birgə fəaliyyətlərin spektri yaradılmasını, qarşılıqlı faydalanmanın innovativ təşəbbüslərinin dəstəklənməsini, müsəlman xalqlarının potensial imkanlarının üzə çıxarılmasını və hərəkətə gətirilməsini, islam dünyasının global rəqabətdə dayanıqlılığının təmin olunmasını, bir çox mühafizəkar, geriləyici meyllərdən əl çəkilməsinə, mövcud problemlərin həllində həmrəylik nümayiş etdirməklə, qabaqcıl dünya dövlətləri ilə əməkdaşlığın daha effektiv platforması üzərində səfərbər olunmağı özündə ehtiva edir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev:

“Qazaxıstan ilə Azərbaycan arasında ikitərəfli münasibətlərin əsasını Heydər Əliyev və Nursultan Nazarbayev qoyub”.

Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayev:

“Mən o vaxt Heydər Əliyevlə bərabər razılaşdığımız işləri praktiki olaraq davam etdirirəm”.

Azərbaycanın ən ali mükafatı Nursultan Nazarbayevə

Qazaxıstan Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında dostluq və əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişafında xüsusi xidmətlərinə görə Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti Nursultan Nazarbayev “Heydər Əliyev” ordeni ilə təltif edilib. Aprelin 3-də Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti Nursultan Nazarbayevə “Heydər Əliyev” ordeninin təqdim edilməsi mərasimi olub.

Mərasimdə çıxış edən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bildirib ki, Qazaxıstan Prezidentinin Azərbaycana rəsmi səfəri ikitərəfli münasibətlərdə böyük hadisədir. “Bu gün Nursultan Nazarbayevin “Heydər Əliyev” ordeni ilə təltif edilməsi haqqında Azərbaycan Prezidentinin Sərəncamı imzalanıb. “Heydər Əliyev” ordeni Azərbaycan dövlətinin ali mükafatıdır və mənə çox xoşdur ki, bu gün həmin mükafatı Heydər Əliyevin böyük dostu və Azərbaycan xalqının, Azərbaycanın dostu Nursultan Abişeviç Nazarbayevə təqdim edirəm”.

Azərbaycan Prezidenti Nursultan Nazarbayevin ulu öndər Heydər Əliyevlə uzun illər dostluq münasibətinə diqqət çəkərək, qeyd edib ki, Siz uzun illər boyu Heydər Əliyev ilə dostluq etmişiniz və onunla birlikdə işləmişiniz. Siz Sovet dövründə də həmişə ünsiyyət saxlayırdınız. Atamın söhbətlərindən xatırlayıram ki, sizin aranızda həmişə çox səmimi və

yaxın münasibətlər olub. Ölkəmizin müstəqilliyi dövründə də sizin aranızda həmişə xüsusi münasibətlər olub. Bunu bizim vətəndaşlar da bilirdi və indi də bilirlər, MDB məkanında da bunu bilirlər. Əslində, Qazaxıstan ilə Azərbaycan arasında ikitərəfli münasibətlərin əsasını siz ikiniz qoymusunuz.”

Azərbaycan Prezidenti qeyd edib ki, Siz Prezident olduğunuz illərdə çox təşəbbüslər irəli sürmüşünüz, onlar çox uğurlu layihələrə çevrilib. “Mən Sizin öz ölkənizə necə münasibət bəslədiyinizi, öz xalqınızı necə sevdiyinizi dəfələrlə görmüşəm və müşahidə etmişəm. Bu vətənpərvərlik hissi, öz ölkəsinə, öz xalqına görə qürur hissi heyranlığa layiqdir. Azərbaycanda Sizi çox sevirilər, Siz bunu bilirsiniz. Sizin öz ölkəniz üçün etdiklərinizə, Azərbaycana münasibətinizə görə Sizi hamı özünə doğma hesab edir, Sizə böyük hörmət bəsləyir. Biz bunu hiss edirik, bilirik, görürük. Azərbaycan xalqı Sizi xüsusən bizim iştirak etmədiyimiz təşkilatlarda Azərbaycanın dəstəklənməsi üzrə fəaliyyətinizə görə yüksək qiymətləndirir. İnanın ki, Sizin hər bir sözünüz, hər bir hərəkətiniz çox geniş ictimai rezonansa səbəb olur. Buna görə düşünürəm ki, Sizə hələ uzun illər boyu fəal işləmək, sağlamlıq arzularınızı çatdırmaq, bu gün bütün xalqımızın fikrini ifadə etmiş olaram. Siz Qazaxıstana, Qazaxıstanın

bütün dostlarına lazımsınız”.

Daha sonra Prezident İlham Əliyev “Heydər Əliyev” ordenini Prezident Nursultan Nazarbayevə təqdim edib.

Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti Nursultan Nazarbayev çıxışında qeyd edib ki, Azərbaycanın bu cür ali ordenini aldığı üçün qürur duyur: “Məni ən çox riqqətə gətirən odur ki, bu orden Heydər Əlirza oğlu Əliyevin adını daşıyır. Mən Heydər Əliyev ilə 25 il ərzində - 1979-cu ildən onun ömrünün sonuna qədər tanış idim. Bütün bu illər ərzində onu yaxından tanımışam. Heydər Əliyev Sovet İttifaqının rəhbərliyində olanda mən ona güvənirdim, onun dəstəyini hiss edirdim. İndi, bu il isə siz də, biz də müstəqilliyin, ölkələrimiz arasında diplomatik münasibətlər yaradılmasının 25 illiyini qeyd edirik. Bu, çox rəmzi mənə daşıyır. Mən o vaxt Heydər Əliyevlə bərabər razılaşdığımız işləri praktiki olaraq davam etdirirəm. Bizim bugünkü danışıqlarımız, görüşlərimiz onu göstərir ki, biz onun başladığı işi uğurla davam etdiririk. Heydər Əliyev, əlbəttə, öz ölkəsinin və xalqının müstəsna patriotu, Azərbaycanda qan tökülməsinə son qoymuş və bugünkü Azərbaycanın əsasını yaratmış qeyri-adi və böyük insan idi. Bu, bizim münasibətlərimizin daha da möhkəmlənməsinin əlamətidir. Mən belə bir ordenin laureatı adını böyük şərəflə daşıyacağam”.

Avropada Xocalı həftəsi

Avropanın iki siyasi mərkəzi - Brüssel və Haaqa şəhərlərində Xocalı soyqırımını ilə bağlı geniş görüş-müzakirələr keçirilib

Azərbaycanlıların və digər Türkdil-
li Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzi (AT-
XƏM) və Belçika-Azərbaycan Dostluq
Cəmiyyəti AR Prezidenti Yanında
QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurasının
malyyə dəstəyilə Xocalı faciəsinin
25-cü ildönümü ilə bağlı 2017-cu ilin
fevral ayının 22-26-da Avropanın si-
yasi mərkəzi hesab olunan Brüssel şə-
hərində silsilə tədbirlər həyata keçir-
rib.

Tədbirlərdə Azərbaycan nümayən-
də heyətinin tərkibində Prezident Ad-
ministrasiyasının sektor müdiri Qafar
Əliyev, Mətbuat Şurasının sədri, mil-
lət vəkili Əflatun Amaşov, ATXƏM-in
sədri İlham İsmayilov, "Xalq cəbhəsi"
qəzetinin baş redaktoru Elçin Mirzə-
bəyli və ATXƏM-in icra katibi, "Bir-
lik" jurnalının baş redaktoru İlqar İl-
kin iştirak ediblər.

Azərbaycan nümayəndə heyəti Xo-
calı soyqırımının 25-ci ildönümü ilə
əlaqədar Brüsseldə - Avropa Birliyi si-

yasətinin planlaşdırıcısı və koordina-
toru olan Avropa Komissiyasının bi-
nası önündə ATXƏM və Belçika-Azər-
baycan Dostluq Cəmiyyətinin birgə
təşkil etdiyi Azərbaycan və Türk dias-

pora təşkilatlarının nümayəndələri,
tələbələr və yerli sakinlərin iştirakı et-
diyi mitinqə qatılıblar.

Mitinqi Belçika-Azərbaycan Dost-
luq Cəmiyyətinin sədri Ayhan Dəmir-

çi və ATXƏM-in sədri, MŞ İdarə Heyətinin üzvü İlham İsmayilov açaraq ermənilərin son yüz il ərzində Azərbaycan torpaqlarında etnik təmizləmə siyasəti yürüdərək, bir neçə dəfə soyqırım aktlarını törətdiklərini qeyd ediblər. Ayhan Dəmirçi qeyd edib ki, ermənilərin regionda apardığı bu mənfur siyasətin nəticəsi olaraq, XX əsrin sonunda bütün dünyada insanlıq ayıbı olan Xocalı soyqırımı faciəsi yaşanıb.

İlham İsmayilov bildirib ki, faciənin miqyasının dünyaya çatdırılması eyni zamanda Dağlıq Qarabağ münaqişəsində ölkəmizin ədalətli mövqeyinin təbliği baxımından son dərəcə vacibdir. "Ermənilər bütün dünyada özlərini soyqırımı məruz qalan məzlum xalq kimi təqdim edirlər. Lakin artıq bütün dünyada hər kəs anlamağa başlayıb ki, ermənilər əslində Azərbaycan torpaqlarında özlərinə dövlət qurublar, azərbaycanlılara qarşı bir neçə dəfə soyqırım törədiblər. Lakin bu gün bir çox aparıcı dövlətlər bu həqiqətləri bilsələr də, təəssüf ki ikilistandart yanaşmalarla məsələlərə siyasi don geydirir, Türk dünyasına təzyiq etmək üçün erməni yalanlarına haqq verməyə çalışırlar".

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Administrasiyasının ictimai-siyasi məsələlər şöbəsinin sektor müdiri Qafar Əliyev bildirib ki, Xocalıda dinc əhaliyə, ahıllara və uşaqlara qarşı törədilmiş amansız qətləmlər müasir dünya düzəninə dinc və birgəyaşam qaydalarına kökündən vurulmuş zərbədir. Bu cür dəhşətli faciəni həyata keçirənlərin hələ də məsuliyyətə cəlb olunmamaları insanlıq adına utançverici haldır və bu qətləmlər bütün dünyada soyqırımı kimi qəbul olunmalıdır. Azərbaycan xalqı bütün dünya birliyindən məhz bunu gözləyir. İnanırıq ki, doğrudan da bir gün hamı Xocalıdakı soyqırımlara ədalətlə yanaşacaq və soyqırım faktı kimi qəbul edəcəklər.

Azərbaycan Mətbuat Şurasının sədri, millət vəkili Əflatun Amaşov Xocalı faciəsinin dünya mediasının gündəminə çatdırılması sahəsindəki işlərin daha da intensivləşdirilməsinin vacibliyini ön çəkib. O, qeyd edib ki, ermənilər uzun illərdir qondarma "erməni soyqırımı" iddiası ilə dünya gündəmi-

ni işğal ediblər. Bu bir gerçəkdir ki, Ermənistan dövləti erməni lobbisi və diaspor təşkilatlarının maraqlarına uyğun fəaliyyət göstərir, erməni kilsələrinin siyasi xarakterli oyunlarının vasitəçiliyini görür, dünyanın real idarəçilik prinsiplərindən uzaqlaşır. Millət vəkili ermənilərin bu fəaliyyətlərinə qarşı əks təbliğatın aparılmasının zəruriliyindən də söz açıb. O qeyd edib ki, Avropadakı türk və azərbaycanlı diaspor təşkilatlarının bu prosesdə tənzimləyici rol oynaması yalnız ümumi işin xeyrinədir.

“Xalq cəbhəsi” qəzetinin baş redaktoru Elçin Mirzəbəyli, ATXƏM-in icra katibi, «Birlik» jurnalının baş redaktoru İlqar İlkin, “Türk Gent Ocağı” başqanı Rəcəp Tuncer Sarı, Hollandiya Azərbaycan Evinin rəhbəri İlhan Aşkın və başqaları Xocalı soyqırımının dünyaya tanıtılmasını yönənlən tədbirlərin mütəşəkkiliyinin faydalı cəhətlərinə diqqət çəkiblər. Onlar Xocalıda baş verən dəhşətlərə siyasi qiymətin verilməsinin zəruriliyindən danışıraq, beynəlxalq ictimaiyyəti ümumən Dağlıq Qarabağ münaqişəsində ədalətli mövqə göstərməyə çağırıb.

Elçin Mirzəbəyli bildirib ki, Xocalı soyqırımı hadisələri göz önündə baş verib: “Çoxlu sayda video materiallar, foto faktlar var. Bütün bunlara baxmayaraq beynəlxalq ictimaiyyətin Xocalı soyqırımına hələ də tam ciddi yanaşmaması və ikili standartlardan çıxış etməsi təəssüfləndiricidir. Lakin biz dünyadakı reallıqları bilirik. Bu reallıqlara uyğun da Azərbaycan dövləti müvafiq addımlar atır. Erməni lobbisinin və diasporasının ciddi təzyiqləri, Ermənistanın himayə olunması fonunda “Xocalıya ədalət” kampaniyası çərçivəsində son illər ərzində görülən işlər kifayət qədər uğurlu hərəkatlardır. Bunun davam etdirilməsi soyqırımı faktının tanınmasının əhatəsini genişləndirə bilər”.

200 nəfərə yaxın nümayəndənin qatıldığı mitinqin sonunda dünya ictimaiyyətinə müraciət qəbul edilib və Avropa Birliyinə üzv ölkələrin Brüsseldəki nümayəndəliklərinə təqdim olunub.

Daha sonra Belçikanın Gent şəhərində Gent Türk Ocağının təşkil etdiyi

“Qafqazda barışın önündəki əngəllər; öncəsi və sonrasıyla Qarabağın işğalı - üç nəsil bir trajedi” adlı konfrans və foto-sərgi təşkil olunub. Tədbirdə Azərbaycan və Türk diaspor təmsilçiləri, Gent şəhərinin yerli sakinləri də qatılıblar.

Tədbiri giriş sözü ilə açan Gent Türk Ocağının başqanı Rəcəb Tuncer Sarı 25 il öncə Azərbaycanın tarixi torpaqları olan Qarabağ bölgəsindəki işğal faktlarına diqqət çəkərək, bildirib ki, zaman-zaman türklərə qarşı soyqırımlar törətməkdən çəkinməyən ermənilər, fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı şəhərində insanlığa sığmayan qətliaamlar törətdilər, bu qəsəbədə gerçək bir soyqırım gerçəkləşdirdilər.

Ghent Türk Ocağının rəhbəri Erdal Böcük qeyd edib ki, XX yüzil tarixində bir neçə soyqırımlarla yadda qalıb ki, bu soyqırımların içərisində Xocalı soyqırımı ən amansız, vəşicəsinə törədilmiş bir soyqırımdır: “Çünki dinc əhaliyə, uşaqlara, qadınlara, ahıl insanlara qarşı xüsusi bir qəddarlıqla törədilmiş bir cinayətdir. Bu cinayəti törədənlər cəzalandırılmalıdır”.

Belçikalı millət vəkili, Belçika Xristian Demokrat Partiyasının üzvü Veli Yüksel Xocalıda baş verən qətliaamların gerçək bir soyqırımı olduğuna diqqət çəkərək, bu soyqırımı törədənlərin beynəlxalq hüquq müstəvisində cəzalandırılmasının vacib olduğunu bildirib. Belçika Parlamentinin türk əsilli millət vəkili bildirib ki, Belçika və

Azərbaycan Parlamentləri dostluq qruplarının birgə səyi nəticəsində Xocalı soyqırımını Belçika Parlamentində müzakirəyə çıxarmaq mümkündür.

Azərbaycan Prezident Administrasiyasının sektor müdiri Qafar Əliyev tədbir iştirakçlarına məlumat verərək deyib ki, Azərbaycanın tarixi torpaqlarını işğal edən ermənilər yalnız Xocalıda deyil, Dağlıq Qarabağın bir çox kənd və qəsəbələrində dinc əhaliyə qarşı bu cür qətliaamlar törədiblər: “Təəssüflər olsun ki, bu gün dünyada bu məsələlərə ikilistandart yanaşmalar mövcuddur. Ən acınacaqlısı isə odur ki, bu faciələri görməzdən gələn ölkələrin çoxu daha çox demokratik dəyərlərdən danışan ölkələrdir”.

Azərbaycan Mətbuat Şurasının sədri, millət vəkili Əflatun Amaşov beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın hər gün artan nüfuzuna diqqət çəkərək qeyd edib ki, Azərbaycan inkişaf etdikcə, beynəlxalq aləmdə öz siyasi nüfuzunu dərinləşdirdikcə dostlarımızın sayı da artmaqdadır: “Əvvəllər Azərbaycanın reallıqlarını görməzdən gələn, haqlı olduğumuz təqdirdə bizi haqsız görən qüvvələr artıq Azərbaycanın maraqları ilə də hesablaşmaq zorundadırlar. Eyni zamanda, həmin qüvvələr də anlayır ki, onların münasibətlərindən asılı olmayaraq, Azərbaycan bölgənin əsas söz sahibi ölkəsi durumundadır, əksinə ermənilərə bu vaxtadək vermiş olduqları dəstək onları bölgədəki bütün strateji layihələrdən kənar qoyub”.

ATXƏM-in sədri İlham İsmayilov tədbirin təşkili üçün Ghent Türk Ocağına təşəkkür edərək bildirib: “Bu təşkilatın üzvləri Brüsseldə keçirdiyimiz bütün layihələrdə hər zaman bizə dəstək verirlər. Sizin təşkilat yalnız Azərbaycanın deyil, bütün türk xalqlarının problemlərinin həllində dəstək olmağa çalışır. Bu gün burada Xocalı ilə bağlı foto sərgi açmışınız, bir ay boyunca bu sərgidə ermənilərin xalqımıza qarşı törətdiyi vəhşiliklər yerli əhaliyə nümayiş olunacaqdır”.

“Xalq Cəbhəsi” qəzetinin baş redaktoru Elçin Mirzəbəyli çıxışında Azərbaycanın bölgədəki nüfuzuna toxunaraq bildirib ki, sülh danışıqları prosesinin sonadək alınması üçün Azərbaycan əlindən gələni edir. Lakin təəssüflər olsun ki, ermənilər hələ də öz aqressiyaları ilə regionda təhdid olaraq qalmaqdadır: “Keçən il aprel ayında baş vermiş dördgünlük müharibə də göstərdi ki, Ermənistan bütün sahələrdə olduğu kimi döyüş poliqlonlarında da Azərbaycandan qat-qat zəifdir, hətta güclər nisbətini müqayisə belə etmək çətindir. Buna baxmayaraq, erməniləri öz aqressiyalarını davam etdirməyə vadar edən qüvvələr öz mövcudluğunu hələ də saxlayır”.

Daha sonra müzakirələrdə Azərbaycanın ümummilli məsələlərinin həll olunması və Azərbaycan həqiqətlərinin daha mütəşəkkil təbliğ olunması üçün birgə əməkdaşlıq səylərini gücləndirməyin vacib olduğu qərara alınıb. ATXƏM-in icra katibi, “Birlik” jurnalının baş redaktoru İlqar İlkin Xocalı soyqırımının dünyaya çatdırılması və bu istiqamətdə Avropada fəaliyyət göstərən Azərbaycan və Türk diaspora təşkilatlarının birgə iş qurumlarının vacibliyini qeyd edib. Tədbirin sonunda Xocalı həqiqətlərinin Avropada təbliğində göstərdiyi xidmətlərə görə Ghent Türk Ocaqlarının qurucu başkanı Rəcəb Tuncer Sarıya Azərbaycan nümayəndə heyəti adından plaket təqdim olunub.

Xocalı soyqırımının 25 illiyi ilə bağlı Belçikada keçirilən Xocalı həftəsində iştirak edən Azərbaycan nümayəndə heyəti Brüssel parlamentində də görüşlər keçiriblər. Nümayəndə heyəti

Brüssel parlamentinin Sosial Partiyasından olan Şevket Deniz və Hasan Koyuncu, senator Brigitte Grouwels və Brüsselin Saint-Josse bələdiyyə başkanı və Federal Millətvəkili Emir Kırta görüşüblər.

Görüşdə millət vəkillərinə Xocalı soyqırımı ilə bağlı ətraflı məlumat verilib. Azərbaycan və Belçika dostluq əlaqələri və bu əlaqələrin daha da genişləndirilməsilə bağlı müzakirələr aparılıb. Əlaqələrin bundan sonra daha geniş formada davam etdirilməsinin vacibliyi vurğulanıb.

Daha sonra Azərbaycan nümayəndə heyəti Belçikada fəaliyyət göstərən Türkdilli xalqların diaspora təşkilatlarının da geniş qatılımı ilə işgüzar naharda bir araya gəliblər. Qarşılıqlı diskussiya şəraitində keçən görüşdə qonaqlara Azərbaycan Ermənistan Dağlıq Qarabağ problemi, Qarabağın tarixi və Xocalı soyqırımı ilə bağlı geniş məlumat verilib.

Görüşdə türk diasporaları arasındakı əlaqələrin zəif olduğu bildirilib, erməni lobbisi və onların diaspor təşkilatlarının bütün dünyada Türk dünyasına qarşı fəaliyyət göstərdikləri, yalançı soyqırım iddiaları ilə gündəmi zəbt etdikləri qeyd edilib.

Belçika Türkçə Media Platformunun sədri Hüseyin Dönməz Belçikada Azərbaycan həqiqətlərinin təbliği ilə bağlı öz fəaliyyətlərindən danışib. O, qeyd edib ki, Platformda 21 media qu-

ARAŞDIRMA

rumu birləşib və bu qurumlar hər zaman Azərbaycan maraqlarının Belçikada təmin olunmasında, Xocalı soyqırımının Avropada təbliğ edilməsində yaxından iştirak edirlər. H.Dönməz bildirib ki, bu məqsədlə Platform keçən il Azərbaycan Mətbuat Şurası ilə memorandum da imzalayıb və əlaqələr günü gündən daha da inkişaf etməkdədir.

Tədbirdə çıxış edən Belçika-Azərbaycan Dərnəyinin rəhbəri Ayhan Dəmirçi, Belçika "Aydın haber" dərgisinin baş redaktoru Cəlil Gündoğdu, Belçikadakı Balkan Türkləri dərnəyinin rəhbəri Turan Töre, Belçikalı Türklərin "Yeni Vatan" kultür və Haber Platformu redaktoru Cafer Yıldırım bildirib ki, Azərbaycan həqiqətlərinin Avropada təbliğ olunması onların bir könül işidir. Bu işlərin daha sistemli və davamlı olması üçün birgə əməkdaşlığın dərinləşdirilməsinin vacib olduğunu da qeyd ediblər.

Daha sonra Azərbaycan nümayəndə heyəti Niderland Krallığının ikinci böyük şəhəri olan Haaqada fəaliyyət göstərən diaspora təşkilatları ilə görüşüblər. İlk öncə onlar Azərbaycan-Türk Kultür Dərnəyinin ofisində toplanıblar. Ziyarətin əsas səbəbi dərnəyin başkanı İlhan Aşkına dəstək ver-

mək olub. Bildiyimiz kimi, 2 il öncə Hollandiyanın Almelo şəhərində ermənilər tərəfindən qondarma genosid xatirə-abidəsinin açılışına etiraz olaraq hazırladığı mitinqdə İlhan Aşkının "Qarabağ ermənilərə məzar olacaq!" şüarını səsləndirməsi erməniləri möhkəm qəzəbləndirib və iş məhkəməyə qədər gedib çıxıb.

Azərbaycan nümayəndə heyəti, Belçika-Azərbaycan Dostluq Cəmiyyətinin sədri Ayhan Dəmirçinin və eləcə də Hollandiyada fəaliyyət göstərən "Ana Vətən" Niderland Azərbaycanlı Qadınlar Birliyinin sədri Mayisə Ağamirzəyevanın, "Odlar Yurdu" təşkilatının sədri Firəngiz Bağirovanın və digər aktivlərin də qatıldığı görüşdə bütün iştirakçılar İlhan Aşkına dəstək olduqlarını, onu bu mübarizədə yalnız qoymayacaqlarını, əllərindən gələni yardımını edəcəklərini bildiriblər.

Avropada səfərdə olan Azərbaycan nümayəndə heyəti Haaqada fəaliyyət göstərən "Ana Vətən" Niderland Azərbaycanlı Qadınlar Birliyinin ofisində olub, birliyin nəzdində fəaliyyət göstərən N.Gəncəvi adına həftəsonu "Azərbaycan məktəbi"nin işi ilə tanış olublar. Məktəbin şagirdlərinin Azərbaycan haqqında bilikləri, ifa etdikləri Azərbaycan Respublikasının himni, Xocalı və Azərbaycan haqqında söylədikləri şeirlər nümayəndə heyətində xoş təəssüratlar yaradıb.

Birliyin sədri Mayisə Ağamirzəyeva və təşkilatın yaranma tarixi, birliyin aktivləri, bu illər ərzindəki fəaliyyətləri, eləcə də Xocalı faciəsinin 25 illiyi ilə əlaqədar hazırladıqları tədbir haqqında geniş məlumat verib. Hollandiyada fəaliyyət göstərən təşkilatların işləri ilə tanış olan millət vəkili Ə.Amaşov görüşdə bildirib ki, qərbi ölkələrdə fəaliyyət göstərən hər bir təşkilat və ya fərdi şəxsin gördüyü işləri Azərbaycan dövləti və xalqı böyük qiymətləndirir.

PA-nın sektor müdiri Q.Əliyev də diaspora fəaliyyətinin vacibliyini vurğulayaraq bildirib ki, Azərbaycan diasporası yaşının gənc olmasına baxmayaraq, artıq böyük təcrübə qazanıb və dünyanın bütün ölkələrindən səsi ni duyurur. O, eləcə də qeyd edib ki, haqq səsimizin dünya ictimaiyyətinə

çatdırılması üçün xaricdə yaşayan azərbaycanlıların üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Bu mübarizədə təkəsiyasi vasitələrdən istifadə etmək kifayət deyil, mədəniyyətimizin, mətbəximizin, adət-ənənələrimizin də təbliğinə geniş yer verilməlidir.

ATXƏM-in sədri İ.İsmayilov isə diasporaçılıq fəaliyyətində ən çox yeni nəslin milli ruhda yetişdirilməsinin

önəmini vurğulayaraq "Ana Vətən" in Azərbaycan məktəbini yaratmasını təqdirəlayiq layihə hesab etdiyini bildirib. Onun fikrincə, yad bir dildə təhsil alan, danışan azərbaycanlı uşağının mənəvi və milli ruhunun formalaşmasında bu formaların təsir gücü inanılmazdır.

"Birlik"

Avropada Azərbaycan diasporasının yeni stratejisi

Avropa Azərbaycanlıları Konqresi yeni güc mərkəzi rolunda

Fevralın 27-də Niderland Krallığının Amsterdam şəhərində Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin (AAK) V Qurultayı keçirilib. Qurultayda Avropanın 27 ölkəsindən 91 nümayəndə qatılıb. Tədbirlərdə Azərbaycan Respublikası prezidentinin İctimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi Əli Həsənov və Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Nazir İbrahimov da iştirak edib.

Azərbaycan prezidentinin İctimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi Əli Həsənov Azərbaycan Respublikası prezidentinin Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin V Qurultayının iştirakçılara müraciətini oxuyub. Müraciətdə prezident İlham Əliyev Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin növbəti qurultayının təbrik edib, onlara fəaliyyətlərində uğurlar arzulayıb. Dövlətimizin başçısının müraciətində bildirilib ki, müasir dövrdə qələbələr təkcə hərbi yolla deyil, həm də siyasi-intellektual vasitələrlə təmin edilir. Bu sahədə va-

cib resurslardan biri də xarici ölkələrdə yaşayan həmvətənlərimiz və onların yaratdıqları təşkilatlardır. Bu baxımdan Azərbaycan diasporu öz fəaliyyətini daha da genişləndirməli, işlərin koordinasiyasını və dost ölkələrin oxşar təşkilatları ilə əlaqələrini gücləndirməlidir. Diaspor nümayəndələri ölkə-

mizlə bağlı məlumatları, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair həqiqətləri Avropa ictimaiyyətinə daha çevik və dolğun çatdırmalı, mədəniyyətimizin təbliği istiqamətində yeni metod və vasitələrdən səmərəli istifadə etməlidirlər.

Sonra Azərbaycan prezidentinin icimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi

Əli Həsənov çıxış edərək AAK-ın fəaliyyəti barədə fikirlərini bildirib, qurultayın işinə uğurlar arzulayıb. Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdıxından sonra xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla əlaqələrin qurulmasının, diasporun formalaşdırılmasının dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrildiyini bildirən prezidentin köməkçisi deyib: "Prezident İlham Əliyev ümummilli liderin siyasətini uğurla davam etdirərək diasporumuzun təşkilatlanması, inkişafı, Azərbaycan ilə əlaqələrinin gücləndirilməsi üçün daim yüksək diqqət və qayğı göstərir. Azərbaycan dövləti xaricdə yaşayan soydaşlarımıza hər zaman dayaq olub və bundan sonra da dəstəyini əsirgəməyəcək. Eyni zamanda, xaricdəki həmvətənlərimizin yaşadığı ölkələrdə cəmiyyətə inteqrasiya etməsi, ictimai rəyə təsir imkanlarına malik olması bizim üçün əhəmiyyətli və vacib məsələdir".

Sonra Azərbaycan Respublikası prezidentinin 28 dekabr 2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə yüksək dövlət təltiflərinə və fəxri adlara layiq görülmüş AAK üzvlərinə mükafatlar təqdim olunub.

Qurultayın işçi orqanlarının tərkibi seçildikdən sonra AAK-ın prezidenti Samira Patzer-İsmailova hesabat məruzəsi ilə çıxış edərək təşkilatın fəaliyyəti, əldə etdiyi uğurlar, qarşılaşdığı çətin-

liklər barədə geniş məlumat verib. Daha sonra Mandat Komissiyasının hesabatı dinlənilib.

Belarus Azərbaycan İcmaları Konqresinin sədri Natiq Bağirov, Niderland Krallığı Nord Holland əyalətinin millət vəkili Songül Akkaya, Finlandiya Azərbaycanlıları Qadınlar Cəmiyyətinin sədri Arzu Oqtay, Ukrayna Azərbaycanlıları Birləşmiş Konqresinin sədri Rövşən Tağıyev, Ümumrusiya Azərbaycan Konqresinin vitse-prezidenti Əlizaman Hüseynov, Danimarka Vətən Cəmiyyətinin sədri Səfər Sadiqi və digərləri çıxış edərək AAK-ın fəaliyyəti barədə fikirlərini və təkliflərini səsləndiriblər. Qeyd olunub ki, AAK-ın fəaliyyətinin daha da gücləndirilməsi üçün fəaliyyət proqramı hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir.

Sonra qurultayın qətnaməsi müzakirə və təsdiq edilib, AAK-a yeni üzvlər qəbul olunub. Qurultay iştirakçıları eyni zamanda Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və Xocalı soyqırımının 25-ci ildönümü ilə bağlı bəyanat mətnini müzakirə edərək qəbul ediblər.

Avropa Azərbaycanlıları Konqresi V Qurultayı iştirakçılarının Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevə müraciəti qəbul olunub.

Toplantının yekununda AAK-ın rəhbər orqanlarına seçkilər keçirilib, İc-

raiyyə Komitəsinin yeni tərkibi təsdiq olunub. Samira Patzer-İsmailova Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin fəxri prezidenti seçilib. Benilüks Azərbaycanlıları Konqresinin sədri Sahil Qasımov Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin prezidenti, iş adamı Füzuli Məmmədov birinci vitse-prezidenti seçilib. Ukrayna Azərbaycanlıları Birləşmiş Konqresinin sədri Rövşən Tağıyev, Estoniya parlamentinin sabiq deputatı Eldar Əfəndiyev, Alman Azərbaycan Mədəniyyət Cəmiyyətinin sədri Yaşar Niftəliyev, Rusiya "OTDO" hüquq firmasının sədri Samir Məmmədov təşkilatın vitse-prezidentləri seçiliblər.

Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin sədri Nazim İbrahimov Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi siyasi xəttə uyğun olaraq prezident İlham Əliyevin diaspor quruculuğu işinə xüsusi diqqət və qayğı göstərdiyini qeyd edib. O, AAK-ın ən fəal diaspor təşkilatlarından biri olduğunu, qısa vaxt ərzində uğurlu bir yol qət etdiyini vurğulayıb. Dövlət Komitəsinin sədri AAK-ın daha güclü bir quruma çevrilməsi üçün bütün üzv təşkilatların fəal işləməli olduğunu vurğulayıb. O, təşkilatın fəaliyyətində yeni texnologiyaların tətbiqinin zərurliyini diqqətə çatdırıb.

N.İbrahimov bildirib ki, Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi Avropa Azərbay-

canlıları Konqresinə hər zaman olduğu kimi bundan sonra dəstək göstərəcək. Dövlət Komitəsinin sədri Avropada Azərbaycan həqiqətlərinin yerli ictimaiyyətə çatdırılması, kütləvi informasiya vasitələri ilə əlaqələrin inkişaf etdirilməsi, soydaşlarımızın yaşadıkları ölkələrin siyasi həyatında daha fəal iştirakının təmin olunması üçün AAK-ın yeni rəhbərliyinin fəal işləməli olduğunu bildirib. N.İbrahimov AAK-ın rəhbər strukturlarına seçilmiş şəxslərə və bütün təşkilat üzvlərinə gələcək fəaliyyətlərində uğurlar arzulayıb.

Qeyd edək ki, 2004-cü ilin aprel ayının 17-də Berlində Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin ilk təsis konfransı keçirilmişdir. Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin yüksək səviyyədə keçirilmiş ilk təsis konfransında dünyanın 28 ölkəsindən 50-dən artıq diaspor təşkilatlarından 264 nümayəndə qatılmışdır. Təsis konfransında Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin Nizamnaməsi qəbul edilmiş və qurumun rəhbər orqanları seçilmişdir. 2007-ci ilin mart ayının 10-da Bakıda Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin II qurultayı keçirilmişdir. Qurultayın işində Avropanın 30-dan çox ölkəsində fəaliyyət göstərən 84 Azərbaycan diaspor təşkilatından 139 nümayəndə iştirak etmişdir. Qurultayda Azərbaycan icmalarının türk diasporu ilə əməkdaşlıq imkanları və digər məsələlər də diqqət mərkəzində olmuşdur. Qurultayın Qətnaməsinə uyğun olaraq 2007-ci ilin may ayında Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin

2007-2009-cu illəri əhatə edən fəaliyyət proqramı hazırlanmış və 2007-ci ilin iyul ayında İcraiyyə Komitəsinin Berlində keçirilən iclasında təsdiq edilmişdir. 2009-cu ilin aprel ayında Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin III qurultayı keçirilmişdir. Qurultaya Avropanın 25 ölkəsindən nümayəndə və qonaqlar iştirak etmişdir. Tədbirdə AAK-ın II qurultayından keçən dövr ərzində görülmüş işlərlə bağlı sədrin hesabat məruzəsi dinlənmiş, təşkilatın bundan sonrakı fəaliyyəti ilə bağlı fikir mübadiləsi aparılmış, müxtəlif ideya və təkliflər irəli sürülmüşdür. Toplantıda Avropadakı Azərbaycan diaspor təşkilatlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması, icmaların fəaliyyətinin koordinasiya edilməsi, Azərbaycan həqiqətlərinin Avropa ictimaiyyətinə çatdırılması, soydaşlarımızın hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə bağlı qərarlar qəbul edilmişdir. Dünya Azərbaycanlıları Əlaqələndirmə Şurasının İdarə Heyəti sədrinin müavini, Mayns-Azərbaycan Cəmiyyətinin sədri, əvvəlki tərkibdə AAK-ın I vitse-prezidenti olan Başar Kömür qurultayda AAK-ın prezidenti seçilmişdir.

29 aprel 2012-ci il tarixində Almaniyanın paytaxtı Berlin şəhərində Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin (AAK) IV qurultayı keçirilmişdir. Qurultayda Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin yeni rəhbər orqanları seçilmiş, həmçinin bir sıra sənədlər, o cümlədən Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin IV qurultayının Qətnaməsi qəbul edilmişdir.

AAK-ın IV qurultayında Avropa Azərbaycanlıları Konqresi Fəxri Prezidentlərinin Məşvərət Şurası yaradılmışdır.

Daha sonra Amsterdamın Kraliyyət sarayının qarşısındakı Dam meydanında Benilüks Azərbaycanlıları Konqresi və Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin təşkilatçılığı ilə Xocalı soyqırımının 25-ci ildönümü münasibətilə etiraz mitinqi keçirilib. Mitinqdə Avropanın bir çox ölkələrində fəaliyyət göstərən Azərbaycan diaspor təşkilatlarının rəhbərləri və üzvləri, tələbələr, türk icmasının təmsilçiləri iştirak ediblər.

Tədbirdə "Xocalıya ədalət!", "Qarabağ Azərbaycanındır!", "Ermənistan, Azərbaycan torpaqlarından çıx!", "Ya Qarabağ, ya ölüm!", "Qarabağ bizimdir, bizim olacaq!" şüarları səsləndirilib.

Avropanın müxtəlif ölkələrindən gələn Azərbaycan diaspor təşkilatlarının rəhbərləri ingilis, holland, italyan, fransız və rus dillərində bildiriblər ki, Xocalı soyqırımını bütövlükdə insanlığa qarşı törədilmiş cinayətdir və bu cinayəti törədənlər ədalət mühakiməsi qarşısında cavab verməlidirlər. Nümayiş iştirakçıları Ermənistanın ölkəmizə qarşı təcavüzünə son qoyulmasını, Xocalı soyqırımına beynəlxalq birlik tərəfindən ədalətli siyasi-hüquqi qiymət verilməsini, xalqımızın məruz qaldığı terror və soyqırım aktları törədənlərin cəzalandırılmasını tələb ediblər. Avropanın bəzi dairələrinin Xocalı soyqırımına və

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə ikili standartlar mövqeyindən yanaşdığını təəssüf hissi ilə qeyd ediblər. Ermənistanın hazırkı rəhbərliyinin azərbaycanlılara qarşı aparılan hərbi əməliyyatların bilavasitə iştirakçısı olduğu vurğulanan mitinqdə "Bəs hanı beynəlxalq hüquq?", "Haradadır həqiqət və ədalət?" kimi şüarlar səsləndirilib.

Qeyd edilib ki, BMT-nin məlum 4 qətnaməsinə hələ də riayət olunmayıb. Halbuki, Avropa dövlətləri istədikləri zaman hər hansı qətnamələrin icrasına qısa müddətdə nail ola bilirlər.

Türk icmasının nümayəndəsi daim Azərbaycanın yanında olduqlarını və ölkəmizi həmişə dəstəkləyəcəklərini bildirib. Mitinqin təşkilatçıları turistlərə və yerli əhaliyə Xocalı soyqırımı ilə bağlı bukletlər paylayaraq bu faciə haqqında məlumat veriblər. Bildiriblər ki, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-sına keçən gecə erməni silahlı birləşmələri Xocalı şəhərini mühasirəyə alaraq yerli sakinləri kütləvi qırğına məruz qoyublar. Xocalı soyqırımı nəticəsində 63-ü uşaq, 106-sı qadın, 70-i qoca olmaqla, 613 dinc sakin qətlə yetirilib, 8 ailə tamamilə məhv edilib, 1275 nəfər əsir götürülüb.

Belarus Azərbaycan İcmaları Konqresinin sədri Natiq Bağrov Amsterdamda daha çox turistin olduğu üçün bu şəhəri seçdiklərini bildirib. O, Xocalıya ədalət tələb etdiklərini və gözlədikləri ədalətin tezliklə öz yerini tutacağına inandığını qeyd edib.

Almaniyaadakı "Xəzər" Alman-Azər-

baycan Cəmiyyətinin sədri, Etibar Qəniyev deyib ki, mitinq iştirakçılarının əsas məqsədinin Xocalı soyqırımını törədənlərin ədalət məhkəməsi qarşısında cavab vermələrinə və Xocalı qırğınının soyqırımı kimi tanınmasına nail olmaqdır. O, belə aksiyaların bütün Avropa ölkələrində keçiriləcəyini vurğulayıb. Xocalı soyqırımının artıq Avropanın 10 ölkəsində tanındığını, digər ölkələrdə, xüsusilə də Almaniyada bu faciəyə siyasi qiymət verilməsinə və tanınmasına nail olmaq üçün çalışdıqlarını diqqətə çatdırıb. Xocalı qırğınının soyqırımı kimi tanınması üçün Avropada yaşayan bütün azərbaycanlıların səfərbər olmasının əhəmiyyətinə toxunub.

Ukrayna Azərbaycanlılar Birləşmiş Konqresinin sədri Rövşən Tağıyev son illər Azərbaycan diaspor təşkilatlarının fəallaşmasının bu prosesə təkan verəcəyinə, cinayətkarların öz cəzalarını alacaqlarına əminliyini bildirib.

Finlandiya Azərbaycanlı Qadınlar Cəmiyyətinin sədri Arzu Oqtay qeyd edib ki, dünyanın hansı ölkəsində olmağımızdan asılı olmayaraq, Xocalı soyqırımının anım günündə bir yerdə olmaq hər birimizin borcudur. Biz birlikdə səsimizi qaldıraraq "Xocalıya ədalət!" kampaniyasına qoşulur və torpaqlarımızın azad olunmasını tələb edirik.

Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin prezidenti Samirə Patzer-İsmayılova bildirib ki, bu il Xocalı soyqırımının 25 illiyi Avropanın bütün ölkələrində

silsilə tədbirlər və aksiyalarla qeyd olunub. Mitinq iştirakçıları Xocalı qırğını haqqında müxtəlif dillərdə məlumat verib və Avropaya tələblərini səsləndiriblər. Azərbaycan Xocalıya ədalət tələb edir. "Xocalıya ədalət!" şüarını Avropa ölkələrinə, Avropa Parlamentinə, qitənin bütün siyasi qurumlarına ünvanlayaraq Xocalı soyqırımına siyasi-hüquqi qiymətin verilməsini tələb edirik.

"Bu gün Azərbaycan bayraqları Amsterdamda dalğalanır, dünyanın bütün bayraqları Təl-Əvivdə dalğalanırdı. Amma bu gün Azərbaycanın mətəm günüdür. Bu günlərdə Azərbaycan bayrağı dünyanın bütün ölkələrində dalğalanır. İyirmi beş il əvvəl baş verən hadisələr unudulmamalıdır. Bu hadisələr insanlığa qarşı cinayətdir, uşaqları, qadınları, qocaları amansızcasına qətlə yetiriblər. Belə mitinqlər beynəlxalq komissiya yarananaqədər davam etməlidir. Beynəlxalq komissiya yaradılmalı, müdafiəsiz dinc insanları qətlə yetirənlər cəzalandırılmalıdır. Nə qədər belə komissiya yaranmayıb həqiqət üzə çıxmıyacaq, təxribatlar, spekulasiyalar davam edəcək. Xocalı qurbanlarının xatirəsi daim yaşayır. İyirmi beş il keçməsinə baxmayaraq, bu gün soyqırımını qurbanlarının xatirəsi dünyanın bütün ölkələrində yad edilir". Bu sözləri isə Dünya Azərbaycanlıları Əlaqələndirmə Şurasının üzvü İosif Şaqqal bildirib.

Yazı AZƏRTAC-ın materialları əsasında hazırlanıb.

Qədim türklərin tarix təfəkkürü

Qədim türklər haqqında danışarkən, adətən, deyirlərki, onlar tarix yazmaqdan daha çox, tarix yaradırdılar... Əlbəttə, qədim (eləcə də ümumən) türklər yaratdıqları (və bütün dünyanın ya etiraf etdiyi, ya da etiraf etməyə məhkum olduğu) tarixi lazımı səviyyədə (və miqyasda) yazmasalarda, hər halda onların həmişə kifayət qədər mükəmməl tarix təfəkkürlərinin varlığı heç vaxt şübhə doğurmur.

Bununla belə qədim türk tarix mənbələri göstərir ki, türklər təvazökar (və müdrik!) bir tarix təfəkkürünə sahib olmuşlar...

Qədim türklərin tarix təfəkkürü özünü ən azı üç təzahür formasında nümayiş etdirirki, onlar-danbirincisimifoloji təzahürdür.

Məsələn: «Hələheçnəyox idi. YalnızTanrıQaraxanla Su vardı. Qaraxandanbaşqaqörən, Sudan baş-qaqörünənyox idi.

Qara xan təklidəndarixibnəedəcəyiniidüşünənzaman Su dalğalandı. AğAnapeydaoldu. Qara xana «yarat!» deyibyenidən-Suyadaldı. Qara xan Kişiniyaratdı. VəQaraxanla Kişi əbədiSuyunüzərindəikiqara qaz kimi uçurdular...

Ancaq Kişi halındanməmnundeyildi. Qaraxandandahayüksəkdəuçmaqistəyirdi. Bun-danxəbərdarolanQara xan Kişininuçmaqəbilibiyyətinaldı. Və Kişi sonsuzSuyayuvəvarlandı. Boğu-lurdu... EtdiyinəpeşimanolduğunudeyibTanrıQaraxandanüzristədi. TanrıQara xan Kişinin Sudan çıxmasınımərettdi.

...Kişi ovcundakitorpağı Su üzərinasəpdikəTanrıQara xan torpağa «böyü!» dedi. VəbuböyüyəntorpaqDünyaoldu»... (Yaradılışdastanı).

Tarix təfəkkürününmifoloji təzahürüüçmühüm (fundamental) mövzunuəhatəedir:

- 1) dünyanın (kainatın) yaranması;
- 2) insanövladının (bəşəriyyətin) yaranması;
- 3) türketnosunun yaranması.

Göründüyü kimi, buradasöhbət bütünhallarda (və mahiyyət-təibarilə!) mifoloji-mistik təsəvvürlərdəngedir.

Qədim türklərintarix təfəkkürününikinciformasıepik təzahürdür.

Məsələn:

«İsgəndər Səmərqəndikeçib Türklərinialma qışadəyiyəzaman-Türkpadaşlı Şu adındabirgənc idi. Onunböyükbir ordusu vardı.

...Hökmdarın könlürəhatdı. Çünki İsgəndərin hərəkətlərini izləmək üçün kəşfiyyatçıları göndərmişdi.

...Ona «nədək, döyüşə girəkmi?» sualı verildəndə arxayınlıqlahövüzü göstərib laqəydcəsinə «bu qazlara, ördəklərə baxm, nəgö-zəlüzürlər» dedi.

Xalq gördüki, hökmdar nə döyüşə hazırlaşır, nə də qaçmağa.

...İsgəndər çəkilib ketdikdə onsonra Şu geridöndü. Balasaquna gəlib Şu adlanan birşə hərsaldı»... (Şu dastanı).

Butəzahür formasındatarix təfəkkürü, əsasən, aşağıdakiepiqobrazları yaradır:

- 1) Hökmdar (xaqan) obrazı;
- 2) Türkdövləti (el) obrazı;
- 3) Türk xalqı (budun) obrazı.

Qədim türklərintarix təfəkkürününüçüncü forması realist-

Prof.dr. Nizami Cəfərov

Azərbaycan Atatürk
Mərkəzinin rəhbəri

praktik təzahürdür.

Məsələn:

«Mən Bilgə Tonyukukam. Çin ölkəsində doğuldum. Türk xalqı Çinə tabe idi. Türk xalqı öz xanı olmadığı üçün Çinə nairıldı, xan sahibi oldu.

Xanın matibyəyə Çinə tabe oldu. Tanrı dedi: Xan verdim, yenədə xanın matib tabe oldu... Türk xalqı öldü, batdı, yox oldu...

Meşədə, ondankənarda qalmış olanları toplanub yeddi yüz adəmdoldular. İki bölüyü atlı, bir bölüyü piyada idi. Yeddi yüz adəmdar ədənlərin böyüyü «şad» sayılırdı. «Mən əvəzirol» dedi. Məndə oldum»... (Tonyukukabidəsi).

Bucür təzahür-mətnlərdə konkret tarixi adlar, coğrafiya, rəqəmlər və s. öz əksini tapır, təkrar olunur, siyasi-ideoloji mövqenü mayişetdirilir.

Müşahidələrgöstərirki, qədim türktarix mənbələrintarix təfəkkürününü təzahür formalarının-dan hər hansı birinin üstünlüyü və ya parıclığı ilə seçilir.

Əgər bir mənbədə tarix təfəkkürünün həmmifoloji, həmepik, həm də realist-praktik təzahürü varsa, onlardan biri üstün və ya aparıcı, digəri (yaxud digərləri) «sitat» xarakterlidir. Ancaq bu «sitat» yaxud «sitatlar» ümumimətnin ayrılma məlumativ (və fəlsəfi-metafizik!) tərkib hissəsidir.

Məsələn:

«Yuxarıdamavigöy, aşağıda qarayə yaradılarda, ikisinin arasındainənsən övladi yaradıldı. İn-sən övladı üzərində əcdadların – Bumın xaqanla İstəmixaqan hökmdarı oldular. Və hökmdarın olub-Türk xalqının dövlətini, törəsini (qanun-qaydalarını) dirçəldilər, qorudular... Dördtə-rəfdüşməni idi. Ordu çəkib döryandakı xalq-qözlərinə tabe edildilər.

Başlı olanı başəyməyə, dizilənə diz çökməyə məcbur edildilər»... (Kültiqınabidəsi).

Və beləliklə, qədim türklərintarix təfəkkürü birincitəzahür formasında dini-metafizik (fəlsəfi), ikincidə bədii-estetik, üçüncüdə isə siyasi-ideolojidir.

Hər üç halda isə tarixidir...

Qarabağ həqiqətləri professor Əli Həsənovun yeni təqdimatında

Azərbaycan xalqının ağır yeri olan Qarabağ probleminə, Ermənistanın total təcavüzü nəticəsində yurd-yuvasından, doğma el-obasından didərgin düşmüş milyondan artıq qaçqın və köçkünümüzün problemlərinə dünya ictimaiyyətinin, özlərini demokratiya, ədalət fədailəri kimi qələmə verən beynəlxalq qurumların etinasız münasibəti artıq aradan qaldırılmaqdadır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin, Heydər Əliyev Fondunun, onun rəhbəri Mehriban xanım Əliyevanın, Fondun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın apardıqları səmərəli və düşünülmüş siyasət nəticəsində artıq beynəlxalq aləm Qarabağ probleminin haradan başladığını, Ermənistanın və bütövlükdə ədalətsizliyin güclü havadarlarının nəinki kim olduğunu, habelə onların ədalətsiz "motivasiyalarını" da anlamğa başlamışlar. Təkcə Xocalı qətliamının bir sıra dövlətlərin parlamentləri, rəsmi qurumları tərəfindən soyqırımı kimi tanınması dediyimizin tutarlı sübutudur. Əlbəttə, Qarabağ probleminin, Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları və azərbaycanlılara qarşı tarixən apardığı çirkin siyasətin beynəlxalq aləmdə başa düşülməsi və bir çox hallarda etiraf edilməsi işində dövlət rəsmilərinin, tarixçilərimizin, bütövlükdə ziyalılarımızın əməyi böyükdür.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin ictimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi, tarix elmləri doktoru, professor Əli Həsənovun xidmətləri xüsusi qeyd edilməlidir. Dövlət xadimi və məhsuldar elm adamı Əli Həsənov indiyədək nəşr olunmuş çoxsaylı kitablarında, xüsusilə "Azərbaycan-ABŞ: anlaşılmaz münasibətlərdən strateji tərəfdaşlığa doğru" (Azərbaycan dilində, 1997), "Azərbaycan-ATƏT: Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi və Dağlıq Qarabağ problemi Ümumavropa təhlükəsizliyi fonunda" (Azərbaycan dilində, 1997), "Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ" (Azərbaycan dilində, 1998), "Azərbaycanın ABŞ və Avropa dövlətləri ilə münasibətləri: 1991-1996" (Azərbaycan dilində, 2000), "Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti" (dərslük, Azərbaycan dilində, 2005 və rus dilində, 2007), "Azərbaycanın və xarici ölkələrin siyasi sistemləri" (dərslük, 2008), "Geosiyasət" (Azərbaycan dilində, 2005, rus dilində, 2012, türk dilində, 2012 və gürcü dilində, 2015), "Dünya ölkələrinin müasir siyasi sistemləri" (dərslük, 2012), "Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti" (dərslük, yenilənmiş və təkmilləşdirilmiş, rus dilində, 2013), "Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti" (Azərbaycan dilində, 2011, türk dilində, 2013, rus dilində, 2014), "Azərbaycanın geosiyasəti" (Azərbaycan dilində, 2015), "Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin əsasları" (Azərbaycan dilində, 2016), "Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mərhələləri" (Azərbaycan, ingilis və rus dillərində), "Cənubi Qafqaz, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Azərbaycanın geosiyasəti" (türk dilində, 2016), "Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın geoiqtisadi xarakteristikası: Azərbaycanın yeni neft siyasəti" (türk dilində, 2016), "Cənubi Qafqazın hərbi-geostrateji vəziyyəti və Azərbaycanın təhlükəsizlik siyasəti" (türk dilində, 2016), "Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın geoiqtisadiyyatı: Azərbaycanın enerji siyasəti" (Azərbaycan dilində, 2016) kimi monoqrafiya və dərsləklərində problemin tarixi köklərini göstərmiş, Azərbaycanın sülhsevər dövlət siyasətinin mahiyyətini açmış, beynəlxalq dünyaya Azərbaycanın haqq səsinə çatdırmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur.

nəşr etdirmişdir. Çünki Qarabağ probleminə bağlı əsərləri yalnız Azərbaycan dilində nəşr etdirmək, xalq dilində desək, "özü deyib, özü eşitmək" dən başqa heç bir səmərə verməzdi. Məhz bunu nəzərə alan müəllif bu yaxınlarda nəşr etdirdiyi iki fundamental kitabını - "Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mərhələləri" və "Xocalı soyqırımı: Səbəbləri, nəticələri və beynəlxalq aləmdə tanınması" əsərlərini səkkiz dildə nəşr etdirmişdir. Biz elə bu andaca müəllifin bu vacib əsərlərinin mətnlərini Azərbaycan dilində xarici dillərə çevirmiş və həm də mütə-

nun təhlükəsizlik siyasəti" (türk dilində, 2016), "Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın geoiqtisadiyyatı: Azərbaycanın enerji siyasəti" (Azərbaycan dilində, 2016) kimi monoqrafiya və dərsləklərində problemin tarixi köklərini göstərmiş, Azərbaycanın sülhsevər dövlət siyasətinin mahiyyətini açmış, beynəlxalq dünyaya Azərbaycanın haqq səsinə çatdırmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Professor Ə.Həsənov sadaladığımız və adlarını çəkmədiyimiz 30-dan artıq fundamental kitabının bir çoxunu həm də dünyanın beynəlxalq aləmdə işlək olan dillərində nəşr etdirmişdir. Çünki Qarabağ probleminə bağlı əsərləri yalnız Azərbaycan dilində nəşr etdirmək, xalq dilində desək, "özü deyib, özü eşitmək" dən başqa heç bir səmərə verməzdi. Məhz bunu nəzərə alan müəllif bu yaxınlarda nəşr etdirdiyi iki fundamental kitabını - "Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mərhələləri" və "Xocalı soyqırımı: Səbəbləri, nəticələri və beynəlxalq aləmdə tanınması" əsərlərini səkkiz dildə nəşr etdirmişdir. Biz elə bu andaca müəllifin bu vacib əsərlərinin mətnlərini Azərbaycan dilində xarici dillərə çevirmiş və həm də mütə-

xəssislərin verdikləri qiymətə görə yüksək peşəkarlıqla tərcümə etmiş Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyinin (AZƏRTAC) əməkdaşlarına bir oxucu və bir vətəndaş təşəkkürümüzü bildiririk...

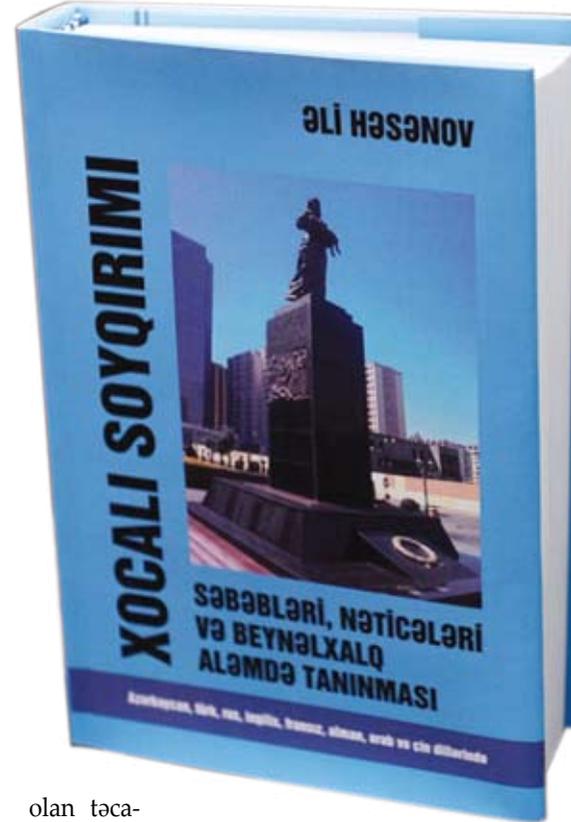
Professor Ə.Həsənovun yeni kitablarının kontent-analizindən əvvəl onların 8 dildə təqdim olunmasının əhəmiyyətini qeyd etmək istərdik. Əlbəttə, yuxarıda bu barədə bəzi fikirlər ifadə etmişik. Lakin indiki halda adı çəkilən kitabların dünyanın aparıcı səkkiz dilində nəşrini fenomenal bir hadisə kimi qiymətləndirmək istərdik. Ona görə fenomenal hadisədir ki, bu kitabların Azərbaycan dilindən əlavə, dünyanın ən işlək - türk, rus, ingilis, fransız, alman, ərəb və Çin dillərində nəşr edilməsi həmin dillərdə danışan insanların, tədqiqat aparan tarixçilərin, siyasilərin, diplomatların, politoloqların, sosioloqların gərəyi olacaqdır. Bu məqamda sadələşməsinə belə bir şey də düşünmək olar: həmin o səkkiz dilin oxucusuna bu kitabların çatdırılacağı absurd deyil ki? Qətiyyənlə deyil. Gəlin bircə anlığa informasiya texnologiyasının bugünkü global imkanlarını yada salaq. Axı, indi internet resursları sırasına yerləşdirilmiş kitablar milyonların, milyardların asanlıqla tanış olmaq faktına çevrilir. Dünyanın bir çox ölkəsində Qarabağ problemini araşdıran tarixçi alimlər var və biz tez-tez dünya politoloqlarının problemə münasibət bildiren əsərlərinin şahidi oluruq. Bax, belə məqamlarda səkkiz dildə internet resurslarında yer almış bu dəyərli mənbə həqiqəti öyrənməyə çox kömək edir.

Professor Əli Həsənovun haqqında bəhs etdiyimiz kitablarında, məsələn, mətnin elə rus dilində də olması əsər barədə beynəlxalq aləmin dərhal reaksiyasına səbəb oldu. Mətbuatdan da xəbər tutduğumuz kimi, aprelin 26-da Rusiyanın nüfuzlu "pravda.ru" internet portalında alimin bu yeni kitabları haqqında geniş məqalə dərc edilmişdir. Sayılıb-seçilən bu xəbər portalı kitabların səkkiz dildə olmağını xüsusi qeyd etməklə, dünyanın digər dillərində fəaliyyət göstərən internet portallarına da bir mesaj göndərir. Rusiya internet-portalı professor Əli Həsənovun kitablarına dair xüsusi məqaləsini belə adlandırır: "Əli Həsənovun kitabları: Xocalı faciəsindən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinə doğru". Bu sərəlvə özü Rusiya jurnalistikasının problemə yeni münasibətinin göstəricisi-

dir. Həqiqətən də professor Əli Həsənovun Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü, eləcə də ermənilərin azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mərhələlərini obyektiv təhlil süzgəcindən keçirməsi və Xocalı soyqırımının səbəbləri, nəticələri və beynəlxalq aləmdə tanınması ilə bağlı apardığı lakonik və çox müfəssəl tədqiqatları dünyanın diqqətini problemin ədalətli həllinə yönəltmək məqsədi daşıyır.

Biz "Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mərhələləri" adlanan əsəri digər kitabla - "Xocalı soyqırımı: Səbəbləri, nəticələri və beynəlxalq aləmdə tanınması"na əsas verən tədqiqat kimi birinci sırada görürük. Doğrudan da, ermənilərin Azərbaycana qarşı çirkin əməllərinin, təcavüz, soyqırımı proseslərinin tarixi mərhələləri var ki, bu mərhələlər XX əsrin sonunda bəzi böyük güclərin dəstəyi ilə özünün epogeiyinə çatdı. Bu təcavüzün mərhələləri ilə bağlı fikirlərini kitabın giriş sözündə müəllif özü qısa şəkildə belə izah edir: "Səkkiz dildə oxuculara təqdim edilən kitabın əsas məqsədi son iki əsrdə azərbaycanlılara qarşı erməni millətçiləri tərəfindən məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən etnik təmizləmə, soyqırımı və təcavüzkarlıq siyasəti, eləcə də bu millətçi-şovinist siyasətin əsas mahiyyətinin öyrənilməsidir. Həmçinin XX əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısından başlayaraq Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları və işğalçılıq siyasəti, o cümlədən 1988-1993-cü illərdə azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə, dövlət terrorizmi və soyqırımı siyasətinin sistemli şəkildə tədqiq edilərək ictimaiyyətə çatdırılmasıdır". Bu cümlədəki "sistemli şəkildə" ifadəsi bizi daha çox cəlb edir və bu sistemlilik qısa, lakonik bir mətnə çox ustalıqla həyata keçirilir. Bu mərhələlərdən biri ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına köçürülmə prosesindən başlayıb, XX əsrin əvvəllərindəki etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti, həmin əsrin sonlarında Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddialarının nəticələrinə qədər mükəmməl şəkildə oxucuya çatdırır. Bu üç ciddi tarixi mərhələnin lakonik təqdimi müəllifə daha çox ona görə lazım olmuşdur ki, adətən hər şeyi deyən, amma yorucu olmayan mətnlər müasir dövrdə həm tez oxunur, həm də uzun olmayan belə bir mətnin səkkiz dildə təqdim edilməsi daha çox səmərəli olur.

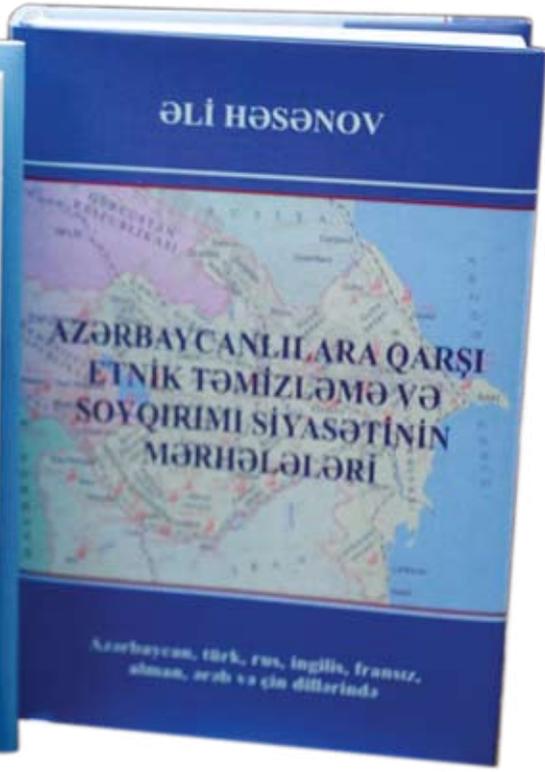
Erməni xislətini və Ermənistanın iki əsrlik təcavüzkar siyasətini ayrı-ayrı tarixi mərhələlər üzrə tədqiq və ifşa edən, erməni "tarixçilərinin" elmi saxtalaşdırmasını dəqiq faktlarla heçə endirən bu mətnin sonunda müəllifin böyük dövlətlərə belə bir məntiqi çağırışı var: Bütün bunlara görə "böyük dövlətlər müasir beynəlxalq münasibətlər üçün təhlükəli

olan təcavüzkarın qarşısını almalı, BMT Nizamnaməsinin VII fəslinə müvafiq surətdə qəti praktik addımlar atmalı və Ermənistanı beynəlxalq birliyin iradəsinə tabe etdirməlidirlər". Müəllifin bu çağırışına əsas verən faktları tək-cə mətnlə deyil, çoxsaylı vizual sənədlər, arxiv fotoları və materialları ilə müşayiət olunur. Bu sənədlərin bir çoxunda sovet ideoloji maşınının həmin etnik təmizləmə mərhələlərində Ermənistanı necə dəstək olması faktı xəbərsiz oxucunu bir tərəfdən hey-rətə salır, digər tərəfdən hamımızı bir daha ayıq-sayıq olmağa çağırır. Kitabda Qarabağın işğal olunmuş şəhərlərinin işğaldan əvvəl və işğaldan sonrakı vəziyyətini təsvir edən çoxsaylı fotolar qəlbi-mizi nə qədər ağrıtsa da, bu ağrının Vətən uğrunda mübarizəyə səslədiyi də yaddaşlara çökür.

Haqqında bəhs etdiyimiz kitabların ikincisi - "Xocalı soyqırımı: Səbəbləri, nəticələri və beynəlxalq aləmdə tanınması" kitabı birincinin məntiqi davamı və mən-

tiqi sonluğudur. Çünki müəllifin birinci kitabda təqdim etdiyi azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı mərhələləri məntiqi olaraq Xocalı qətləminə gətirib çıxarmışdır. Ermənistanın bütün məqamlarda törətdiyi cinayətlərə görə nəinki cəzasız qalması, həm də yeri gəldikcə bəzi dövlətlərdən cinayətə dəstək alması tarixdə görün-

məmiş

bir faciənin - soyqırımının baş verməsi ilə nəticələndi. Bununla yanaşı, kitabda soyqırımına gedən yolun da mərhələləri qısa və aydın şəkildə təqdim olunur.

Müəllif, ilk növbədə, XX əsrin əvvəllərində ermənilərin azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin genezisini, daha sonra indiki nəsə çox yaxın bir tarixin - XX əsrin sonlarında Ermənistanın ölkəmizə qarşı ərazi iddialarının real faktlarını xüsusi tədqiqatla açıb göstərir.

Əsərin çox maraqlı bölmələrindən biri "Xocalı haqqında həqiqətlərin dünyaya çatdırılması" adlanır. Bu bölmə lap ilk sətirlərdən belə bir həqiqəti xatırladır ki, "bütün dünyanın gözü qarşısında baş verən bu dəhşətli soyqırımının əsl mahiyyəti yalnız ümummilli lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra açıqlanmış, 1994-cü ilin fevralında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Xocalı soyqırımına siyasi-hüquqi qiymət vermişdir". Müəllif Heydər Əliyevin 2002-ci il fevralın 25-də

Xocalı soyqırımının 10-cu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciətindəki qəti bir fikrini misal gətirir: "Xocalı faciəsi 200 ilə yaxın bir müddətdə erməni şovinst-millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin davamı və ən qanlı səhifəsidir".

Professor Ə.Həsənovun bu gün 8 ildə dünyaya təqdim etdiyi iki kitabdan birinin "Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mərhələləri" adlandırılması Heydər Əliyevin bu fikrini elmi tezis kimi əsas götürmüş və Xocalı soyqırımını məhz bu istiqamətdən təhlil etmişdir.

Müəllif Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə "Xocalıya ədalət!" kampaniyasının möhtəşəm mahiyyətini izah edərək göstərir ki, kampaniyanın əsas məqsədi dünya ictimaiyyətini Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar məlumatlandırmaq, qətləmə beynəlxalq aləmdə mənəvi-siyasi qiymət verilməsinə və qanlı qırğının qurbanlarının xatirəsinin anılmasına nail olmaqdır. Daha sonra əsərin müəllifi Xocalı soyqırımının dünyanın beynəlxalq təşkilatlarının tanınması və tanıtılması ilə bağlı fəaliyyətinin aydın xronikasını oxucuya təqdim edir. Bütün bunlardan oxucu belə bir təsəlli tapır ki, Azərbaycan bu faciəni dünyaya tanımaq istiqamətində bir sıra yeni formatların səmərəli fəaliyyətinə nail olmuşdur. Xocalı faciəsi beynəlxalq aləmdə soyqırımı kimi daha geniş necə tanındı? Kitab bu suala çox maraqlı faktlarla cavab verir.

Professor Ə.Həsənov bu tanıtımın davam edəcəyinə və onun bugünkü, sabahkı nəticələrinə inamı Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin soyqırımının 20-ci ildönümü haqqında imzaladığı Sərəncamdan gətirdiyi bir sitatla sübuta yetirir: "Azərbaycanlılara qarşı erməni millətçi-şovinst dairələrinin XIX-XX əsrlərdə mərhələ-mərhələ həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasətinin tərkib hissəsi olan Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlər dünya ictimaiyyətinə, xarici ölkələrin parlamentlərinə çatdırılmalı, Azərbaycan xalqının və ümumən insanlığın əleyhinə yönəldilmiş bu son dərəcə ağır hərbi cinayət beynəlxalq miqyasda öz hüquqi-siyasi qiymətini almalıdır".

Bu, beynəlxalq aləmə təqdim olunan kitabın mətn hissəsinin son cümləsidir. Bu son cümlə bizdə belə bir qəti inam ya-

radır ki, Azərbaycan dövləti lap yaxın gələcəkdə özünün ədalət haqqına mütləq qovuşacaq.

Amma kitab bununla bitmir. Əsasən beynəlxalq aləmdə tədqiqat aparan, hadisələri obyektiv qiymətləndirmək gücündə olanlara ünvanlanan bu kitabda Qarabağ problemi və xüsusilə Xocalı hadisəsi ilə bağlı dünyanın ən nüfuzlu mətbuat orqanlarının səhifələrində əksini tapmış jurnalist yazılarının mənbələri təqdim olunmuşdur. Hər iki kitabın anonslarında da deyildiyi kimi, burada "Azərbaycan xalqının müxtəlif dövrlərinə dair sənədlər və xəritələr, yeni münaqişənin nizama salınmasına dair BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələr, Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycanın işğal olunmuş əraziləri haqqında məlumatlar və fotolar da verilmişdir". Eyni zamanda, Xocalı soyqırımının tanınması ilə bağlı qəbul edilən sənədlər də müxtəlif dillərdə təqdim olunmuşdur.

Tədqiqatçıların bu mənbələrə nəzər salması kifayətdir ki, həqiqətin bir üzü olduğu bilinsin. Kitabda müxtəlif dillərdə izahını tapan çoxsaylı sənədlərin orijinal surətləri Xocalı həqiqətinin dünyaya tanıtılması, Ermənistanın dövlət səviyyəsində terrorçuluq siyasətinin ifşası, Xocalı soyqırımının bir sıra xarici dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən rəsmi şəkildə tanınması kimi vacib faktları geniş oxucuya təqdim edir.

Dövlət xadimi, yorulmaz tədqiqatçı, professor Əli Həsənovun bu kitabları Ermənistanın Azərbaycana qarşı terrorçuluq və işğalçılıq siyasətini bir daha dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq işində çox mühüm addım kimi maraqlı doğurur. Kitablarda maraqlı bir formatda nəşr olunmasına Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyinin (AZƏRTAC) Baş direktoru Aslan Aslanovun buraxılışa məsul bir şəxs kimi, siyasi elmlər doktoru, professor Elçin Əhmədovun elmi redaktor kimi zəhmətlərini ayrıca qeyd etmək istərdik. Dünyanın səkkiz beynəlxalq işlək dilində nəşr olunan bu iki fundamental kitab Ermənistanın Azərbaycana qarşı iki əsr boyu törətdiyi çoxsaylı cinayətlərin yeni formatda tanıtılması sahəsində hadisə kimi qiymətləndirilməlidir.

Nizami Cəfərov,

filologiya elmləri doktoru, akademik

Cahangir Məmmədli,

filologiya elmləri doktoru, professor

Azərbaycan Türklərinin paleantropologiyası

Böyük aq irq daxilində azərbaycanlıların aid edildikləri Kaspi antropoloji tipinin yeri hələ də tam müəyyənləşdirilməmişdir. Bir-birini tam şəkildə təkzib etməsələr də məsələni araşdırmağa cəhd göstərmiş Qərb, həm də rus-sovet antropoloqlarının fikirləri arasında xeyli fərq vardır. XX yüzilliyin ən görkəmli antropoloqlarından olan Fişer 1923-cü ildə Azərbaycan türklərini və türkmənləri oriental (şərq) irqə daxil etmişdir. Sovet antropoloqları arasında isə bu məsələ ilə bağlı 4 nəzəriyyə vardır:

1. *Yarxo, Roqinski, Levin və Abdüşelişvili Kaspi tipini şimali Hindistan və Orta Asiya xalqlarının mənsub olduqları antropoloji tiplərlə yaxınlaşdırmağa say göstərmişlər.*

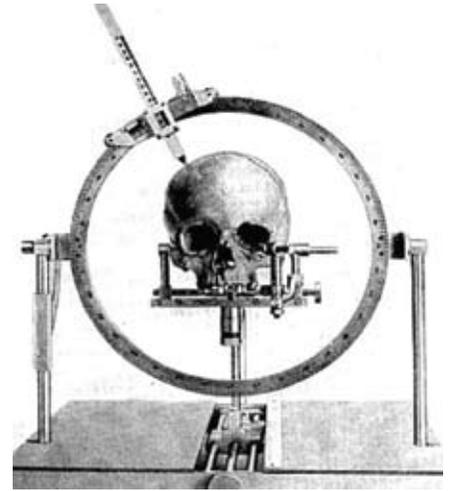
2. *1948-ci ildə Q.F.Debets Kaspi tipini Ön Asiya kiçik irqinə daxil etmişdir. Debetsə görə «azərbaycanlıların və türkmənlərin fiziki tipləri onları Qazaxıstan və Altayın qədim əhalisindən daha çox Ön Asiya və Aralıq dənizi sahillərinin əhalisi ilə qohumlaşdırır». Onun fikrini müdafiə edən Oşanın Kaspi tipini Ön Asiya kiçik irqinin uzunbaş modifikasiyası kimi təqdim etmişdir.*

3. *Çeboksarovun irqi təsnifatında isə Kaspi tipi Aralıq dənizi – Balkan irqinə daxil edilmişdir.*

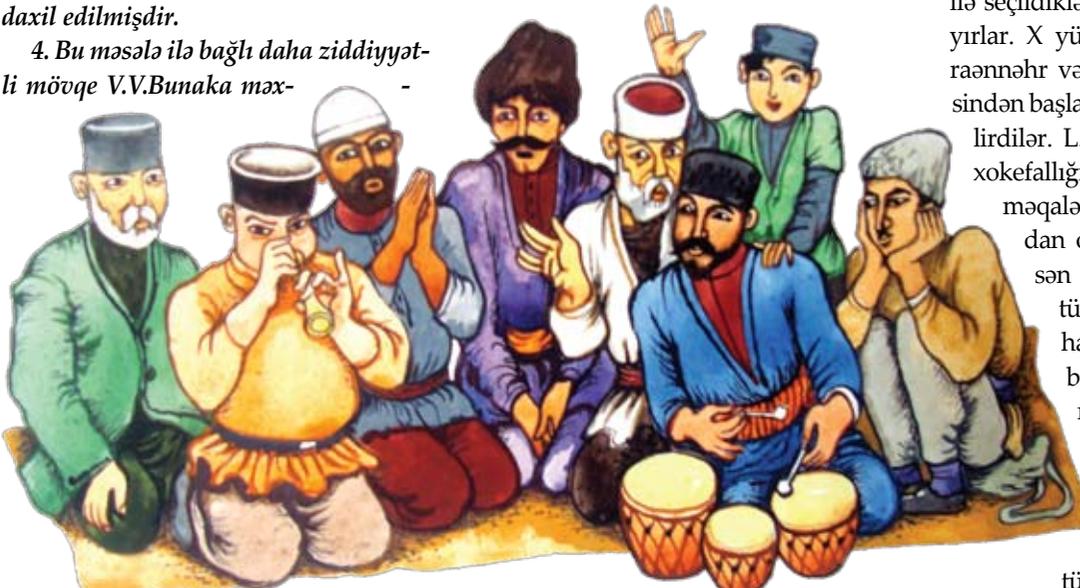
4. *Bu məsələ ilə bağlı daha ziddiyyətli mövqə V.V.Bunaka məx-*

susdur. 1951-ci ildə, görünür daha çox baş göstəricilərini nəzərə alan alim Kaspi tipini Pont tipi ilə birlikdə Aralıq dənizi kiçik irqinə aid etmişdi. Sonrakı araşdırmalarında isə Bunak Kaspi tipini L.V. Oşanın tərəfindən Mavəraənnəhr, Yarxo tərəfindən isə Pamir-Fərqan tipi adlandırılan antropoloji tiplərlə yaxınlaşdırmışdır.

Bu müəlliflərin işlətdikləri terminlərin özlərində də müəyyən ziddiyyət vardır. Belə ki, ayrı-ayrı təsnifatlarda işlənən «şərq», «Şərqi Aralıq dənizi», «Xorasan» və «Kaspi» terminləri sovet antropologiya elmində çox vaxt sinonim kimi səslənirdi. V.V.Bunak və eləcə də digər antropoloqlar tərəfindən təklif edilmiş bu terminlər etnik deyil, daha çox coğrafi təsnifata əsaslanır. Eyni zamanda bu terminlər adığedən antropoloji tipin müəyyən məkan daxilində yayılmasında göstərici rolunu oynayır. İstənilən halda bu terminlərin mühüm ümumiləşdirici cəhəti, adından asılı olmayaraq, bu qrupun Xəzər dənizinin həm şərq, həm də qərb sahillərində yaşayan, bir kökdən – Oğuzlardan törəyən Azərbaycan türklərini və türkmənləri özündə birləşdirməsidir. Bir hissəsi in-

diki İranın, bir hissəsi Əfqanistanın, az hissəsi isə Türkmənistanın tərkibində olan tarixi-coğrafi Xorasan vilayətinin özü də bu xalqların ümumi əcdadı olan oğuzların Böyük Səlcuq imperiyasının özülünü qoyduqları bir bölgədir. Bütün bunları nəzərə alaraq, eyni antropoloji irqi əlamətlər kompleksinə sahib olan iki qardaş xalqların mənsub olduqları irqi tipi, bizcə Oğuz tipi adlandırmaq daha elmi, daha ədalətli olardı. Orta əsr ərəb tarixçiləri öz müasirləri olan oğuzların Xilafətdə yaşayan digər xalqlardan öz uzunbaşlılıqları (dolixokranlılıqları) ilə seçildiklərini xüsusi olaraq vurğulayırlar. X yüzillikdə də oğuzlar Mavəraənnəhr və Farsistanın yastıbaş əhalisindən başlarının uzunluğuna görə seçildilər. L.V. Oşanın «Türkmən dolixokefallığının irqi xüsusiyyəti» adlı məqaləsində yazır: «Təkə tayfasından olan türkmənlər mənə şəxsən deyirdilər ki, uzunbaşlılıq türkmənlər üçün xas olan bir haldır və onlar bu xüsusiyyəti başqa xalqlarla qarışdırılmamaları üçün xüsusi olaraq nəzərə çatdırmağa cəhd göstərirlər». Alim daha sonra yazır: «Paleoantropoloji materiallar indi də türkmənlər arasında üstün-

lük təşkil edən **dolixokran** evropoid tipinin Türkmənistan ərazisində ən azı 4 minillik mövcudluğuna şübhə yeri qoymur».

Bu məsələ ilə bağlı başqa bir sovet antropoloqu V.V. Ginzburq yazırdı: «I-II minilliklərin hüdunda türkmənlərin əcdadları olan oğuzların dolixokran evropoid irqinə mənsub olmaları haqqında Oşanın tərəfindən tarixi materiallar əsasında işlənmiş nəzəriyyə indi əlimizdə olan paleoantropoloji dəlillərlə sübut olunur». Qeyd etmək lazımdır ki, qədim türk topluluğundan hələ miladdan əvvəl II miniliyin ortalarında ayrılmış, Qədim Çin mənbələrində Xus adlandırılan şərq oğuzları da çinlilərdən özlərinin ağ irqə mənsub olan əlamətləri ilə seçilirdilər.

Eyni halı Qafqaz ərazisində də müşahidə etmək mümkündür. Bütövlükdə Qafqaz xalqlarının müxtəlif dil ailələrinə mənsubluğu bu ərazidən tapılan paleoantropoloji materiallara konkret etnogenetik məsələlərin həlli üçün böyük əhəmiyyət qazandırır. 1939-cu ildə Qarayazıdan primatın diş qalıqlarının, Azıx mağarasından arxantropoun alt çənəsinin, Qərbi Gürcüstandan və Beştau (Pyatiqorsk) yaxınlığındakı Podkumok çayı hövzəsindən paleoantropa məxsus sümüklərin tapılması Qafqazın antropogenez zonasına daxil olması fikrini irəli sürməyə imkan vermişdir. Gürcüstanın azərbaycanlılar yaşayan Dmanisi rayonu (1947-ci ilə qədər Başkeçid adlanırdı – müəllif) ərazisindən, Xram çayının sahilindəki mağaradan yaşları 1 milyon 700 min il olan, yaxşı saxlanmış kəllə qutularının tapılması nəinki Qafqazın ən qədim insan məskəni olduğunu sübuta yetirmiş, eyni zamanda insanın törənişi ilə bağlı təkamülçü, ateist nəzəriyyələri alt-üst etmişdir.

Qafqazdan orta daş dövrünə aid in-

san qalıqları **Qobustandan aşkar edilmişdir**. «**Firuz**» **düşərgəsindən 11 adamın** dəfn olduğu dayaz çuxurdan tapılan sümüklər çox pis saxlanmışdır. Tapılmış kəllələrdən 7-si kişi, 3-ü qadın, 1-i isə uşaq kəlləsidir. Bu kəllələrdən yalnız ikisi ölçülmə üçün yararlı olmuşdur. Şərti olaraq № 3 adlanan 1-ci kəllə öz quruluşuna görə dolixokrandır. №5 adı ilə tanınan 2-ci kəllə qutusu isə birincidən qismən fərqlidir. Tapıntının ilk tədqiqatçısı R.Qasımova Qafqazdan orta daş dövrünə aid başqa insan qalıqları aşkar edilmədiyindən Qobustan tapıntılarını yalnız Mazandaran mədəniyyətinə aid edilən Xotu mağarasından tapılmış qadın kəllə qutusu ilə müqayisə etmiş və hər iki kəllənin dolixokran olduğunu bildirmişdir. Qobustan və Xotu kəllələrinin tədqiqi, habelə müqayisəsi orta daş dövründə həm Şimali, həm də Cənubi Azərbaycan əhalisinin **dolixokran** olduğunu söyləməyə imkan verir.

Qafqazın yeni daş dövrü (neolit) əhalisinin fiziki quruluşu **Qobustandakı «Kəniyə»** mağarasından, indiki Ermənistan ərazisindən və Gürcüstandan tapılan 4 kəllə qutularının tədqiqi əsasında müəyyənləşdirilmişdir. Bu kəllələrdən 3-ü dolixokran, İmeretiyanın (Qərbi Gürcüstan) dağətəyi hissəsindən tapılan kəllə isə mezokefaldır.

Qafqazın mis-daş (eneolit) dövrü əhalisinin morfoloji quruluşunun müəyyənləşdirilməsində Kültəpə (Azərbaycan), Samtavro (Gürcüstan), Şenqavit və Cararat (indiki Ermənistan), Çimkənd (indiki Dağıstan Respublikası) kəllələri mühüm yer tutur. Kültəpədən tapılan kəlləni özünün uzunbaşlılığı (dolixokran) və naziksifətliyi ilə Kaspi (Xəzər) tipinin qədim forması hesab etmək olar. Oxşar quruluşlu paleoantropoloji tapıntılara Əl-Ubeyd (İraq) və Sialk (Cənubi Azərbaycan) mədəniyyətlərində

Kəram Məmmədov

Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi, arxeologiya və etnoqrafiya kafedrasının dosenti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

rast gəlinmişdir.

Bu dövrə aid edilən Samtavro kəllələrini tədqiq etmiş M.Q. Abdüşelişvili onlardan 2-nin morfoloji cəhətdən naziksifətli, uzunbaşlı (dolixokran), 1-in isə enlisifətli, girdəbaşlı (mezokran) olması qənaətinə gəlir.

Kaspi (Xəzər) tipinin analogiyasına indiki Ermənistan ərazisində Şenqavit və Göyçə gölünün cənub-qərbindəki **Cararat düşərgələrində** rast gəlinmişdir. Şenqaviddən tapılmış 5 kəllə qutusunda 4-ü kişi, 1-i isə qadın kəlləsidir. Şenqavit kəllələrinin baş göstəricisi 72,5, Cararat kəllələrinin baş göstəricisi 78,5 olduğu halda müasir ermənilərdə bu göstərici ən azı 85,7-ə çatır. Hər iki halda və indiki Ermənistan ərazisindən tapılan kəllələr seriyasının ermənilərlə bağlılığı yoxdur.

Çimkənd kəllələrini tədqiq edən V.V. Bunak onları da morfoloji əlamətlərinə görə Kaspi (Xəzər) tipinə aid etmiş və

bütövlükdə Şimali Qafqazın antropoloji tiplərinin üç qədim element əsasında formalaşması qənaətinə gəlmişdir. Onlardan ikisi dolixokran (uzunbaş), biri isə braxikrandır (yastıbaş). V.V. Bunak dolixokran elementlərdən birinin Şimali Qafqazda hələ yeni daş (neolit) dövründən yayıldığını və Pont tipinə aid olduğunu, digərinin isə Kaspi (Xəzər) tipi ilə bağlı olduğunu bildirir. V.V. Bunaka görə braxikran (yastıbaş) element isə daha çox Avrasiya çöllərinin qədim əhalisi ilə bağlıdır.

Bütün bunlar həm Cənubi, həm də Şimali Qafqazda mis-daş (eneolit) dövründə ən geniş yayılmış antropoloji tipin Kaspi (Xəzər) tipi olmasını söyləməyə imkan verir.

Tunc dövrünə aid edilən paleoantropoloji materiallar seriyası (Azərbaycanın Xaçbulaq yaşayış məskəninə, Gürcüstanın Qori rayonunun Tkviavi kəndi, Göyçə gölünün cənub-qərbindəki Lçaşəndən, Nalçik kurqanından, Manıç çayı hövzəsindən tapılan kəllələr) erkən tunc dövründən başlayaraq daha qədim olan Kaspi tipinin transformasiyası nəticəsində Ön Asiya tipinin formalaşması prosesinin başlanmasından xəbər verir. Lçaşəndən 3 km aralı, miladdan əvvəl II minilliyin ortalarına aid edilən kəllələr sifətlərinin enliliyinə görə **Lçaşən kəllələrini** geridə qoysalar da baş göstəricisinə görə dolixokrandırlar (uzunbaşlıdırlar).

Enlisifətlik amilinə həddən artıq önəm verən V.P. Alekseev hətta onları ermənilərin «əcdadı» saymaq istəsə də, sonradan bu əlaməti, yəni enlisifətliyi Qaaqz daxili köçlərlə əlaqələndirməyə məcbur olur. Öz elmi fəaliyyətində ermənilərin antropoloji baxımdan qədim-

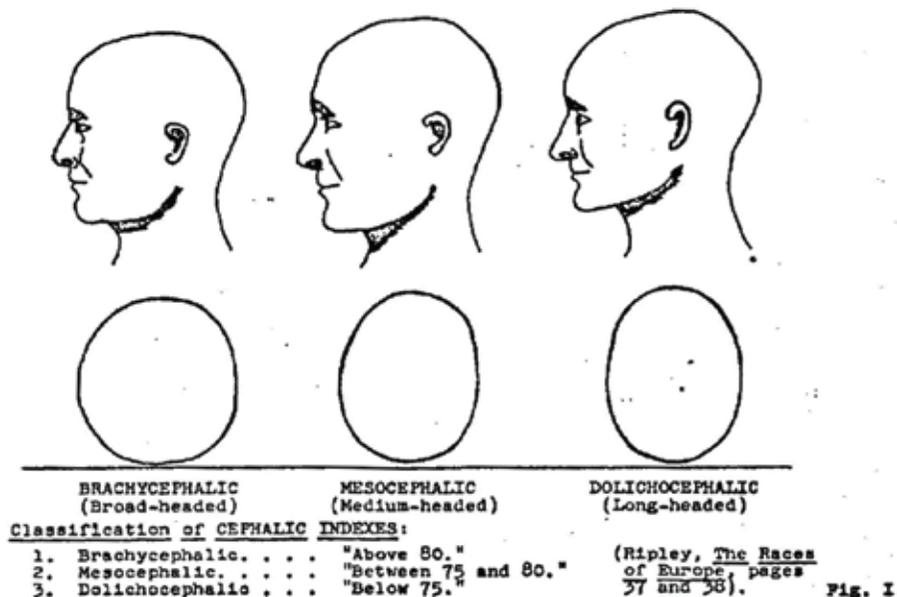
ləşdirilməsinə xüsusi yer ayıran V.P. Alekseev hələ əhalisinə aid qədim sümüklərin qalıqlarının tapılmadığı, Qafqazın xeyli hissəsini və Cənubi Azərbaycan ərazisini əhatə etmiş, erkən tunc dövrünə aid edilən Kür-Araz mədəniyyətinin qurucularını, dövrü dəqiq müəyyənləşdirilməmiş Berkaber kəllələri seriyasına əsaslanaraq, ermənilərin əcdadı hesab edir. Lakin **Berkaberin dolixokran** qədim əhalisinin morfoloji quruluşu ilə indiki ermənilərin antropoloji quruluşu arasında heç bir bağlılıq yoxdur. Digər tərəfdən V.P. Alekseev Gürcüstanın cənubundan tapılan kəllələri öz ölçülərinə görə daha çox Kaspi tipinə uyğun gələn uzunbaşlı, ensiz üzlü kəllələri Kür-Araz mədəniyyəti əhalisinin antropoloji tipinin məhəlli variantı hesab edir.

Erkən dəmir dövrünə aid paleoantropoloji materiallar Mingəçevirdən (Azərbaycan), Samakaberd və Noradüzəndən (indiki Ermənistan ərazisi) aşkar edil-

mişdir. Mingəçevir qəbirlərində ölümlər qatlanmış (m.ə. X-VIII) və uzadılmış (m.ə. VII-V) şəkildə iki cür dəfn olunmuşlar. Kəllələr uzunbaşlı və naziksifətli idirlər. Samakaberd və Noradüz kəllələri öz uzunbaşlıqları, orta hündürlüklü ölçüləri ilə Kaspi tipinə uyğun gəlirlər. R.M.Qasımova bu seriyayı Cənubi Azərbaycandakı Sialkdan (m. ə. IV minillik) Mingəçevirdəki (m.ə. VII-V əsr) kəllələr arasında keçid forması, V.P. Alekseev isə Lçaşən və «Sevan» (Göyçə) kəllələrinin varisləri olduğunu qeyd etmişlər. İndiki Ermənistan ərazisindən tapılan erkən dəmir dövrünə aid kəllələr, habelə Kuban ərazisindən aşkar edilən paleoantropoloji materiallar da öz göstəricilərinə görə Kaspi tipinin analogları hesab edilə bilər.

Belələklə, son tunc və erkən dəmir dövründə Azərbaycan və indiki Ermənistan, habelə indiki Şərqi Gürcüstan ərazisindən əldə edilən paleoantropoloji tapıntılar əsasında Cənubi Qafqazda Kaspi tipinə mənsub əhalinin üstünlük təşkil etdiyini, transformasiya nəticəsində bu tiptən Kavkasion və Ön Asiya tiplərinin ayrıldığını müşahidə etmək mümkündür.

Gördüyümüz kimi indiki Ermənistan və Gürcüstan ərazisindən əldə edilmiş paleoantropoloji materiallar öz göstəricilərinə görə indiki erməni və gürcülərdən kəskin şəkildə fərqlənirlər. Bununla bağlı keçən yüzilliyin əvvəllərində gürcü tarixçisi İ.A.Cavaxaşvili yazırdı: «Kəllə quruluşuna görə antropologiya xalqları bir neçə qollara ayırır: ...bu qollardan biri qısabaşlılar və ya braxikran, digərləri isə uzunbaşlılar və

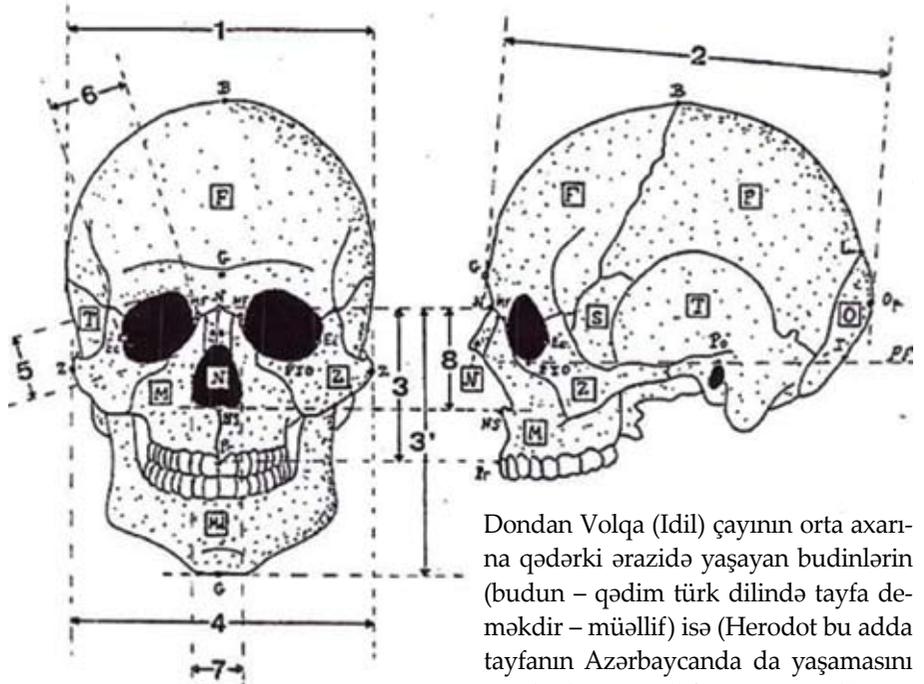

ya dolixokrandırlar. Qafqazın qədim qəbristanlıqlarından tapılan kəllələrin ölçülməsinə əsasən müəyyənləşdirilmişdir ki, öncə bizim ölkədə uzunbaşlılar, yəni dolixokefallar yaşamışlar. Professor Virxov isə qeyd etmişdir ki, indiki ermənilərin və gürcülərin Qafqazın ən qədim əhalisi ilə heç bir bağlılığı yoxdur. Deməli onda mahiyyətə erməni və gürcülər Qafqazın ilk yerli əhalisi deyillər. Onlar bu ölkəyə gəldikdə burada başqa xalqın varisləri yaşayırdılar».

Cənubi Qafqazın miladdan əvvəl II minilliyin sonu – I minilliyə aid edilən kurqan qəbrlərində də maraqlı qanunauyğunluq müşahidə olunur: belə ki, üzərində kurqan ucaldılan, yəni əsas mərhum, baş quruluşuna görə uzunbaş (dolixokran), onunla birlikdə gömülən qul-qaravaş isə qısabaşlıdılar. XIX yüzilliyin əvvəllərində Gəncəçay hövzəsindəki kurqan qəbrləri tədqiq edən E.Resler 7 sayılı kurqan qəbrin cənub hissəsində arxası üstə uzanmış vəziyyətdə dəfn edilmiş əsas mərhumun uzunbaşlılığı ilə kəskin şəkildə seçildiyini, şimal hissədə isə iki ata məxsus sümüklərin və 3 nəfər oturmmuş vəziyyətdə dəfn edilənlərin isə qısabaşlı (braxikran) olduğunu qeyd edir. Bu cür qanunauyğunluğu E.Resler 9 sayılı kurqan qəbrində və Qarabağ kurqanlarında da müşahidə etmişdir. Arxeoloqa görə bu kurqanlar miladdan əvvəl XV–XIII əsrlərə aid olunur.

Qafqazın cənubundan, həm də şimalından əldə edilən paleoantropoloji tapıntılar, bölgənin ən qədim əhalisinin uzunbaşlı, naziksifətli, nazik, kəskin çuxıntılı burun sümüyü kimi morfoloji əlamətlərin indi azərbaycanlıların mənsub olduqları Kaspi (Xəzər, daha doğrusu Oğuz – çünki bu tipə mənşəcə Oğuz olan iki qardaş xalq, yəni Azərbaycan türkləri və türkmənlər aid olunurlar) tipinə aid olması Azərbaycan türklərinin Qafqazın ilk sakinləri olmasını bir daha sübut edir.

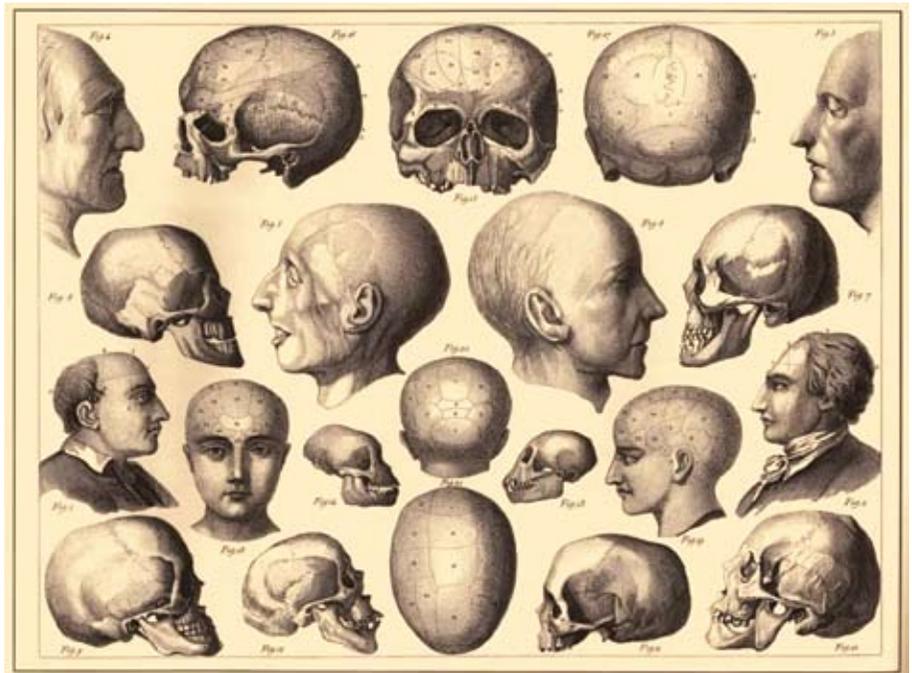
Bu isə həm Qafqazda, həm də Orta Asiyada türkləri substrat etnos kimi qəbul etməyən, bu bölgələrin ən qədim əhalisinin ya Qafqazdilli, ya da İrandilli olduğunu iddia edən rus-sovet tarix elminin müddəaları ilə düz gəlmir. Belə ki, əgər bu bölgələrin qədim əhalisi uzunbaşlı (dolixokran) Qafqazdilli Bran və Qafqazdilli xalqlar idisə onda bu gün yastibaşlı (braxikran) fars, erməni, gürcü

cü və s. xalqlar kimlərin varisləridir? Əgər türklər (oğuzlar) gəlmə əhalidirsə (superstratdırlarsa) onda niyə onlar bu gün də bu bölgələrin ən qədim əhalisi kimi uzunbaşlıdılar (dolixokrandırlar)? İndi türk xalqlarının məskunlaşdıqları ərazilərdən əldə edilmiş paleoantropoloji tapıntılarla indiki əhali arasında antropoloji əlamətlər arasında varislik də türklərin buraya gəlmə olmaları haqqında uydurulmuş nəzəriyyələri alt-üst edir.

Paleoantropoloji tapıntılarla yanaşı, yazılı qaynaqlar da qədim türkləri monqoloid «elan» edən alimlərin yanıldığını sübut edir. Antik müəlliflər Yuxarı

Dondan Volqa (Idil) çayının orta axarına qədərki ərazidə yaşayan budinlərin (budun – qədim türk dilində tayfa deməkdir – müəllif) isə (Herodot bu adda tayfanın Azərbaycanda da yaşamasını qeyd edir – müəllif) «mavi gözlü, sarı saçlı» olduqlarını yazır. Bu cür məlumatlar paleoantropoloji bilikləri zənginləşdirərək, xalqların böyük köçünə qədərki antropoloji tipləri müəyyənləşdirməyə imkan verir. Xalqların böyük köçü zamanı ayrı-ayrı xalqların antropoloji tiplərindəki fərqlər daha qabarıq şəkildə üzə çıxır. Bu köçlərə «liderlik» edən türk tayfalarının adları Avropa dillərinin lüğət tərkibinə daxil olur. Məsələn, «hun» sözü alman, çex və slovak dillərində «nəhəng», «avar» etnonimi isə «obr» şəklində düşərək, Karpat slavyanlarının və macarların dillərində «bahadır» mənasını verir ki, bu da türkfob

ARAŞDIRMA

alimlərin iddia etdikləri kimi guya qədim türklərin klassik monqoloid irqinə mənsub olmaları fikirləri ilə ziddiyyət təşkil edir. Bu baxımdan T.A.Tot və B.V.Firşteynin apardıqları tədqiqatların nəticələri xüsusilə diqqəti çəkir: «Hun və avarların əsas kütləsində faktiki olaraq heç bir monqoloid qarışığı yoxdur». Çinlə qonşuluqda yaşayan, tsze-tsze adlanan şərq türkləri klassik monqoloid olan çinlilərdən avropoid irqinə xas olan əlamətlərlə – dik burunları, qalın saqqalları, göz quruluşları və uca boyları ilə fərqlənirdilər. Orta əsrlərdə Avrasiya əhalisinin əksəriyyətini təşkil etmiş türk xalqlarının avropoid irqinə mənsub olmaları artıq heç kəsdə şübhə doğurmur. Xəzər ətrafındakı kurqanlardan tapılan, qırpaqlara aid edilən kəllələri tədqiq edən antropoloq A.V.Şevçenko əldə etdiyi materiallarla bağlı yazırdı: «İndi biz Cənubi Rusiya çöllərində X əsrin sonlarından monqol hücumlarına qədərki dövrdə hökmranlıq etmiş qırpaqların kraniooloji tipi haqqında təsəvvürə malik ola bilərik... tapılan kəllələr kəskin çıxıntılı burunları və diş çökəkliyinin dərinliyi ilə seçilir ki, bu da XI əsrdə Avrasiya çöllərində məskunlaşmış türklərin ağ irqə mənsub olmalarını göstərir».

Məqalədə məqsədimiz türk xalqlarının paleoantropologiyasını geniş şəkildə araşdırmaq olmadığından, sonda Azərbaycan türklərinin monoantropoloji tərkibə malik olduğunu əks etdirən cədvəli verməyi lazım bilirik.

Azərbaycan türklərinin ərazi qrupları	Baş göstəricisi	Almacıq sümük göstəricisi	Saqqal inkişafı
GƏDƏBƏY	76,4	140	3,55
CƏLİLABAD	76,6	141,4	3,67
ƏFQANİSTAN	74,8	133	3,46
AĞSU	78,2	141,5	3,55
GÖYÇAY	78,1	137,2	3,60
DƏVƏÇİ	77,1	137,8	3,66
BƏRDƏ	79,1	139	3,62
BORÇALI	79,5	138,4	3,62
GORANBOY	80,5	139,3	3,54
DƏRBƏND	81	139	3,56

Əla-mətlər	Mis – daş dövrü			Tunc dövrü						Müasir dövr		
	Cararat (kişi)	Cararat (qadın)	Qinçi (kişi)	Qinçi (qadın)	Sam-tavro (kişi)	Sam-tavro (qadın)	Lçaşen (kişi)	Lçaşen (qadın)	Göyçə (kişi)	Azərbaycanlılar	Ermənilər	Gürçülər
Baş gös-təricisi	78,5	73,9	72,5	71,1	72,2	75,9	74,3	75,6	73,6	78,13	86,1	85,4
Almacıq süm.d.	131	122	134	132,5	127	128,3	122,5	132,8	122,4	135	139,5	141,8

Əla-mətlər	Erkən dəmir dövrü								Müasir dövr		
	Sam-tavro (m.ö. XI – VI əsrlər)	Artik	Akunk	Sama-kaberd	Göyçənin c.-şərqi	Ming. (qatlanmış)	Ming. (uzadılmış)	Ming. (küp)	Azərbaycanlılar	Ermənilər	Gürçülər
Baş gös-təricisi	72,1	79,3	75,5	73,7	73,1	75	75	72,2	78,13	86,1	85,4
Almacıq süm.d.	129,3	133,1	130,1	137,2	130,8	131	135,3	124,8	139,5	141,8	143,5

Азербайджанский культурный центр в Москве в начале XX века

В начале XX века культурно-просветительские и благотворительные общества открывали свои отделения не только в Азербайджане, но и во многих городах России. Отделения различных обществ, функционировавшие вдали от Азербайджана, демонстрируя подлинное единство, проводили в жизнь проекты в области распространения грамотности, с целью воспитания азербайджанских детей в духе национальных ценностей открывали азербайджанские национальные школы по современному типу.

В создании азербайджанских национальных школ в пределах России наиболее активную деятельность проявили «Бакинское мусульманское благотворительное общество», Общество «Нешри Маариф» и Общество «Ниджат». Объединив свои усилия, азербайджанские общественные организации, проводили значительную работу в деле распространения образования на родном языке, развития национальной культуры, а также организации благотворительных мероприятий.

Одним из важнейших шагов в деятельности азербайджанских культурно-просветительских и благотворительных обществ было учреждение своих отделений в Москве. Сразу оговоримся, что открытие Московского отделения для этих организаций оказалось не таким-то простым делом.

Известно, что для осуществления деятельности в Москве организациям необходимо было получить официальное разрешение со стороны государственных и правительственных органов. В связи с этим Общество «Нешри Маариф», подготовив проект устава Московского отделения, представило его для утверждения «Московскому управлению по делам обществ и союзов». Царские органы власти, с большой ревностью относившиеся к просвещению азербайджанского народа, поначалу отказались утвердить устав отделения Общества, призванного заниматься образованием азербайджанцев в центральных городах России. Однако, преодолев многочисленные препятствия, Общество «Нешри Маариф» все же добилось получения регистрации отделения.

Уже в 1915 году Московское отделение Общества «Нешри Маариф» осуществляло деятельность. Члены правления Общества, в частности Мирза Асадуллаев, являвшийся одним из учредителей Московского отделения, регулярно поддерживали связь с отделением и руководили проводившимися здесь делами.

Повышение национально-культурного уровня азербайджанцев, живущих за границей, в том числе в Москве, создание возможностей для получения азербайджанскими детьми образования на родном языке являлись первостепенными целями Общества «Нешри Маариф». Эта проблема занимала умы всех

Нушаба Мамедова
Доктор философии по истории

передовых представителей азербайджанской интеллигенции и состоятельных кругов, как проживавших как в Москве, так и в Баку.

Как сообщала газета «Баку», инициатором открытия в Москве азербайджанской школы был выдающийся азербайджанский интеллигент, общественный деятель Юсиф бек Везиров. Для получения материальной поддержки с целью реализации этого проекта он обратился к известному благотворителю, миллионеру Шамси Асадуллаеву. Асадуллаев еще в 1908 году передал Московскому отделению «Бакинское мусульманское благотворительного общества» около полумиллиона рублей на строительство в Москве здания школы на родном языке для азербайджанских детей.

Именно на эти средства и было построено в Москве большое здание, ставшее очагом азербайджанской культуры и названное именем Шамси Асадуллаева.

Эта начальная школа, открытая 14 сентября 1915 года и носившая

имя Шамси Асадуллаева, стала первой школой для азербайджанских детей, проживавших в Москве. Сообщая об этом событии, газета «Каспий» писала, что на торжественном мероприятии по случаю открытия школы участвовало множество мусульман. Бакинский благотворитель и председатель «Бакинского мусульманского благотворительного общества» Мирза Асадуллаев по случаю этого события специально прибыл в Москву и участвовал в собрании мусульман, организованном в школьном здании имени Шамси Асадуллаева. Содержание школы, так же как и оказание материальной помощи нуждающимся учащимся взяла на себя компания «Сулса» Бакинского миллионера и благотворителя Шамси Асадуллаева. Школа осуществляла деятельность при Московском отделении Общества «Нешри Маариф».

В декабре 1915 года за счет пожертвований со стороны видных представителей азербайджанской интеллигенции и состоятельных людей было собрано 3000 рублей и отослано Московскому отделению Общества «Нешри Маариф».

За короткий срок деятельность Московского отделения Общества «Нешри Маариф» вызвала широкий резонанс. В Общество стали поступать обращения от азербайд-

жанцев, проживавших не только в Москве, но и в Московской области с просьбой о принятии их детей в школу. Московское отделение Общества, принимая этих детей, заботилось также об обеспечении их местом проживания. Поскольку детям из пригородов Москвы трудно было приезжать на занятия, которые проводились 5 дней в неделю в первой половине дня.

Для решения этой проблемы в октябре 1915 года в школе Шамси Асадуллаева было проведено заседание Московского отделения Общества «Нешри Маариф» и принято решение об открытии пансиона на 20 детей. Эти места предназначались только для детей, приезжающих в школу из отдаленных районов.

По данным на 1915 год, в школе Московского отделения Общества «Нешри Маариф» обучалось более 200 учащихся. Привлекает внимание, что из учащихся ровно 100 были девочками. Сам по себе этот факт был неоспоримым аргументом против беспочвенных утверждений о том, что азербайджанцы якобы не поощряют получение образования девочками.

В сентябре 1915 года в одном из корпусов школы Шамси Асадуллаева был открыт детский сад для детей от 5 до 7 лет. «Детский сад имени Шамси Асадуллаева», осно-

ванный Московским отделением, стал первым детсадом, открытым для всех мусульман Российской империи.

Другой национальной общественной организацией, сыгравшей важную роль в развитии азербайджанского языка, образования, культуры за пределами Азербайджана, было «Бакинское мусульманское благотворительное общество».

Отделение Общества, основанное в Москве в 1908 году, первым делом построило большое медресе. Специальная комиссия, состоящая из членов правления, контролировала подготовку и претворение в жизнь образовательного проекта по медресе.

В 1913 году со стороны государственных и правительственных органов в официальном порядке был утвержден устав библиотеки-читальни, открытой в городе Москве отделением «Бакинского мусульманского благотворительного общества». Книги, газеты и журналы поступали в библиотеку-читальню из Баку. Московское отделение «Бакинского мусульманского благотворительного общества», как и представительства других культурно-просветительских и благотворительных обществ, функционировавших за границей, особое внимание в своей деятельности уделяло вопросам развития азербайджанского

языка. Заседания правления отделения, как правило, проводились на азербайджанском языке. В этом плане весьма примечателен один случай, о котором сообщала газета «Баку»: «...на проведенном на днях заседании Московского отделения между председателем и членами правления произошел инцидент. Хотя избранный председатель заседания заранее объявил участникам собрания о незнании им азербайджанского языка, они выразили по этому поводу суровый протест, и даже некоторые из них покинули собрание».

Самый напряженный период деятельности Московского отделения Общества приходится на годы Первой мировой войны. В первую очередь представители Московского отделения навещали азербайджанских воинов, находившихся в военных госпиталях Москвы, поддерживали их, обеспечивали газетами и книгами на родном языке.

В 1915 году Московское отделение добилось официального разрешения на открытие своего военного госпиталя. Он размещался в московской городской квартире Шамси Асадуллаева. В этом госпитале в основном студентами высших учебных заведений были организованы кружки для обслуживания пострадавших в войне военнослужащих.

Их усилиями было собрано более 3.000 книг на азербайджанском языке, в том числе религиозных, от имени раненых было написано и отправлено на родину более 4.000 писем к их родным и близким.

При Московском отделении функционировал также женский кружок. Здесь занимались рукоделием, шили одежду, постельное белье для раненых воинов.

Каждую пятницу Московское отделение организовывало в мечетях столицы сбор пожертвований для перечисления в фонд Российского общества Красного Креста. Одновременно, получив разрешение Московского градоначальника на сбор средств, предназначенных для мусульманского населения

Карсской области, отделение установило с этой целью урны для пожертвований.

Время от времени отделение из собственных средств выделяло помощь на определенную сумму. В октябре 1915 года по решению правления Московского отделения для беженцев-мусульман Кавказа и для беженцев-мусульман Москвы были выделены денежные средства на сумму по 1500 рублей.

В октябре 1915 года правление Московского отделения «Бакинского мусульманского благотворительного общества» провело заседание, на котором обсуждался вопрос о расходовании средств на сумму 3000 рублей, собранных по случаю «дня журналистики» и предназначенных для деятельности Московского отделения. Член Московского отделения Ахмед бек Пепинов (в те годы студент, а впоследствии один из министров Азербайджанской Демократической Республики) как сотрудник Карсского отделения «Бакинского мусульманского благотворительного общества» выступил с докладом о работе Карсского отделения и обратил внимание на тяжелое положение мусульман, пострадавших в ходе военных действий на Кавказском фронте. Правление приняло решение отправить половину этой суммы беженцам-мусульманам на Западном фронте, другую половину – правлению Общества в Баку для расходования их на нужды мусульман, пострадав-

ших в результате военных действий на Кавказском фронте.

Отделение проводило опросы среди азербайджанских студентов, обучавшихся в вузах Москвы и других городов с целью привлечения их в дни школьных каникул и свободное от учебы время к участию в общественных работах. В 1915 году при организационном участии Общества был проведен опрос среди азербайджанских студентов, обучавшихся в университетах Москвы, Петрограда, Киева и Харькова на предмет «сколько студентов может поехать» для организации раздачи продовольственных продуктов населению Карсской области. Газета «Каспий» писала по этому поводу: «Опрошены азербайджанские студенты во всех университетах. Желających поехать много. Пока из Москвы отправлено 7 студентов».

Свой посильный вклад по оказанию помощи мусульманам, пострадавшим в результате войны, внесли и студенты. В ноябре 1915 года азербайджанские студенты московских вузов организовали «Вечер востока». Собранные от мероприятия 1500 рублей были переданы Московскому отделению.

Таким образом, Московские отделения Общества «Нешри Маариф» и «Бакинского мусульманского благотворительного общества», своей деятельностью демонстрируя подлинное единство, играли большую роль в деле развития просвещения, национальной культуры среди проживавших здесь азербайджанцев, а также организовывали и оказывали материальную и моральную поддержку нуждающимся людям. Создание этих представительств не только служило распространению грамотности на родном языке среди азербайджанцев, проживавших вдали от родины, и развитию национальной культуры, но и сыграло большую роль в укреплении солидарности среди наших соотечественников, сохранении национальных и духовных ценностей.

Sona Vəliyevanın poeziyasında sufi və hürufiliyə dönüş

İstedadlı şairə Sona Vəliyevanın "Arazbarı" şeirlər kitabından sonra daha yeni bir "Dünya Tanrı biçimdədir" adlı kitabı da işıq üzü gördü.

Poeziyasını mütamadi izlədiyim bu xanımın şeirləri mükəmməlliyinə, üslubuna, insanın daxili aləminin açılıb çözülməsində, içindən gələn ilahi eşq axtarışına yüksəlməsində, etiraf etməliyəm ki, müasirlərin poeziyasından köklü şəkildə fərqlənir. Şairə, sanki sufi və hürufi şairlərinin beş yüz il bundan öncə yaşamış ruhlarını çağırır, bu məktəblərin itmiş izlərinə düşüb onları tapmaq və diriltməkdə qətiyyət göstərir və buna nail olur da.

Məlumdur ki, sufilərdə ilahi eşqə çatmaq üçün dörd mərhələni adlamaq gərəkdir. Adaşım Yunus İmrə demişkən:

*"Şəriət, Təriqət yoludur varan
Həqiqət, Mərifət ondan içəri"*

Hürufilərdə isə Tanrı özünü hərf-lərdə və rəqəmlərdə təcəlli edir.

Maraqlıdır ki, Sona xanım hər iki yolu vəhdətdə götürür və bu yolla İlahi eşqin dərinliyinə varır, əqlin və elmin birliyini İlahi hissə və eşqə çevirməyi bacarır.

Kitabın adı "Dünya Tanrı biçimdədir". Elə kitabın adı, artıq çox şeyi deyir, çox mətləbləri özündə ehtiva edir, müəllifin ortaya qoyduğu ideyaya sadıqlığını göstərir.

*Dünya Tanrı biçimdəydi,
Haqqın nuru içimdəydi.
Böyük kimdi, kiçik nəydi?
Söylədirlər mən də gəldim.*

Adi oxucu belə fikirləşə bilər ki, "Dünya Tanrı biçimdədir" mısrası Tanrının dünyaya sığıması deməkdir.

Amma Hansı dünyaya? Burada fikrin, eşqin dərinliyi insanı kainatın ucsuz-bucaqsız, sonu görünməyən və bilinməyən ənginliklərinə, dərinliklərinə aparır. Şairə bu ənginlikləri və dərinlikləri dərk etmək, fəth etmək istəyir.

Burada hürufi şairi Nəsiminin

*"Məndə sığarıkən cahən, mən bu
cahana sığmaram"* mısrası elə bil Sona xanımın müasir və daha sadə dildə "Dünya Tanrı biçimdədir" mısrası eynilik təşkil edir desək yanılmarıq.

Bu baxımdan şairənin "Ol" dan əvvəlki "Sözdənəm" şeiri sufi və hürufi şairi Şah İsmayıl Xətəinin

*"Yer yox ikən, göy yox ikən
ta əzəldən var idim
Cövhərin yekdanəsindən
illəri pərgar idim"*

beyti, yaxud onun:

*"Haqqın qapısından girdim,
Kəndi vücudumu gördüm,
Mərifət qazanın qurdum,
Eşqi qaynadan kürəyə.*

gəraylısı, Sona xanımın

*"Bəxt yazısın yazan varmış,
Çox istəyən azdan olmuş,
Ömür almazsız nağılmış,
Gəlmişik qulaq asmağa*

Mən kiməm, kimim var burda?

Gəldim nəyi axtarmağa?

Dünya yol üstə güzgülümüş,

Gəldim özümə baxmağa. - bəndləri

ilə oxşarlıq təşkil edir. Sanki hər ikisinin ilahi eşq axtarışında yolları kəşif, bir-birinin ruhları şeir məclisi təşkil edib deyişməyə başlayırlar.

Xətəidə "Kəndi vücudumu gördüm" , - Sona xanımda isə "Gəldim özümə baxmağa" misraları dediklərimizi təsdiqləyir.

Yaxud, Xətəinin;

*"İki əlin qızıl qanda,
Çox günahlar vardı məndə,
Ya İlahi, kərəm səndə
Düşgün qula nəzər eylə."*

Sona Vəliyevanın;

*"Əlim göydə, haqq öniündə,
Duam içimdən dərində.
İnsan şeytan xislətində
Düşüb şeytandan qabağa"* - bəndləri fani dünyada şeytanın əməlindən Tanrıdan əfv dilər, kərəm eyləməsini cani-dildən arzulayırlar. Hər ikisi gözəl anlayır ki, İlahi eşqə gedən yolda şeytani əməllər onların qarşısını kəsə bilər, amma şeytanın kəsdiyi yol dəf edilməlidir. Odur ki, şairə yazır;

*Əmanət verdiyim ruhumla,
Səndən özgəyə oxunmayan
İki əməl dəftərimlə...
Sənə dönəcəyəm...
Son əvvələ qayıdacaq.*

Sona xanımın şeirlərində Təsəvvüf elmi duyulur. Məlumdur ki, bu elm səkkiz hiss üzərində qurulub: təmizlik, razılıq, səbr, işarət, qürbət, yun paltar geyinmə, səyahət, fəqirlik. Təmizlik İbrahimə, razılıq İshaqa, səbr Əyyuba, işarət Zəkəriyyaya, qürbət Yəhyaya, yun paltar Musaya, səyahət İsayə fəqirlik (ehtiyac, bir Allaha ehtiyacı olmaq) Məhəmməd (c) peyğəmbərlərə məxsusdur.

Şairə şer yaza-yaza təvafdadır:

*"Yallı" çalınır.
Yaddaş oyanır.
Bu, oyun deyil,
təvafdır, təvaf
"Ya Allah, Ya Allah".-*

Sufizmin son nöqtəsi Kamil İnsan olmaqdır. Sufizmin son qayəsi, müəyyən zaman kəsiyində yaradılmaqla, məhrum olduğu əsl bəqa (haqla var

olmaq) halının dönüşünə hazırlıq olaraq fəna (insaniliyin haqq nurunda yox olması, ruhun maddilikdən azad olması) halına çatmaqdır.

Bu baxımdan onun "Milyon il əvvəl" şeiri yuxarıda yazdıqlarımızı təsdiqləmiş kimi olur:

*Yer üzü bomboş idi,
Mənim qəlbim kimi...
Tanrı "Ol" dedi.
Sən qarşıma çıxdın...
Mən sən "Ol" dum...*

Şeirindən də göründüyü kimi şairə şeirlərinin içində haqqın nuru ilə əriyir. Tanrının "Ol" u olur.

Amma, Sona Vəliyevanın şeirlərindən sufi və hürufiliklə yanaşı şamanlıq, qamlıq (maqlıq) da var. Zətən bunların hamısı həmişə vəhdətdə olub, sadəcə olaraq şamanlıq və qamlıq islama qədər ki, dövrə aid olduğu üçün çox zaman bunları bir-birindən ayırırlar. Ancaq, istənilən halda bunların hamısının mənbəyində Ali İnsani hiss və Söz durur.

Şairə Ali duyğusuna güc verib "Söz"ün yoluna çıxır:

*Sözün qırx qapısını açıb görürəm,
Dözümüm saçımından asılıb göyə.
Canım söz içində sehri quşdur,
Bir igid gələcək xilas etməyə.*

*Açılar ömrümün köz karxanası.
Sökülər dərd yükü, söz barxanası,
Allahla aramda körpü olası
Sətir böyüdürəm ona yetməyə,*

Şairə sətiri böyüdü bətanrıya çatmaq istəyir, sözün gücünü Ali hissə birləşdirib əqlin və elmin nurunu yaradır:

*Qalacaq ruhumun yükü sözümdə
O, məndən doymadı,
doymadım ondan
Mən "Ol"la gəlmişdim,
"Öl"lə gedirəm,*

Yaşamaq ümidim başlayar sondan
Bütövlükdə kitab çox gözəl, səmimi, insani şeirlərlə zəngindir. Burada bir ruhun, ananın psixoloji harayı, nələsi, vətən harayı, millət harayı, sevgi harayı, torpaq harayı var. Amma bu haraylar səssizdir. İnsan təkbaşına Tanrısı ilə səssiz-səmirsiz pıçıldaşdığı kimi

Tanrının eşqinə nail olun!

Yunus Oğuz
Yazıçı-publisist

Qarakalpaq türklərinin tanınmış aşığı - Əjiniyaz Kosıbayoğlu

Əsrlər boyu türk tarix yaradıb, gündoğandan günbatana, günbatandan gündoğana - Böyük Çölə bir çox imperatorluqların, dövlətlərin adını yazdırıb. Bütün bunların sələfləri olan bugünkü türk dövlətləri, muxtar respublikalar və azsaylı türk topluluqları türkün möhtəşəm tarixinin olduğunu, Avrasiyaya sahibliyini bir daha sübut edir. Türklər tarixdə sadəcə qurduqları böyük dövlətlərilə, qazandıqları savaqları, ixtiraları, mədəniyyətləri ilə deyil, həm də şifahi və yazılı ədəbiyyat örnəkləri, şairləri, yazıçıları ilə dərin iz qoyublar. Belə söz adamlarından biri də bu gün qırçaq türklərinin zəngin və özünəməxsus keçmişini özündə yaşadan qarakalpaq türklərinin tanınmış aşığı Əjiniyaz Kosıbay oğludur.

Amma əvvəlcə qarakalpaklar və Qarakalpakistan haqqında...

Hazırda Özbəkistan Respublikasına bağlı olan Qarakalpakistan Muxtar respublikasının sahəsi 165 min kv. km.-dir. Əhalisinin sayı 1 milyondur. Paytaxtı Nukus – Nökis şəhəri 1873-cü ildə salınıb. 1897-ci ildə burada cəmi 36 həyət vardı. XX əsrin 30-cu illərində yenidən tikilməyə başlayan şəhərdə günümüzə 90-dan çox xalqın nümayəndəsi yaşayır.

Özbəkistan Respublikasının Elmlər Akademiyasının filialı, Nukus Dövlət Universiteti, çoxsaylı məktəb və müəssisələr Nukusu bu gün iri şəhərlər sıyahısına daxil etmişdir. Qarakalpakistanın kontinental hava şəraiti quru, isti yaya, nisbətən soyuq, qarsız qışa şərait yaradır. Xoceli, Taxiataş, Biruni kimi rayonları var.

Miladdan öncə VI əsrdə, neolit dövründə Aral ətrafının cənub hissəsində insanlar yaşayıblar. Daha sonra Amudərənin Akçadərə deltasında, indiki Kırkız vahəsinin ərazisində ovçu və balıqçı, M.Ö. II-I minilliyin əvvəllərində isə əkinçi və maldar tayfalar peyda olublar. Onu da deyək ki, "dəre" qarakalpak türkcəsində "çay" deməkdir. Nukusun cənub tərəfinin 12 kilometrliyində, Amudərənin sahilində, Bekbaytuğan adlanan yerdə Beştəpə deyilən beş təpə ucalır. Bu təpələrin birinin üzərindəki qayaüstü təsvirlər buradakı qədim insanların köçəri maldar tayfalardan ibarət olduğunu göstərir. M.Ö. V əsrdə şərqi Aral ətrafında sak-massaget tayfa birlikləri ortaya çıxır. Xarəzmilər də bura daxil idilər. Strabon belə yazır. Pers şahı Kir M.Ö. VI əsrdə sak şahı Amorqu əsir alır. Amorqun xanımı Sparetra kişi və qadınlardan ibarət ordu toplayaraq Kiri məğlub edir və ərini əsirlikdən qurtarır. Bu barədə

qədim yunan tarixçisi Ktesis məlumat verir.

Midiya və Vavilonu tutduqdan sonra Kir massagetlərə hücum edir. Massagetlərin başçısı Tomaris Kirin ordusunun ağzını ustalıqla çölə salır və perslərə öldürücü zərbə endirir. Nəticədə pers dövlətinin banisi, çox ölkələr fəth edən Kir ölür. "Tarixin atası" adlandırılan Herodot belə yazır.

M.Ö. 328-ci ildə Makedoniyalı İsgəndərin Orta Asiya ərazisinə girdiyi zaman Xarəzm şahı Farasmanın elçisi İsgəndərin yanına gəlib qonşuları olan amazonkalrı ram etməkdə ona yardımçı olarsa, o da İsgəndərə yardımçı olacağını bildirir. Rəvayətə görə, İsgəndər deyir: "Əgər mən qadınlara qalib gəlsəm, bu mənə o qədər də baş ucalığı gətirməyəcək. Yox, əgər məğlub olsam, bu ömür boyu biabırçılıq deməkdir". Bəlkə də İsgəndərin Kirin acı taleyindən xəbəri vardı...

Qarakalpakistanın qədim qadın döyüşçülərinin yurdu olduğunu onların "Qırx qız" dastanı da sübut edir. Qadın və qızların igidliyindən bəhs edən bu dastanın əsas qəhrəmanı altı qardaşın bir bacısı olan "kara kaslı, kolan şaşlı, javdır közli, juka yerin kaymaktay, avzı sulıv oymaktay, piste murın, badam kabak, ken kuşaklı ak tamak, xinci tislı, peri tüslı... altın qəvxar basında, özi on dörd yaşında" kızı Gülayımdır. O, atası Allayar baydan Miyvalı deyilən yeri alır, başının qırx qız dəstəsilə buranı cənnətə çevirir, hasara aldırır, üç yüz kişinin güclə götürə bildiyi darvaza qoydurur, qızlarla dörd yerə bölünüb on-onnan döyüş üsullarını öyrənirlər. Gülayım qızları suallarla da imtahana çəkir, yəni o dövrdə sadəcə fiziki gücə önəm verilmirdi. Onların arasında Sarbinaz adlı bir qız daha ağıllı və hazırcavab oldu.

ğuna görə, Gülayım ona Akıllım adlı at verir, ağ otaqda oturur, çoxlu qoyun soydurur, Sarbinazı qızlara başçı təyin edir.

Bir çoxları qədim cəsur türk qız və qadınlarını amazonkalarla müqayisə edirlər. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, türk qadınları kişilərlə çiyin-çiyinə xalqı, vətəni, ulusu uğrunsa savaşır, özlərindən igid, cəsur oğlanlarla rəstlaşarkən sınaqdan keçirdikdən sonra onlara ərə gedir, ailə, uşaq sahibi olurdular. Meyvəlidə də kişilər vardı. Gülayımın atasından aldığı 2 usta qala divarlarını, 300 kişi də darvazanı qurmuşdu. Dastanda Xarəzm batırı Arıslan da Gülayımla birgə Surtayşa xana və Nadir şah qarşı vuruşur. Qızların savaşçı dəstəsi yalnız qızlardan ibarət deyildi. Məsələn, Arıslan batırın bacısı Altınayın dəstəsində beş min əsgər vardı... O tarixi hadisələrə şahidlik edən Topıraq Kala sarayı, Kırılqan Kala kimi tarixi abidələr var.

712-ci ildə Aralətrafi ərəblərin işğalına məruz qaldı. Əbu Reyhan əl Biruniyə görə, ərəblər bir çox əlyazmaları yandırdılar, maddi mədəniyyət abidələrini məhv etdilər. IX əsrin əvvəllərində ərəb xilafəti dağılıqdan sonra burada türk tayfaları yenidən hakimiyyəti öz əllərinə aldılar. XVIII əsrin əvvəllərində qarakalpaklar Kuvandərə və Şanadərə arasında yerləşdilər. 1873-cü ildə tarixin yaratdığı şəraitə görə Rusiyanın təbəəliyini qəbul etməyə məcbur oldular.

Qarakalpaklar haqqındakı rəvayətlərin birində deyilir ki, onların ulu babaları haqq-ədalət soracağı ilə peçeneqlərin kürəkəni Uzun Kollu Yuriyə, yəni Yuri Dolqorukiyə pənah aparırlar. Yuri onları sevinclə qəbul edir və seçilsinlər deyər, qara papaq qoymalarını istəyir. Kiyev Urusda, yəni Kiyev Rusunda papağa "klobuk" deyildiyindən qara papaq qoyan bu qırpaq türklərinə "çyorniyə klobuki" deyirlər. Uzun Kollu Yuri öldükdən sonra qarakalpaklar cunqarların hücumlarından əziyyət çəkir, Uraldan Balkana, Süleyman dağlarından Türkiyə səhralarınacən səpələnirlər. Bu illər xalq arasında "ak taban şubırını" adlandırılır. Maraqlıdır ki, bu qədər səpələnən, məşəqqətlərə dözən xalqın heç olmasa kiçik bir hissəsi də olsa, bu gün qarakalpaklığı özünün mahnu-

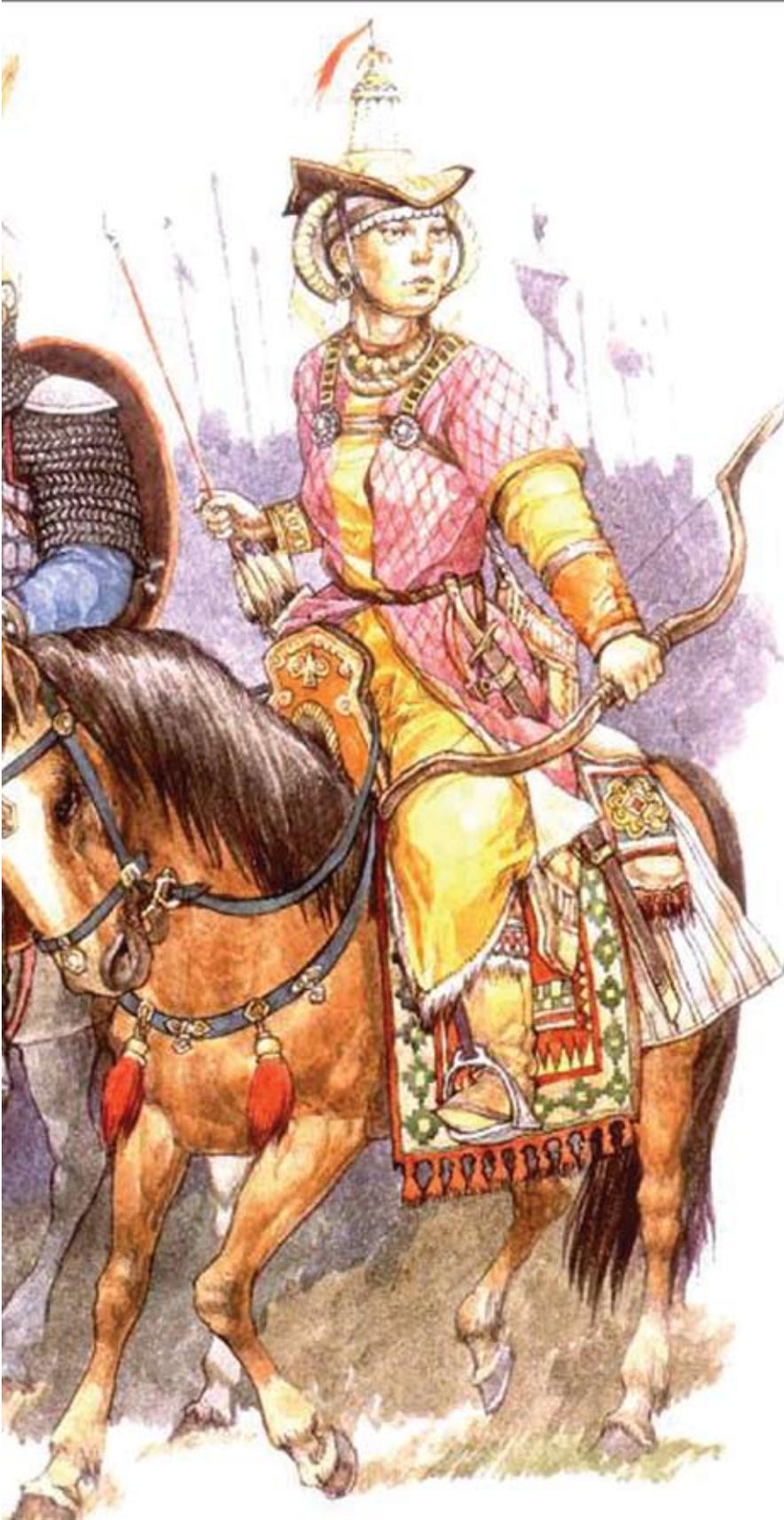
larında, rəqslərində, milli geyimlərində, həyat tərzində yaşada bilib.

Qarakalpakların zəngin şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələri var

Qarakalpak ədəbiyyatında Jiyen Jırau, xalq şairi Kunxoja, klassik qoşma və gəraylıları ilə XIX əsr aşıq poeziyasının zirvəsinə qalxan Əjiniyaz Kosıbay oğlu, Berdax və başqaları xalqın həyatının bütün sahələrini öz əsərlərində əks etdiriblər. Azərbaycan aşıq şeirinin incəliklərini yaradıcılığında gördüyümüz Əjiniyaz Kosıbay oğlu 1824-cü ildə Tallıq dərəsinin, çayın yaxınlığındakı avıllardan birində dünyaya gəlib. Kiçik yaşlarından kənddəki Xocamurad işanın məscidində, sonra isə dayısı Elmurad axundun yanında oxuyub. Az sonra dayısı təhsilini davam etdirməyi deyər onu Xivədəki Şerğazı mədrəsəsinə yollayır. Tanınmış qarakalpak şairi İbrayım Yusupova görə, Əjiniyazın şeir yazmasının əsas səbəblərindən biri onun yeniyetməlik çağında vətənidən, elindən, obasından uzaq, qərblərdə yaşaması olub. Şair öz şeirlərini Ziyvar təxəllüsü ilə yazırdı. Xivədə təhsilini başa vuran Əjiniyaz qazaxlar və qarakalpaklar arasında axund-üləma

kimi tanınır. Onun poetik yaradıcılığında vətən yanğısının əsas yer tutmasının digər səbəbi də doğma yurdu Bozatabın başına gətirilən müsibətlər idi. Deyilənə görə, 1859-cu ildə türkmən Atamurad xan atlı nöqərlərlə hücum edərək Bozatabı, Molla Pirim qalasını tutur, qız-gəlini, qocanı, cavanı, elə Əjiniyazın özünü də əli-qolu bağlı əsir aparır. Atamurad xan biləndə ki, əsirlər arasında molla-üləma, aşıq var, onu yanına çağırtdırıb əlinə sağ verdirib Maktumkuludan oxutdurub qulaq asır və daha sonra da azad edir. Ehsiz, yurdsuz qalan şair "Bənzər" rədifli gəraylısında "yetim qalmış könlünü açılmaz dumana", "bayquş qonan bir köşki-eyvana" bənzədir. Biz də tamaşaçılarımızda qarakalpak türkcəsinin Azərbaycan türkcəsi ilə yaxınlığını, Ərəb-fars kəlimələri qarışıq eyniliyini, qarakalpak aşıq şeirinin gözəlliklərini göstərmək məqsədilə Ziyvar təxəllüslü Əjiniyaz Kosıbay oğlunun yaradıcılığında nümunələri həm orijinalda, həm də doğma türkcəmizdə təqdim edirik.

*Ağa beqlər, könlüm çətim,
Aşılbas dumana meğzer.
Bir basımdağı hesiretim,
Girdablı ummana meğzer.*

Ömirimin kasrı yıkılğan,
İğbal kəsası tökilken,
Xatsız, kələmsiz şəkilqen,
Bir açep devana meğzer.

...Aşık - yarsız, bülbil – gülsiz,

Kiyik –şölsiz, sona gölsiz,
Ziyvar aytur, yurtsız-elsiz,
Adam bir diyvana meğzer.
(qarakalpak türkcəsində)

Ağa, bəylər, könlüm yetim,
Açılmaz dumana bənzər.

Başındakı bu həsrətim
Girdablı ümmana bənzər.

Qmrümün qəsri yıxılan,
İqbal kəsası tökülən,
Xatsız, qələmsiz çəkilən
Bir acəb divana bənzər.

Dərdimin yox heç dəvəsi,
Pozuldu könlüm Xivəsi,
Ümidvar insan dünyası
Şövkətsiz dövrana bənzər.

Arzular güzgüsü sınan,
Çayları buz olub donan,
Yetim könlüm bayquş qonan
Bir köşki-eyvana bənzər.

Aşiq yarsız, bülbül gülsüz,
Keyik çölsüz, sona gölsüz,
Ziyvar deyər, yurdsuz, elsiz
Adam divanəyə bənzər.

Əjiniyazın yaradıcılığının əsas hissəsini şikayətnamələr təşkil edir. "Yoxdu" rədifli gəraylısında dünyanın faniliyindən, bivəfalığından şikayət edən şair "Olmadı" rədifli qoşmasında ötən günləri xatırlayaraq "sənəmlər əlində telli saz idim" deyir və indi köşkündə dərdləşəcək həmdəminin olmadığından gileyənir.

"Boladı" rədifli gəraylısında isə Əjiniyaz güzəranından, dərdli günlərindən bezar olduğunu dilə gətirir.

Bu nə kayğı, bu ne duman,
Bolalmadım dertten aman,
İşpey şaral, şeşil afğan
Ahlı-huəşim lal boladı.

Yüre almadım oynap-küle
Məcnundeyin şıktım şöle
Keşe-kündüz kayğır bilə
Əlip kəddim dal boladı.
(qarakalpak türkcəsində)

Əjiniyazın ürək açan gözəlləmələri, tərifnamələri də az deyil. "Vardır", "Meydan içində", "Düşər", "Gözəllər", "Ay nazəninlər", "Bir canan", "Sevdiyim" kimi gəraylı və qoşmaları Azərbaycan aşiq şeiri ənənələrini yada salır.

Məsələn, "Bolur" şeirində:

Kara dağın uşa bası
Karlı bolur, karsız bolur.

*Bir gəş yigit yat ellerde
Mallı bolur, malsız bolur.*

Və ya "Maydan işində" şeirində:

*Hər gəş yigit savaşı küni
Dolanur maydan işində
Mərt bilə nəmərttin parkı
Bilinur maydan işində.
(qarakalpak türkcəsində)*

*Hər qoç igid savaşı günü
Dolanur meydan içində.
Mərd ilə nəmərdin fərai
Bilinər meydan içində.*

*Qayğı, möhnət oldu yarım,
Çıxmaz könüldən qubarım.
Gecə-gündüz ahu-zarım
Qalıbdır heyran içində.*

*Çox işlər keçdi başımdan,
Sel oldu gözlər yaşımıdan.
Ayrılib canı-duşımıdan
Qalıbdır reyhan içində.*

*Şaban minib şanda qalma,
İki verib birin alma.
Bivəfaya könül vermə,
Qalarsan ərman içində.*

*Qərib Ziyvar, qalma giryan,
Haqq özü olar mehriban
Taparsan hürr ilə qılman
Cənnəti rizvan içində.*

Əjiniyaz şeirlərində Kitay, Konurat kimi ellərini tez-tez anır, özünün də konuratlardan olduğunu vurğulayır. Qıpçaq türklərinin Konurat boyu bu gün Dağıstanda, Qaqauz Yerində və digər yerlərdə qalmaqda, toponimlərdə və soyadlarda yaşamaqdadır.

Aşıq şeirimizin ustadı Dədə Ələsgərin və cəmi 54 il ömür sürmüş Əjiniyazın yaradıcılığını ayrı-ayrılıqda araşdırdıqdan sonra onlardakı bəzi məqamları müqayisə etməmək olmur. Əjiniyazın "Bəri gəl", "Ay Əlif" kimi əlif-lamları, Aşıq Ələsgərin "Əlif-lam"ı, gözəlləmələri, şikayətnamələri, ustadnamələri eyni məktəbin dəstixətini xatırladır.

*Kıya bakıp menin canımdı alıp,
Yüz mın cılva menen şığar gözəllər.
Yüreğime ada bolmas ot yakıp
Menin canım otka yakar gözəllər...*

Ziyvar "Gözəllər"

*Səhər vaxtı mənim müşkül çağında
Çıxdınız qarşıma dəstə, gözəllər.
Camalın şöləsi nuri-əcəlla
Görsə, şəfa tapar xəstə, gözəllər.
Aşıq Ələsgər "Gözəllər"*

*Gözime görünip, beqlər, bir canan,
Şiyrin canım otka yaktı da getti.
Yalğanı yok, bul sözümə sen inan,
Mın cılva naz eylep, baktı da getti.*

Ziyvar "Getti"

*Pəncərədən qəfil baxdım
Qarşımdan bir sona keçdi.
Bir ox atdı, qaş oynatdı
Müjganları cana keçdi.*

Aşıq Ələsgər

Və yaxud Əciniyazda oxuyuruq:

*Qara gözlü, şirin sözlü dilbərim,
Səndən özgə sevar yarım yox mənim.
Tazə gülüstanım, mahi ənvaram,
Həsəratından heç qərarım yox mənim.*

GÜLLÜ YOLOĞLU

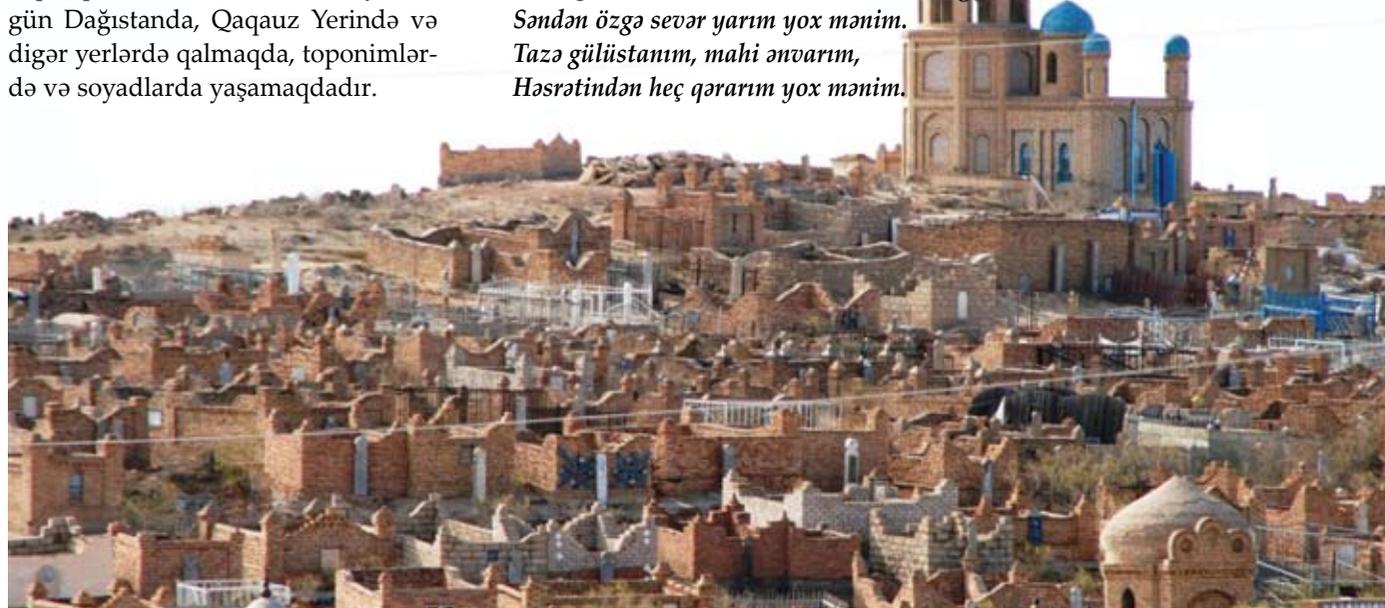
tarix elmləri doktoru, türkoloq

*Səni görsəm olur mənim könlüm şad,
Cahanın qəmindən oluram azad.
Nəzakət babında kəməndin şümşad
Səndən özgə ülfikarım yox mənim.*

*Nazlı dilbər, sənsən vəfalı canan,
Hüsnünün rövşinə oluram heyran.
Şirin canım olsun yolunda qurban,
Səndən özgə sevar yarım yox mənim.*

Əjiniyaz şeirlərinin bizə bu qədər yaxınlığı içimizdəki qıpçaqlığı bir daha yada salır...

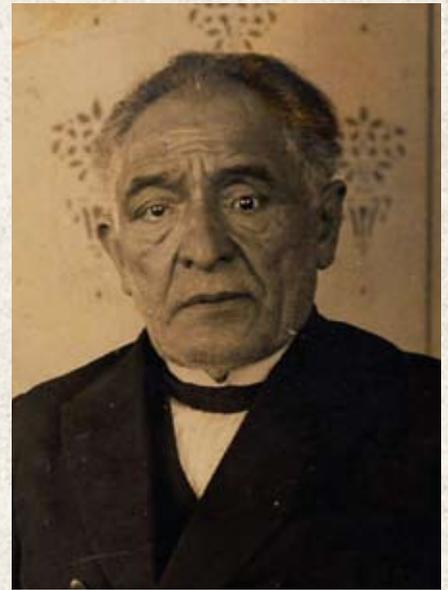
Türk gündoğandan günbatana, günbatandan gündoğana ürəyi kimi geniş torpaqlarda at çapıb, qılınç çalılıb, ox atıb, tarix yaradıb. Maraqlıdır ki, tədqiqatçılar türklərin həm qəbrə, həm də şərəf gəlmə olduqlarını söyləyirlər. Bu da türkün yaranma tarixinin insanlığın özü qədər qədim olduğundan xəbər verir.

Əli bəy Hüseynzadənin Əhməd bəy Ağaoğluna sirlərlə dolu məktubu

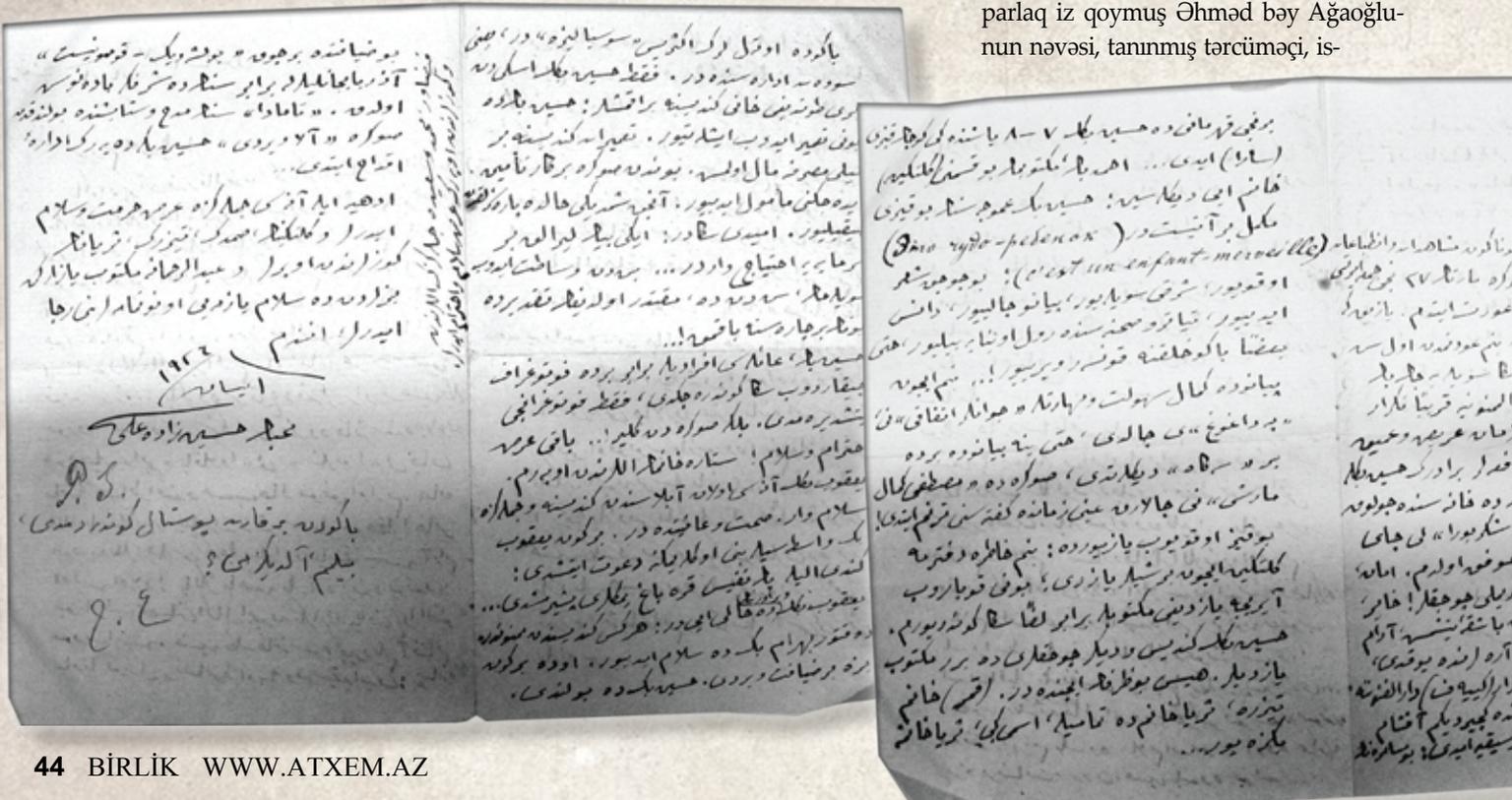
Türk dünyasının ictimai fikir tarixində parlaq iz buraxmış iki nəhəng simasını - Əli bəy Hüseynzadəni və Əhməd bəy Ağaoğlunu nəsilərə örnək olacaq əqidə, amal, ailə dostluğu birləşdirirdi. İki böyük xadimin bu sarsılmaz münasibətini Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün, istiqlal məfkurəsinin və mücahidlərinin həyat və fəaliyyətlərinin fədakar və yorulmaz tədqiqatçısı professor Vilayət Quliyev sərrast və obrazlı ifadə etmişdir: "Hər şeyin fəvqündə dayanan dostluq haqqında hərərətli himn!"

İki mütəfəkkirin məktubları - yazışmaları onların arasındakı dostluq münasibətlərinin parlaq göstəricisidir. Professor Vilayət Quliyev "Yaşam boyu sürən dostluq (Əli bəy Hüseynzadə və Əhməd bəy Ağaoğlu) adlı tədqiqatında ("525-ci qəzet", 18 mart 2014) məktubları "səmimiyyətə və əməl birliyinə, anlaşmaya, uyuma verilən böyük dəyər" adlandırır və təəssüflə, yanlış ilə bildirir

ki, bu birgəliyə şahidlik edən sənədlərin - məktublarnın əksəriyyəti təəssüf ki, ədəbiyyat və mədəniyyət tariximiz üçün həmişəlik itirilmişdir.

Xoşbəxtlikdən həmin məktublarnın biri yazıldığı tarixdən az qala bir əsr sonra da olsa, tapılmışdır. 2015-ci ilin aprel ayının söhbətidir. Azərbaycanın və Türkiyənin ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni həyatında parlaq iz qoymuş Əhməd bəy Ağaoğlunun nəvəsi, tanınmış tərcüməçi, is-

*Pərşəmbə (cümə axşamı),
1 nisan [aprel] 1926, İstanbul*

Əzizim Əhməd Bey!

Baküdə bir aya qədər qaldıqdan, gunagun [müxtəlif] müşahidat və intibahat [müşahidələr və təəssüratlar] ilə dolu canlı bir həyat keçirdikdən sonra martın 27-inci cümə ertəsi günü Odessa təriqiylə [yolu ilə] İstanbula avdət etdim [qayıtdım]. Yazıq ki, səni burada bulamadım. Bir-iki gün bənim avdətindən əvvəl sən Ankaraya dönmüş oldun. Yoxsa, sənə söyləyəcək pek çox həvadisim var idi. Fəqət məalmənuuniyyə [məmnuniyyət]lə qərribən [yaxında] təkrar İstanbula gələcəyini xəbər aldım. O zaman ariz və amiq [ətraflı olaraq] qonuşuruz... Baküdə bir kaç dəfə bir adərin Hüseyin bəylə bürosunda görüşməyə, bir dəfə də xanəsində çoluq çocuğuyla bərabər paxlavalı, şərkəburalı çay masası ətrafında həsbihala müvəffəq oldum. Aman, Allah bağışlasın, bilsən, nə qədər sevinli çocuqlar! Xeyir, çocuq deyil, cümlesi, kiçik Saradan başqa, yetişmiş, adam olmuş övlad! Yalnız Baxış bəy aralarında yoxdu. Çünki tibb təhsilini ikmal üçün təkrar Kiev darülfünununa avdət etmiş. Hüseyin bəyin xanəsində keçirdiyim axşam, adətə gözəl bir müsəməre-i-ədəbiyyə və musiqiyə [ədəbiyyat və musiqi gecəsi] idi. Bu müsəmərənin birinci qəhrəmanı da Hüseyin bəyin 7-8 yaşındakı kiçik qızı Sara idi. Əhməd bəy, məktubumun bu qismini Gültəkin xanım iyi dinləsin. Hüseyin bəy amcasının bu qızı mükəmməl bir artistdir (kto çudo-rebenok / jest un enfant merveille). Çocuq şeir oxuyur, şərqə söylüyor, piano çalıyor, dans ediyor, tiyatro səhnəsində rol oynaya biliyor. Hətta bəzən Bakü xalqına konser veriyor! Bənim üçün pianoda kəməli-sühulət və məharətlə Cavanlar İttifaqını, Pedaqoqu çaldı. Hətta yenə piyanoda bir də bir Segah dinlətdi. Sonra da Mustafa Kamal Marşını çalaraq eyni anda güftəsini [sözlərini] tərənnüm etdi! Bu qız oxuyub yazıyor da. Bənim xatirə dəftərimə Gültəkin üçün bir şeylər yazdı"- deyə vəsf etdiyi, Ə. Ağaoğlunun Gültəkinlə yaşadığı biləcəyini güman etdiyimiz Hüseyin bəyin qızı Saranın sonrakı taleyi necə olmuşdur? Bəlkə sahibkarlığına görə həbs olunmuş, sürgün edilmiş, bəlkə...

- Əli bəy Hüseyinzadənin böyük məhəbbətlə "Çocuq şeir oxuyur, şərqə söylüyor, piano çalıyor, dans ediyor, tiyatro səhnəsində rol oynaya biliyor. Hətta bəzən Bakü xalqına konser veriyor! Bənim üçün pianoda kəməli-sühulət və məharətlə Cavanlar İttifaqını, Pedaqoqu çaldı. Hətta yenə piyanoda bir də bir Segah dinlətdi. Sonra da Mustafa Kamal Marşını çalaraq eyni anda güftəsini [sözlərini] tərənnüm etdi! Bu qız oxuyub yazıyor da. Bənim xatirə dəftərimə Gültəkin üçün bir şeylər yazdı"- deyə vəsf etdiyi, Ə. Ağaoğlunun Gültəkinlə yaşadığı biləcəyini güman etdiyimiz Hüseyin bəyin qızı Saranın sonrakı taleyi necə olmuşdur? Heç ola bilməz ki, bu nadir talantlı qız izsiz-tozsuz yoxa çıxsın!

- Məktubda adı çəkilən və Kiyevdə təhsil alan Baxış sonradan Bakıya qayıtmışdı? Doktor Bəhram bəy, öz əli ilə Qarabağ yeməkləri bişirən Yaqub bəy, onun qardaşı kimlərdir?

Oxucular və elmi ictimaiyyət üçün maraqlı olacağı düşüncəsi ilə sirlərlə dolu məktubu olduğu kimi təqdim edirik. Bəzi sözlərin mötərizələrdə verilməsi izahları müəlliflərimdir.

**Abid TAHİRLİ,
Mehdi GÖNCƏLİ**

Muhibbin Hüseyinzadə Əli Baküdən bir kartpostal [açıqça] göndərdimdi, bilməm aldınız mı? Feyzavər, Məhməd və Səidə cümlənizin əllərindən və gözlərindən öpərək ərzi-salam və ehtiram edirlər.

Milli tarixə dini və elmi ehkamçı yanaşmalar

Milli düşüncə tarixi anlamında hər hansı millətin etnik, dini və siyasi kimliyinə yanaşmalarla, dini düşüncə və elmi düşüncə anlamında yanaşmalar xeyli dərəcədə fərqlidirlər. Bizcə, birinci halda hər hansı millətin həyatında daha çox təbii və həqiqi (milli özünəməxsusluqlar) olanlar sonradan ona həyatına daxil olanlar (qeyri-milləti özünəməxsusluqlar) üzərində daima özlərinin üstünlüklərini qorumağa çalışırlarsa, ikinci halda millətin həyatına sonradan daxil olanların (qeyri-milləti özünəməxsusluqlar) onun təbii və həqiqi olanlarını (milli özünəməxsusluqları) öz içində əridilməsinə əngəl olmur.

Əgər məsələyə bu prizmadan yanaşsaq görərik ki, milli düşüncə tarixi baxımdan hər hansı bir xalqın milli özünəməxsusluqlarını (milli din, milli adət-ənənələr, milli dövlətçilik, milli qanunlar vəs.) qeyri-müəyyən ilk başlanğıcdan

bugünədək qoruyub saxlaması demək olar ki, inandırıcı görünür ya da çox az inandırıcılıq ola bilər. Ancaq buna iddia edənlərin olması da istisna deyildir. Hər halda milli özünəməxsusluqlarına, yəni öz ilkin başlanğıcdakı milli, dini, siyasi-hüquqi dəyərlərini daima qoruyub saxladıklarını iddia edən az sayda da olsa, ulusların olmasını inkar edə bilmərik. Bu cür iddiadan çıxış edən uluslara görə, onlar daima milli özəlliklərini qoruyub saxlamış, ancaq milli özünəməxsusluqlarından başqa ulusların yararlanması üçün tamamilə əleyhdarı olmamışlar.

O zaman belə bir fikir daha çox inandırıcı, məntiqli görünür ki, əksər hallarda bizə bəlihsiz ilk başlanğıcdan bugünədək qeyri-milləti özünəməxsusluqlarla (yad dinlər, yad mədəniyyətlər vəs.) milli özünəməxsusluqlar (milli dinlər, milli mədəniyyətlər, milli törələr vəs.) arasında daima qarşılıqlı mübadilələr ol-

muş, bunun da nəticəsində istənilən millətin etnik, dini, mədəni, fəlsəfi və siyasi-hüquqi həyat axarında ya qismən, ya orta səviyyədə, ya da tamamilə dəyişiklər baş vermişdir. Yəni bu gün dünyada elə bir millət tapa bilməzsiniz ki, onun qurduğu dövlət, mədəniyyət, ədəbiyyat, fəlsəfə ən cüzi şəkildə də olsa, başqa bir millətin ya da millətlərin dini, siyasi, əxlaqi, fəlsəfi düşüncələrinin təsirindən kənar qalmış olsun. Belə olduğu təqdirdə, milli düşüncə tarixinin "elm tarixi" kimi ortaya qoyduğu tarixin özü də nisbi xarakter daşmalıdır. Bizcə, bugünkü Qərb ya da Avropa qaynaqlı elm tarixindən baxdıqda milli düşüncə tarixinin bu ruhda öz əksini tapdığını da görməmək mümkün deyildir.

Hər halda iki əsrə yaxındır ki, Qərb-Avropa qaynaqlı elm tarixi ortaya qoyduqlarının nəticəsi olaraq zor və ya xoşluqla hər hansı bir xalqın bu gün "milli

tarix" dediyi əslində başqa bir millətin tarixi, ya da onun tarixinin bir hissəsi olduğu halda, yaxud da tamamilə əksinə, başqa bir xalqın tarixi hesab edilən isə, həmin xalqın əsil milli tarixi ola bilər. Deməli, dini düşüncə tarixi dövründə bir xalqa aid milli tarixə dini don geyindirmək adı bir hal idisə, son iki əsrdə isə Qərbin "elm tarixi" adı altında bir xalqın milli tarixi yad bir xalqın tarixinin tör-töküntüləri ilə doldurulur. Qərbin "elm tarixi"nin ehkamçılığıyla da xalqın böyük əksəriyyəti "milli tarix" olaraq ona sınınmış yad bir xalqın tarixinin bütünü ya da tör-töküntülərini, hətta bu anlamda mədəniyyətini, ədəbiyyatını, fəlsəfəsini də özününkü hesab etmiş olur. Bu zaman da yalnız məsələnin əsil mahiyyətinə varan tək-tük araşdırmaçılar yadlaşdırılmış milli tarixlə doğmalaşdırılmış saxta "milli tarixi" görürlər ki, belələrinin qarşısında da Qərbin ehkamçı elm tarixiylə silahlanmış böyük bir "milli tarix"çi ordusuyla mübarizə etmək vardır. Şübhəsiz, bütün bunlardan əziyyət çəkənlər isə doğma tarixinə, fəlsəfəsinə, ədəbiyyatına yad, yadların tarixinə, ədəbiyyatına, fəlsəfəsinə "doğma" gözlə baxan yeni nəsillər olur.

Bütün bunlar da ona gətirib çıxarır ki, hətta kosmopolitizmin radikal əleyhdarları olan milli tarixçilər belə fərqi nə varmadan, ona sınınmış sözdə "milli tarixi"ni qoruma düşüncəsiylə istər-istəməz yadelli ideologiyalara xidmət etmiş olurlar. Çünki sözdə "milli tarix" milli tarixçilərin qələmiylə yazılıb xalqın şüuruna yeridildikdə inandırıcılıq birə min qat artır. Bir millət üçün zərərli olan yadların yazdığı tarixi-ideoloji düzməcələr deyil, öz soyundan olan ya da belə görünən tarixçilərin, fəlsəfəçilərin, ədəbiyyatçıların, dilçilərin "milli tarix", "milli fəlsəfə", "milli dil", "milli ədəbiyyat" adı altında yazdıqları çox təhlükəlidir. Milli tarixçilərin, milli fəlsəfəçilərin, milli dilçilərin yazdığı sözdə "milli tarix", "milli fəlsəfə", "milli dil", "milli ədəbiyyat" kitablarının əsasında xalq keçmişinə baxanda orada ona aid olan ya da olmayan hər şeyi qəbul etmək zorunda qalır.

Bu o deməkdir ki, böyük bir hörümçəyin hördüyü tordan xilas olmaq nə cür mümkündürsə, hər hansı bir xalqa hörülmiş "milli tarix", "milli fəlsəfə", "milli dil", "milli ədəbiyyat" torundan da qurtulmaq bir o qədər mümkün görünür. Bu baxımdan millətin içindəkilə-

rin əliylə qələmə alınmış sözdə "milli tarix", "milli fəlsəfə", "milli ədəbiyyat" üzərində daha çox düşünməliyik. Biz bu gün sözdə "milli tarixi"ni, "milli fəlsəfə"nin, "milli dil"i, "milli ədəbiyyat"ın hansı mahiyyətdə yazıldığını bildiyimiz halda Manna, Sacilər, Səfəvilər, Əfşarlar, Qacarlar dövrlərində nədən bu qədər dolaşıqların olmasını anlamaqda çətinlik çəkməməliyik. Əgər bu gün Qərbin-Avropanın ehkamçı tarixşünaslıq konsepsiyası adı altında, bir millətin tarixi gözümüzün önündə saxtalaşdırılırsa, onun dili, mədəniyyəti, fəlsəfəsi, ədəbiyyatı "beynəlmiləl" ya da kosmopolit bir hala gətirlirsə, o zaman Manna, Sacilər, Səfəvilər, Əfşarlar, Qacarlar və başqalarının dövründə dini ya da məzhəbcilik düşüncələriylə eyni şeylərin baş verməsi təəccüblü deyildir. Sadəcə, Orta çağda "milli tarixi", "milli fəlsəfə"ni müəyyənləşdirən bir müddət İslam dini ya da ona aid məzhəblərin ehkamçılığı idisə, iki əsrə yaxındır bu funksiyanı Qərbin "elm tarixi" öz üzərinə götürmüşdür. Bizlər də, bu gün əsasən əski, antik, orta çağ dövlətlərimizə, eyni zamanda həmin dövlətlərimiz dövründəki fəlsəfəyə, ədəbiyyata, mədəniyyətə, etnik məsələlərə ya Qərbin ehkamçı "elm tarixindən" ya da öz təsrini tamamilə itirməmiş İslamlıq, Xristianlıq və onlara aid məzhəblərin ehkamçı tarixlərindən yanaşırıq.

Bizcə, bu günün rəsmi xarakterli Rusiya tarixi, İran tarixi, Azərbaycan tarixi və başqa xalqların tarixlərində dini düşüncə və "elm tarixi"nin izləri sürməkdədir. Şübhəsiz, "dini və elmi" ehkamçı kosmopolit mahiyyətli bu tarixlərdəki "milli çalarlar" isə onun bəlihsiz başlanğıcdan bu günədək izlənen bir ulusun tarixiylə deyil, dövrün siyasi, dini və qlobal şərtlərinə uyğun olaraq öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan bizi xüsusilə maraqlandıran "dini və elmi" ehkamçı kosmopolit mahiyyətli "Rusiya milli tarixi" və "İran milli tarixi" konsepsiyasının təsir dairəsindən kənara çıxa bilməyən yarımçıq "Azərbaycan tarixi" deyil, bütöv Azərbaycanın, Oğuzun ya da Turanın milli tarixidir.

Biz, bunun üçün əsasən milli düşüncə tarixi baxımından etnik, dini və siyasi tariximizə yanaşmalıyıq. Çünki yalnız milli düşüncə tarixi baxımından bəlihsiz zaman başlanğıcından günümüzədək yaşanmış olan Oğuz ya da Turan tarixi, o

Dos., Dr. Faiq Ələkbərov
AMEA Fəlsəfə və Hüquq
İstitutunun aparıcı elmi işçisi

cümlədən onun ayrı-ayrı budaqları olan Türkiyə Türk tarixi, Azərbaycan Türk tarixi, Türkiyə Türk tarixi, Tatarıstan Türk tarixi, Kırım Türk tarixi və başqa tarixlərimiz bizə doğru yol göstərə bilər. Çünki orta çağın dini (İslam, xristianlıq vəs.) düşüncəli, ya da indi Qərbin "elm" düşüncəli tarixləri bizləri yanlış yerlərə sürükləyir. Hər ikisində milli nüvədən uzaqlaşma, yad nüvələrə (kosmopolitizm) əsaslanma vardır. Bizim, milli düşüncə tarixi anlamındakı milli nüvəmiz nə dini məzhəbcisi, nə də Qərb əsaslı "elm" tarixi olmamalıdır. Çünki vaxtilə din düşüncəli tarixin "milli nüvəsi" Türk dövlətlərini idarə edən sülalələrin mənşeyini dolaşdırdığı kimi, indi də Qərbin "elm tarixi" eyni rolu başqa bir formada təkrarlamaqdadır.

Bu anlamda Quti, Manna, Atabəylərə, Baharlılara, Bayandurlulara, Səfəvilərə, Qacarlara, Əfşarlara və digər dövlətlərimizə Qərbin elmi mahiyyətli "milli tarix" konsepsiyasından yanaşmaq da nisbidir. Çünki "milli tarixi"nin özü də bir çox hallarda zahiri xarakter daşıyıb əslində burada siyasi-ideoloji amillər aparıcı rol oynayır. Bütün hallarda hazırda bir dövlətin etnik, siyasi və dini kimliyi Qərbin ehkamçı "elm tarixi"nin nisbiliyi fonunda "milli tarixi"lə ifadə olunur. Ona görə də, İslamın dini ehkamçılığıyla qərbçiliyin elm ehkamçılığı arasında milli tarix yazmaq heç də asan deyildir. Ancaq bu indiyə qədər başqa xalqların adına yazılmış Azərbaycan Türk dövlətlərinin (Quti, Manna, Atabəylərə, Baharlılara, Bayandurlulara, Səfəvilərə, Qacarlara, Əfşarlara və b.) tarixinə yenidən nəzər salınmasına əngəl olmamalıdır.

Ölkəsinin elçisi, millətinin qüruru

I yazı

Oljasın böyük şəxsiyyəti, şanı, şöhrəti haqqında gələcəkdə çoxlu kitablar yazılacağına heç bir şübhəmiz yoxdur. Çünki onun adı həmişə öz xalqıyla birlikdə yad olunur. Şair Oljas öz taleyini, həyat amalını heç bir zaman xalqından, vətəninədən ayrı düşünməmişdir. Oljas hər şeydən əvvəl bir şairdir. Onun hər şeirindən atalarımızın keçmiş dövrlərdəki düşüncəsini, ozanlığın yetənəyini, natiqliyini, bəlağət qabiliyyətini, gələcəyi görə bilən

kahinliyini dərhal anlayarsınız.

Xüsusilə, sərbəst şeir vəznində qələmə aldığı əsərlərində təsvir edilən gecə yaşıl çayıra dırnağını vuran at ("Asiya Alovu"), yuxusunda atlarınayaq səsinə hiss edib, yatarkən belə düşmən ölkəsinə axın edən əcdad ruhu ("Kəhanətin bildirildiyi gecə"), "Uğursuz asan haqqında", "Nazim Hikmətin ölümü" başlıqlı şeirləri, hətta, 1980-ci illərin əvvəllərində "İqor Polku Dastanı"nın incəliklərinə vararaq araşdırdığı və Sovet İttifaqındakı oxuyucularını dərin yuxudan oyandıran "Azi-Ya" kitabı, habelə, rusca yazılmasına

baxmayaraq qazax ruhu hiss edilən, qaxaxları qürurlandıran digər əhəmiyyətli əsərləri, yuxarıda qeyd etdiklərimizin əyani göstəricisidir.

Oljas millətimizin şərəfi və qürurudur.

Şair Oljas, alovlanaraq yandı, yuxuya dalmış Böyük Çölün qanını qaynadararaq, gözlərini dolduraraq önə çıxdı, şeirin ruhunu ucaltdı. Oljas deyəndə, hər an od püskürəcək bir vulkan, yaxud ovuna hücum anını gözləyən bir aslan gözümün önünə gəlir. Bütün dünyada böyük əks-səda doğuran "Artıq İnsana tapın, Yer

kürəsi!" dastanını Kremlin Qurultaylar Sarayında, Nyu-Yorkdakı Kolumbiya Universitetində oxuduğu anların, həmçinin, bu şeri bütün dünyanın yarışaraq, böyük maraqla oxuduğunun şahidiyik. Yəqin ki, Oljasdan əvvəl bütün dünyada bu cür sevilərək oxunan şairlərin sayı çox deyildir.

2006-cı ilin avqust ayında Oljas Astanadakı Prezident Mədəniyyət Mərkəzində özünün 70 illik yubileyini qeyd etdi. 70 yaşında olmasına baxmayaraq, səhnəyə çıxanda hər kəsin gözlərini doldurdu. Köhlən at, göyün ənginliklərində süzən qartal kimi səhnəyə ayrı bir rəng qatmışdı. O gün çox coşğulu nitq söyləmişdi. Bizlər, sanki ovsunlanmış kimiydik. Daha sonralar "Nədir bu işin sirri?" – deyə çox düşündüm. Sən demə, Oljasın xarakteri, təbiəti fərqli imiş. Hər kəlməsi ürəkdən çıxıb, ürəklərə qonurmuş. Hər məqamın sirrini çözərək, məsələləri aydınlığa qovuşduraraq, problemlərdən çıxış yolunu göstərərək danışıq. İnsanın könülünü rahatladır, sanki onun qəlbindən keçirdiyini olduğu kimi söyləyir. Qədim dövrlərin bilgə, müdrik hakimi kimi ustalıqla danışıq. "Belə etməsən, Oljas ola bilirdinmi?", "Belə etməsən, Oljabay Baturun soyundan gələn biri ola bilirdinmi?" – deyə həsəd aparırsan istər-istəməz. Səbəbini bilmirəm, amma, Oljas danışıqda hər zaman epik dastanlar gözümün önünə gəlir. Özü də bəzən o dastanların qəhrəmanlarına bənzəyir. Onun şeirlərindən də, danışdığı sözlərdən də epik havanı hiss edirsiniz.

İstər beynəlxalq münasibətlər, siyasət sahəsi olsun, istər tarixi toplantılar və elmi konfranslar, Oljas həm şəxsiyyəti, həm də fikirləri ilə həmişə zirvədə yer alır. Hansı ölkədə olursa olsun, iştirak etdiyi tədbirlərdə həmişə gözəl nitqi ilə millətinin və ölkəsinin nüfuzunu yüksəltməyə davam edir.

İç Monqolustan ərazilərindən İmanqali (Tasmaqambetov) qardaşımın köməyi ilə Kül Tekin abidəsinin yaponlar tərəfindən hazırlanan surətini Astanadakı Avrasiya Universitetinə gətirib ki, 2001-ci ildə beynəlxalq elmi konfrans keçirəndə böyük şəxsiyyətlərin arasında fərqi hiss etdirən də, xalqın qəlbinə xitab edərək danışan da Oljas idi. Onun "Köçərilər, bizim əcdadlarımızdır. Türk Xaqanlılığı dünyaya Orxon-Yenisey kitabələrindən başqa heç bir şey hədiyyə etməmiş belə olsaydı, yenə də dünya mə-

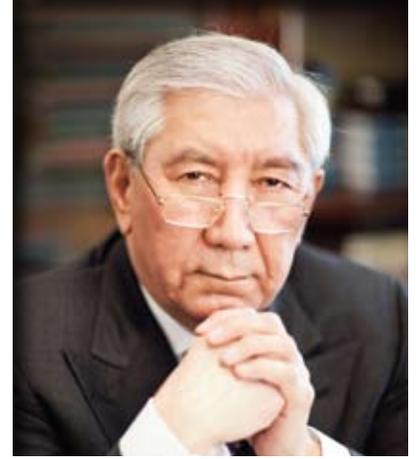
dəniyyətinin ən üst qatlarında öz yerini alacaqdı" - dediğini yəqin ki, heç kim unutmamışdır.

O tədbirdə dünyaca ünlü Aytmatov, yəni Çingiz qardaşımız yadda qalan bir nitq söyləmədi. Ona görə də, doğrusu bir az üzülmüşdük. Amma bunun səbəbini daha sonra anladım. Konfransdan sonra otağımızda Çingiz və İmanqali ilə birlikdə çay içirdik. O zaman Çingiz Aytmatov: "Mırzatay, belə çətin bir dövrdə əlbəttə, zavod, fabriklər, istehsal yerlərini inşa etmək lazımdır. Amma bir çox ölkənin hələ ayağa qalxmağa, vəziyyətini düzəltməyə çətinlik çəkdiyi zaman, belə bir universitet qurub, ölkənin gələcəyini düşünən Nazarbayev həqiqətən də müdrik insanmış. Həqiqəti söyləmək gərəkirsə, Qədim Türk dövrünə aid bunun kimi dəyərli sərvətimiz, irsimiz haqqında o qədər də geniş məlumatım yoxdur. Halbuki, bilməyimiz lazım idi. Oljasın bugünkü sözlərindən sonra, dərin düşüncələrə daldım" - deyə heç bir qısqançlıq duyğusu hiss etmədən dedikləri hələ də qulağımda əks-səda verməkdədir.

Mən bunları deyərkən, Çingizi kiçildib, Oljası ucaltmaq niyyətində deyiləm. Sadəcə, Oljasın çox yaxşı bir şair olmaqla bərabər, bəşəriyyət tarixini, onun içində Qədim Türk tarixini, əcdadlarımızın qiymətli irsini dərinləndirən bildiyini, bu sahənin bilicisi olduğunu göstərmək istəyirəm.

Əlbəttə, Oljasın şair, fikir adamı olduğu mübahisəsizdir. Eyni zamanda mən Oljası dilçilik sahəsində bir arxeoloqa, qazıntı işləri aparın alimə daha çox bənzədirəm. Hansı mövzu üzərində çalışsa, hər şeydən əvvəl onun elmi mənsəyinə əhəmiyyət verir, dərinləndirir. Hansı mövzudan bəhs etsə, onun tam köklərinə enərək izah edir. Bütün şübhələri ortadan qaldırır. 2003-cü ildə Beynəlxalq Abay Klubunun dəstəyi ilə Kül Tekin, Tonyukuk kitabələrindəki yazılarla bağlı "Daşlar Danışır" adlı kitabım nəşr olunub. Kitaba ön sözü Oljas Süleymenov yazıb.

Məlum olduğu kimi, Orxon çayı boyunca daşlara həkk olunan Qədim Türk mətnlərini elm adamları üç əsrdür araşdırır. Elm adamlarından bir qismi: "Bunlar, Qədim Türk dastanının xas bir nüsxəsi, ədəbi mətnlərdir" (A.Şerbak, İ.Stebleva) - deyə fikir söyləyirsə; digər bir qismi isə: "Xeyr, bunlar, Türk Xaqanlılığından bəhs edən tarixi yazılardır" (S.

Mırzatay Joldasbekov
İctimai-siyasi xadim, akademik

Malov, L.Qumilyov) görüşünü müdafiə edir. Əslində, VII-VIII əsrlərdə əcdadlarımızın yaşadığı, ancaq tarix sənədlərində gizli qalan məqamları danışdıran bu kitabələr, bir tərəfdən tarixi hadisələri izah edən yazılar, digər tərəfdən də o dövrün tarixi dastanlarıdır. Buna, elmdə sinkretizm (syncretism) deyilir. Sözügedən qiymətli sərvətlərimizi uzun illər araşdıraraq mən belə bir qənaətə gəldim. Bu fikrimi Oljas Süleymenov da dəstəkləyir. O, mətnləri dərinləndirərək: "Daşa həkk olunmuş Qədim Türk yazıları məsələsində hələlik Joldasbekovdan daha yaxşı bir şey söyləyə bilmərik, "Daşlar Danışır" kitabı bunun ən ciddi isbatıdır. Daş kitabələrdə, yəni runik yazılarında ulu əcdadlarımızın ürəyindəki hisslər, həyəcan və onların keçmiş damğalanmışdır. Bunu bütün qəlb ilə oxuya bilən elm adamının yeri fərqlidir"- deyə duyğulandığını necə də unuduruq! (M. Joldasbekov, Daşlar Danışır, Beynəlxalq Abay Klubu, Semey, 2003)

Mənə gəlinə, Türk yazılarının çox az sayda olması və qorunmamasını VIII-IX cu əsrlərdə Böyük Çölə yayılmağa başlayan İslam dininin təsiri ilə əlaqələndirirəm. Bu baxımdan, Oljasın "Fanatik dindarlar daşlara həkk olunmuş "yabancı" yazıları şüurlu olaraq məhv etdi" şəklindəki fikri ağla batandır. (O.Süleymenov, "EK", Şekspiri olmayan ölkənin Nyutonu da olmaz, 12 mart 2010).

Məlum olduğu kimi, Prezidentimiz üçüncü minilliyə yeniləşən düşüncə ilə, dünyadakı bütün canlı məhv edəcək fəlakət təhlükəsi qarşısında təkçə öz ölkəsinin, öz torpaqlarının deyil, eyni za-

manda bütün Yer kürəsinin taleyi üçün məsuliyyət hiss edən bir şüurla addım atmışdır. Müasir elmi-texnoloji vasitələr o qədər çox inkişaf etmişdir ki, bəzi dövrlərin yaxşıca silahlansa, təhlükədən qorunarıq, dünyanı ovcumuzun içində saxlayırıq düşüncəsinə qapılmasına hey-rət edərsiniz. Nazarbayev: “Ən əsası, dövlətlər və millətlər arasında inam ol-malı, nüvə silahlarının bütün planetimizi yox edəcəyini anlamalıyıq” deyirdi. Məhz o vaxtlar, düşməne qarşı istifadə edil-çək almaz qılınc kimi bir insan Preziden-timizin yanında idi. Millətimizin səbrin-in sınağa çəkildiyi o çətin dövrlərdə nüvə silahlarına qarşı çıxan Oljas Süley-menovun qəhrəmanlığını ölkəsi də, döv-lət başçımız da yüksək dəyərləndirdi. Onsuz da xalqın sevgi və hörmətini qazanan Oljasın adı həmin hadisədən

sonra tam bir əfsanəyə çevrilmişdi. Ölkə-mizdə Oljas adı qoyulan uşaqların, şair Oljası özlərinin mənəvi lideri, piri kimi görən gənclərin sayı artmışdı.

Şair Oljas, qırmızı imperiyanın (Sovet İttifaqının) təməmindən sarsılmağa başla-dığı bir vaxtda qazax xalqının böyük oğlu, müdrik rəhbəri Dinmuhammed Ahmedoğlu Konayevin çətin durumda olduğu dövrdə, yəni 1987-ci ilin mart ayında Kommunist partiyasının qurulta-yında tutmuş olduğu mövqe və münasi-bəti ilə yenə diqqət çəkmişdi. Sözügedən qurultayda partiyanın bəzi nümayəndə-ləri özlərini düşünərək, hörmətli liderimiz Dinmuhammed Konayevdən üz çe-virdilər. Oradakı çıxışlar ertəsi gün ölkə-nin rəsmi qəzetində dərc olundu. Yalnız, Oljasın çıxışına yer verilmədi. Böyük ək-səriyyət “Bu necə olur, şairimizin sözlə-rini niyə yayınlamayıblar?”- deyə nara-hat oldular. Aradan bir neçə il keçdikdən sonra şairin həmin iclasdakı çıxışı bir ne-çə cilddən ibarət seçilmiş əsərlərində dərc olundu.

Çıxışında nə dediyi maraqlıdırsa, bu-yurun: “Dünənə qədər Konayevə “Siz çox müdriksiniz” - deyə kitablarını hə-diyə edib, öyən, tərifləyən insanlar bu gün ona yaxın durmurlar. “Mənə toxun-mayan ilan min yaşasın” – deyib səsləri-

ni çıxarmırlar. Bu il Stalin dövründəki ziyalılara qarşı repressiyaların 50 ili ta-mam olur. “Həmin hadisələrə görə Ko-nayevi cəzalandıra, məsuliyyəti onun üzərinə qoya”q” yanaşmasına son ver-mək lazımdır”. Yuxarıdakı fikirləri yük-sək tribunadan qəzəbli şəkildə məhz Ol-jas söyləyirdi. Bu, qəhrəmanlıq deyil bəs nədir?! Ümumiyyətlə, lovğalanmağı se-virik. Millətimizin qüruru olaraq gördü-yümüz, bütün qazaxların hörmət bəslə-diyi Dimaş qardaşımızdan həmişə yaxşı-lıq və yardım görmüş insanlar, onu də-s-təkləyən bəzi şəxslər çətin məqamda qa-çanda, yanında sadəcə Oljası qalmışdı. Bu inanılmaz cəsarəti simvolizə edən davranış, böyük qardaşa sədaqətin ən gözəl nümunəsi idi!

Oljasın hər şeyi çəkinmədən üzə de-yən cəsarətli, geniş məlumatlı, xətib biri olmaqla yanaşı, güclü tədqiqatçı, alim kimliyini xalq yaxşı bilir. Oljas Süley-me-nov həqiqi bir filoloq, dilçi alim, dövrü-müzün bilgəsi adlandırılmalıdır.

Bizim tanıdığımız dilçi alimlər Türk dilini tədqiq edərkən düşünürdülər ki Sovet döv-rünün, bugünkü müstəqillik illərinin məsələlərini müxtəlif qollar və qruplara ayıraraq, qohum dillərin bir-biri ilə əla-qəsini, qohumluğunu kökünə qədər öy-rənmiş kimi davranırlar. Çox vaxt dillər və dialektlər arasındakı əlaqələri əhatə etməkdən irəli getmirlər.

Bu baxımdan, Avrasiyanın göbündə boy atan nəhəng bir çınarı gözümüzün önünə gətirək. O çınarın kökləri bir neçə min ilə uzanır. İndi də o nəhəng çınarın babalarımızdan miras qalıb, günümüzə çatan ana dilimiz olduğunu fərz edək. Türkoloq alimlər hələ də ana dilimizin yüzillərin dərinliklərindən qidalanan köklərini araşdırmaq əvəzinə, onları bir-biri ilə əlaqəsi olmayan, dağınıq obyekt-lər kimi qəbul edərək, qollara ayıraraq araşdırmağa başladılar. Ən çox qədim Oğuzca və Karlukcanın, Qazax və Altay-canın, Altay və Qırğız dillərinin əlaqəli olduğunu araşdırmaqla zaman keçirdilər. Öz içimizdən, öz dilimizdən dil (dialekt) tapmağa çalışaraq vaxt itirdik, kiçik məsələləri araşdıraraq, elmi ünvan əldə etmək üçün çabaladıq. Mühüm bir zaman kəsiyini nəhəng çınarın özünü deyil, budaqlarını tədqiq etməklə keçirdik. Bundan yarım əsr öncə - “Yox, belə olmaz! Biz budaqları araşdırdıq deyə hay-küy salırıq. Halbuki, həqiqi elmin mənbələri əsrlərin dərinliklərində, kök-

lördədir" - deyən Oljas Süleymenov idi.

Şairin "Min bir söz" adlı tədqiqat işinin mühüm bir hissəsi sayılan "Qədim Türklər. Türk-Runik yazısı və digər yazılar" başlıqlı bölməsi bəzən tarixlə bağlı dərslik, bəzən də müqayisəli qrammatika kitabı kimi oxucularını maqnit kimi özünə çəkir. "Dünyada beş minə yaxın dil və dialekt böyük bir dil ailəsini formalaşdırır. Hamımız böyük bir kökdən törəmişik. Afrikanın Ekvator xəttində yüz min illər öncə ortaya çıxan insan müxtəlif millət və irqlərə ayrılaraq, əvvəlcə Şimali Afrika, sonra Aralıq Dənizi, Yaxın Şərqdə (Orta Şərq) məskən salaraq dünyaya sözləri, dilləri yayıb. İnkişafın müxtəlif mərhələlərində ailə çevrəsindən çıxaraq, makro qruplar, yəni böyük qruplar anlayışını ortaya çıxarıb. Böyük köç milyonlarla il davam edərək, yeni sözlər dilin söz varlığının komanda ulduzunu, sözlər qalaktikasını əmələ gətirib" – deyərək şair qeyd edir.

Günəş, ay, insan, yol... kimi minlərlə sözün kökünü dərinləndirən elm xadimi Oljas yazır: "Günümüzdə qədim Oğuz, qədim Uygur-Karluk və qədim Qırğız dilinin Orxon-Yenisey yazılarında damğalardan törəndiyini anlayırıq". (V cild, s.429). Sovet dövründə Türk dilinin geneoloji tablosu A.M.Şerbak tərəfindən 1970-ci ildə hazırlanmışdı. O.Süleymenov isə qədim Türkcənin geneoloji mənzərəsini daha da genişləndirərək, dərinləşdirərək, yenidən hazırladı. Beləliklə, bir elmi-tədqiqat institutunun görməli olduğu böyük işi təkbəşinə etdi. Fikrimcə, türkoloqlar bu məsələyə xüsusi əhəmiyyət verməlidir.

"Əski çağlarda yəhəri icad etmək, müasir dövrdə silindirli mühərriki kəşf etməklə eyni şeydir. İnsanlar at vasitəsilə əsgərini lazım olan yerə göndərərək, silahlarını ona uyğun hala gətirdilər. Atlının (M.Auezov İtilə Atlı deyir) geyim forması dəyişdi. Qobi səhrasında başı boş gəzən vəhşi atları bir minik vasitəsinə çevirən dövrü təxmin etməyə çalışsaq, bu dövr, 3 min il əvvələ söykənir. Piramida kimi üçbucaq damğa, onun ətəyindəki noxud (nöqtə) işarəsi vaxtında fironun dünyaya gəlişini, yəni anası və kiçik fironu göstərirdi. Əgər həmin piramidanın ətəyindəki noxudu ortadan qaldırıbsaq, onu Kərkəs quşu əvəzləyər, yəni böyük fironun əbədiyyətə köç etdiyinə işarə edər. Bu damğa beş min il əvvəl ortaya çıxmışdır" - deyərək yazıçı Oljas

qeyd edir. "Linqvistikaya, yəni dil elminə tarixin qazma aləti deyirlər. Dünyanın və bu günün dünyagörüşünə görə təhlil etsək, bəzi şəxslər qazma alətini suyun mənbəyini açan deyil, qəbir qazan vasitə kimi qəbul edirlər. Mənim dərinliklərə enmə cəhdimi isə qəbirqazanlar o qədar də bəyənməzlər" - deyərək kədərli bildirir. (O.Süleymenov, Az i Ya, Almatı, Jalın, 1989).

Gələcəkdə Saklar dövrünün araşdırılması vacib olan məqamları az deyil. Məsələn, Qazaxıstan ərazisində təxminən 2000-2700 il əvvəl Sak qəbilə başçılarıyla birlikdə basdırılan və günümüzdə qazıntılarda ortaya çıxarılan altın yəhərli yük atlarının sayı yetmişə çatmışdır. Hamısının yəhər və yüyənləri bir-birinə bənzəməyən şəkildə qızıldan düzəldilmişdir. Əslində, onların hamısı hazırda yol üzərində rastlaşdığımız işarələr kimi öz dövrlərinin işarələri, damğaları idi. Nəhayət, onların da sirri açılır, oxunur və beləliklə, böyük bir elmi kəşf ortaya çıxır.

"Min bir Söz" kitabının hələlik çap olunan hissələrini oxuduqda sözlərin dərinliklərinə enərək, kəlmələrin incilərini dərləyən şairi təqdir edər, həsəd apararsınız. Yeniyyətə Oljasın rusların qədim dastanını dərinləndirən öyrənməsi, özündən əvvəlki alimlərin deyərək bilmədiklərini deməsi, fərqli düşüncəsi ilə dünyada əksədə doğurması, insanı istər-istəməz heyretə boğur. Sözügedən dastanı (İqor Polku Dastanı) özünə görə oxuyub şərh etmə cəhdi, Oljasın iki dilli olmasından, ruslar və Çölün əsrlərin dərinliklərinə enən mənavi əlaqəsini, orta sözləri duymaq qabiliyyətindən irəli gəlmişdir. Şairin bu xüsusiyyəti, onu dastanla bağlı dərin düşüncələrə sürükləmişdir. Daha doğrusunu söyləsək, onun bu fikirləri yeni doğan günəş kimi parlamışdır.

Şairin düşüncələri alov püskürən bir vulkan kimi kifayət qədər cəsur, mənalı və

əsaslıdır; İnsanı qürurlandırır, ruhunu yüksəklərə qaldırır. Hər sözündən saçılan alov qığılcımları qəlblərə xitab edir, eyni zamanda zəriflik və gözəllik havası kimi hiss edilir. Şair, alovlu danışır. İnsanı odlu, alovlu bir hissə boğur. Sözlərin mahiyyəti könlümüzü oxşayır, ürəklərimizə xitab edir.

Bizim bəhs etdiyimiz, 1970-ci illərin ortalarında nəşr edilən "Az i Ya" kitabı ətrafında geniş mübahisələr olmuşdu. Rusiyanın nüfuzlu professorlarının bu məsələyə necə reaksiya göstərdikləri hələ də xatirimizdədir. "Ədəbiyyatımızın ən qədim mənbəyi, əlifbası sayılan qədim dastanı öz istədiyi kimi təhlil edən qazax şairinə qarşı qeyd və iradlarımız çox vacibdir" - deyərək fikir bildirən bir professorun sözləri o dövrün bir istiqamətli siyasətinin mövqeyini daha da qızıqdırmışdı.

1976-cı ilin sentyabr ayında Moskvada köhnə dostum, tanınmış ədəbiyyatçı, Dostoyevski və Turgenovun araşdıran professor Pyotr Qriqoryeviç Pustovoytun evində onun həyat yoldaşı Susanna Andreyevna mənə Sovet alimlərinin qısqançılıqla qələmə aldıkları və "Voprosy İstorii" jurnalında dərc olunacaq "Az i Ya" ilə bağlı tənqidi yazıların çapa hazırlanan nüsxələrini göstərmişdi. Susanna Andreyevna sözügedən jurnalda bir bölməyə məsul idi. Oljasın kitabı ətrafında aparılan mübahisələrlə bağlı yazıları jurnalda hazırlamışdı. Mən də hələ nəşr olunmamış o yazıları oxuyanda təəccübümü gizlədə bilməmişdim. Eyni zamanda, Oljasın şücaətini, qəhrəmanlığını təqdir etmiş və indi də təqdir etməkdəyəm.

Şair Oljasa qarşı çıxan şovinst elm adamları o vaxtlar çox sərt davranırdılar. Belə təzyiqlə yalnız

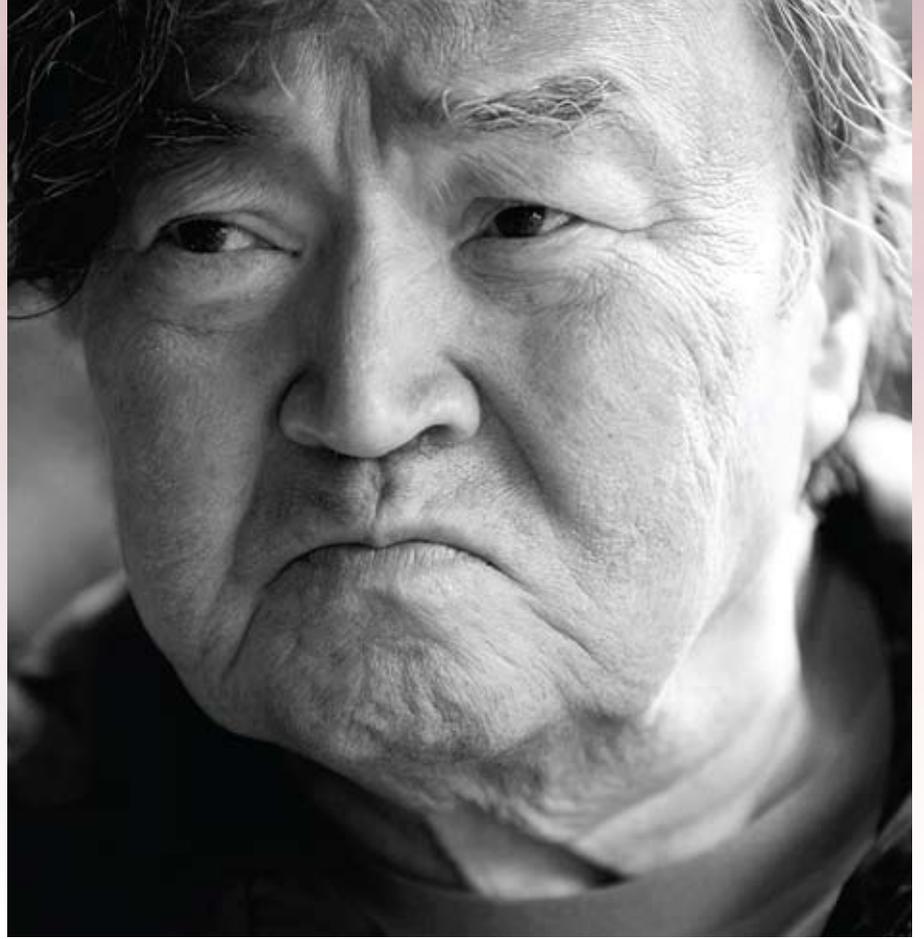
igid adam tab gətirə bilərdi. Onları qəzəbləndirən "Az i Ya" kitabının "Qartallar və Qazlar" adlı ilk fəslində göstərilən əsas fikrin nədən ibarət olduğunu bilmək istəyirsiniz?

Oljas yazır: "İqor Polku Dastanı"nın naməlum müəllifinin Türk poeziyasının dominant olduğu bir şəraitdə, onun təsiri altında formalaşdığı hiss olunur. Buna görə də o, öz əsərini slavyan-türk tarixinin mübahisəli, həm də aktual probleminə həsr etmişdir. Sadəcə, kənardan izləməyib, ürəyi və ruhunu qoşaraq qələmə almışdır. Öz dövrünün və sosial sinfinin sadıq övladı olmasına baxmayaraq, müəllif, oxucuları tərəfindən anlaşılmayacağından narahatlıq keçirmədən, mətnlərdə təkcə bilinməyən türkcə sözləri deyil, hazırda istifadə etdiyimiz türk söz və ifadələrini də sərbəst və təbii bir şəkildə istifadə etmişdir. Şair əsərini XII əsrin iki dilli oxucuları üçün yazmışdır!

Bir neçə əsr sonra, rus bölgəsində Türk dilinin təsiri zəifləməyə başlayanda dastanda istifadə edilən və başqa dillərdən keçən sözlər qəribə şəkildə yabançılaşmağa başlamışdır (çağa, örtmə, yaponçitsa və s. rus dilinə keçməyən, lakin bizim üçün tanış sözlərdir. Bu dastan ilkin mənasını saxlayan çoxlu türkcə sözlərin qorunduğu nadir bir əsərdir. Dastanın müəllifi rus knyazının daim qartala bənzədilməsinə tərəfdar deyil. Dastanda Qırpaqlarla aid hadisələr həmişə qu quşları ilə bağlı bənzətmələrlə təsvir edilir. Hətta Qırpaq arbaları belə "ürkək qu quşları" kimi səs çıxarırlar. XII yüzilliyin Kiyev Rus dövlətindəki dil situasiyası Puşkin və Tolstoy zamanında iki dildə eyni səviyyədə danışan rus zadəganlarını xatırladır.

Puşkinin sözlərinin bir hissəsini, Tolstoyun romanlarının bir çox səhifəsini XX əsrdə rus dilinə tərcümə etmək məcburiyyətindəyik. Bu, dil situasiyasının sürətli dəyişməsinin ən gözəl nümunəsidir. XII yüzillikdə türk dili təkcə rus knyazlarının saraylarında deyil, ticarət və döyüş meydanında da geniş miqyasda istifadə edilmişdir" (Az i Ya, tərcümə: Sabetkazi Akatayev, Almatı, Jazuşi, 1992). Ağlabatan və əhəmiyyətli bir yanaşmadır. Vaxtilə bunu rədd edərək, hay-küy yaratmalarına baxmayaraq, müasir dövrdə bu həqiqəti, bu fikri qəbul etmək məcburiyyətindədirlər.

Sovet dövründə beynəlxalq əlaqə vasitəsi kimi rus dili qəbul edilirdi. Təbii ki,

beynəlxalq ünsiyyət dili səviyyəsinə o dərhal qalxmadı. Əvvəlcə bağlayıcı bir körpü funksiyasını üzərinə götürdü, beynəlxalq səviyyəyə isə on illər ərzində tədricən yüksəldi. Təbii ki, demoqrafik vəziyyət də bir tərəfdən öz təsirini göstərir. Qazax dili isə hələ indi yeni yüksəliş mərhələsinə qədəm qoyub. İl keçdikcə ana dilimizin də inkişaf edərək yüksək pilləyə çatacağına inanıram.

Şair, gələcəkdə qazaxların üç dili yüksək səviyyədə mənimsəyən, fərqli mədəniyyətlərin təmsilçisi ilə bərabər səviyyədə ünsiyyət yarada bilən, bütün dünyanın informasiya bazasına sərbəst addım atacaq bir millət olacağına inanır. O, inanmaqla kifayətlənmir, inkişaf edib yüksələcəyi bir mühit arayır. Oljas Süleymenovun dil haqqında, ümumiyyətlə bəşəriyyətin inkişafında dilin xüsusi roluna dair fikrlərinə qatılıram.

Sovet dönəmində M.Suslovun başçılıq etdiyi kommunist ideologiya Oljası millətçi, türkçü olmaqda günahlandıraraq tənqid edirdi. "İqor Polku Dastanı" haqqında yabançı kimsə fikir söyləyə bilməz, bu, böyük rus xalqının irsidir, yalnız ruslar araşdırıla bilər" absurd mifini ilk dəfə məhz Oljas alt-üst etmişdir. Də-

rinlərə, gizli köklərə qədər enərək, inciləri gün işığına çıxarmışdır. İndi də Oljasın müxalifləri onu "ifrat beynəlmiləçilikdə" günahlandırır. Belə vəziyyətdə istə-istəməz, Abayın bu sözləri ağla gəlir: "Bizim qazaxlar dostluq, düşmənçilik, qürur, güc, mal-mülk axtarışı, bilik və elm arayışı, digər xalqları tanımaq baxımından başqa millətlərə bənzəməz. Bir-birimizi izləyib, düşmən kimi görüb, oğurluq edib, başqalarının göz qırpmasına belə icazə vermərik. Beləcə, dünyadakı xalqların ən yamanına çevrilməkdəyik. Həmişə bir-birimizi güdərək vaxt keçirək, yoxsa, qazax cəmiyyətində oğurluq, yalan, dedi-qodu, ədavət kimi mənfi cəhətləri ortadan qaldırıb, incəsənətin, təhsil və elmin arxasınca gedək? Doğru və dürüst zənginləşmə yolunu tutacağımız bir gün gələcəkmə görəsən?" (Abay, II cild, Seçilmiş əsərləri, Almatı, Jazuşi, 1995). Bir-birini güdərək yorulan, öz içində çəkişən qazaxlara Abayın göstərdiyi yolu axtarıb, istiqamət göstərən şəxs müasir dövrdə Oljas olduğu qənaətinə yəm...

Azərbaycan dilinə çevirdi:

Füzuli Məcidli

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

ÜLKÜSALIN XATİRƏLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN MÜHACİRƏTİ

Azərbaycanın, Türkiyənin, Kırımın, İdil-Uralın və digər Türk yurdlarının bolşeviklər tərəfindən işğalından sonra ictimai-siyasi liderlər mübarizələrinə mühacirətdə davam etdilər. Mühacirətin ağır şərtləri, ortaq tarix şüuru bu siyasi liderləri zamanla bir araya gətirdi, düşməne qarşı birgə hədəflər müəyyən olundu.

Mühacirətdə çap olunan kitablara, jurnallara baxdıqımızda bu münasibətlərin necə sıx olduğunu, çətin zamanlarda qarşılıqlı şəkildə bir-birlərinə kömək etdiklərini görürük.

Xüsusilə, Kırım türklərinin lideri Seyid Cəfər Kırımər ilə Məhəmmədəmin Rəsulzadənin yaxın münasibətləri bu baxımdan seçilir.

Bu yaxınlarda Azərbaycan və Kırım mühacirəti arasındakı əlaqələrdən də bəhs edilən bir xatirə kitabını oxudum. Kırım mühacirətinin önəmli simalarından, Kırım davasının rəsmi orqanı olan "Emel" dərgisinin qurucusu Müstəcip Ülküsəlın "Kırım yolunda bir ömür" adlı bu xatirə kitabı II Dünya Müharibəsi dönməndə mühacirlərin fəaliyyətinin anlaşılması üçün önəmli qaynaqlardandır.

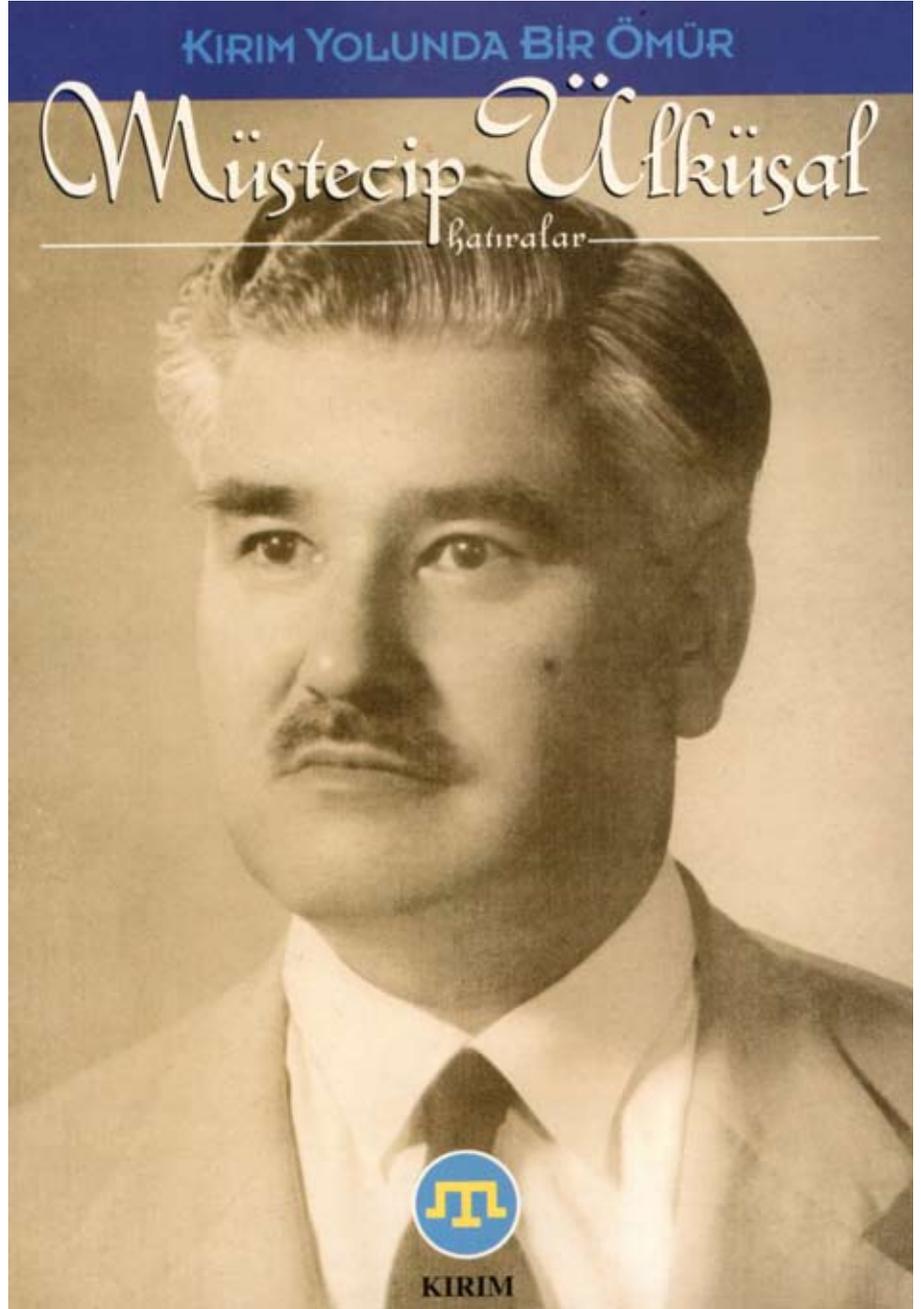
Müstəcip Ülküsəl kimdir?

Ülküsəl 1899-cu ildə Rumıniyanın Mangalya qəsəbəsinin Azaplar kəndində doğulub.

1917-ci ildə Kırım Türk Cümhuriyyətinin elan edilməsindən sonra 1918-ci ildə gizli şəkildə bir gəmi ilə Kırma gedir, lakin Akyarda (Sevastopol) həbs edilir. Tezliklə azadlığa çıxır, müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olur, 1920-ci ildə bolşeviklər Kırımı işğal etdikləri üçün buradan getmək məcburiyyətində qalır.

İstanbulda lisey təhsilini tamamladıqdan sonra Rumıniyaya dönür, 1926-cı ildə Buxarestdə hüquq fakultəsini bitirir.

1930-cu ilin yanvarın 1-də Rumıni-

yada Kırım türklərinin tarixində önəmli yer tutan "Emel" dərgisinin ilk sayını nəşr etdirir.

II Dünya Müharibəsi illərində Kırım Milli Mərkəzinin qərarı ilə Almaniya-da olur, əsir düşən kırımlıların həyatı ilə yaxından maraqlanır, Kırımın Sovet işğalından qurtarıldığı təqdirdə gələcəyi ilə bağlı alman nümayəndələri ilə

və eyni məqsədlə burada olan digər ölkələrin liderləri ilə əlaqələr qurur. Azərbaycan siyasi mühacirətinin önəmli simalarından olan Məhəmmədəmin Rəsulzadə və Hilal Münşi ilə bu dönmədə sıx münasibətdə olur.

Ülküsəl 1942-ci ildə Türkiyəyə dönür, 1976-cı ilə qədər vəkillik edərək dolanır. 1955-ci ildə Seyid Cəfər Kırım

mər xəstələndiyi zaman Krım Milli Mərkəzinin idarə edilməsi vəzifəsi onun üzərinə düşür. 1960-cı ildə Krım mər öldükdən sonra başqanlıq ona keçir.

1960-cı ildən etibarən "Emel" dərgisi Türkiyədə yayımlanmağa başlayır, Ülküsal 1986-cı ilə qədər dərginin rəhbəri olur.

Uzun ömür yaşayan Ülküsal "Dobruca və Türklər", "Krım Türk Tatarları", "II Dünya savaşında (1941-1942) Berlin xatirələri və Krımın qurtuluş davası", "Dobrucadakı Krım türklərində atalar sözləri və deyimlər" kitablarının müəllifidir.

Ülküsal 10 yanvar 1996-cı ildə İstanbulda vəfat edib.

* * *

İstanbulda "Krım Türkləri Kültür və Yardımlaşma" Dərnəyi tərəfindən çap olunan Ülküsalın "Krım yolunda bir ömür" kitabı isə onun xatirələrinin tam geniş formasıdır. Biz bu kitabda Ülküsalın Rəsulzadə və Münşi ilə bağlı xatirələrindən bəhs edəcəyik.

Rəsulzadə ilə bağlı xatirələr

Ülküsalın kitabında Məhəmmədamin Rəsulzadə haqqında bir sıra xatirələr və maraqlı faktlar var. Rəsulzadənin Polşa, Rumıniya və Almaniya-dakı həyatı ilə bağlı franqmentlər onun bu illərdə hansı əziyyətləri çəkdiyini göstərir.

Xatirələrdən birinə diqqət edək:

"... Lehistan (Polşa – D.Ə) almanlar və ruslar tərəfindən işğal edildi. Le-

histan xarici işlər naziri ilə bəzi hökumət və ordu nümayəndələri Rumıniyaya sığındılar. Polşada olan türk liderləri, tələbələrımızdən bir qismi Rumıniyaya və Köstenceyə (Konstansa – D.Ə) gəldilər. Bunların arasında azərbaycanlı Məhəmmədamin Rəsulzadə və Kazım Dadaş da vardı... 1940-cı ilin 23 iyununda Türkiyədən gələn səfir Həmdullah Sübhi Tanrıöveri Məhəmmədamin Rəsulzadə bəy ilə Köstencedə qarşıladım... Ertəsi gün Məhəmmədamin bəylə Buxarestə getdik. Məhəmmədamin bəy Kiryazi otelinə yerləşdi. Ertəsi gün sabah onu ziyarət etdim. Çox üzgün idi. Səbəbini soruşdum. "Bu sabah paltarımı ütülətmək üçün qarsonla dərziyə göndərdim. Bütün pulumu şalvarımın arxa cibində unutmuşam. Paltarım geri gətirildiyi zaman pul yox idi, tamam puluz qaldım" dedi. Tez birlikdə ən yaxın polis idarəsinə getdik. Baş komissara Məhəmmədamin bəyi tanıtdım və başına gələni anladım. Baş komissar dərzinin adresini soruşdu, söylədik.

Tam 1400 zloti idi. Əmin bəy sevindi və təşəkkür edərək polisə 100 zloti bəxşiş verdi".

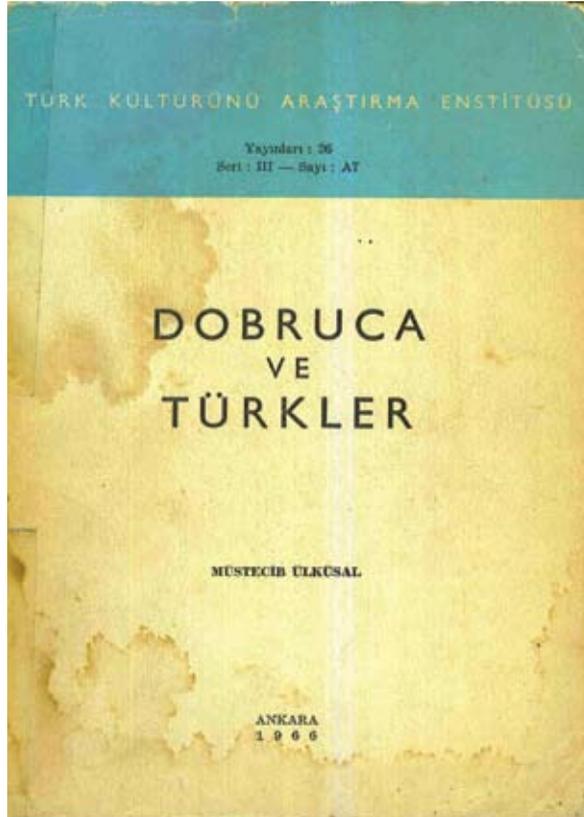
Ülküsal kitabında Rəsulzadə ilə Qafqaz konfederasiyası mövzusunda müzakirələrindən, Rəsulzadənin Krım və İdil-Ural haqqında ona dediyi düşüncələrindən bəhs edir. Xatirədə Rəsulzadənin Krım haqqında görüşü bu şəkildə verilir: "Krım tarixən bir Türk yurdudur. Fəqət geopolitik durumu baxımından Qafqaz Konfederasiyasına girməz. Türkiyə ilə də güclü bağı olmaz. Bundan başqa, Krımın əhalisi, təəssüf ki, çox azdır. Digər millətlər qarşısında çoxluq təşkil edə bilmir. Krım Ukraynanın və ya digər Qərb dövlətlərinin nüfuz bölgəsinə düşməkdədir. Krım bu dövlətlərlə bir şeylər etsə, mənəcə, daha yaxşı olar".

Rəsulzadənin bu fikrinə qarşı Ülküsal hansı əks arqumentlər gətirdiyini də qeyd edir.

Ülküsal 1942-ci il 21 fevral, şənbə günü qeydində yazır: "... Məhəmmədamin bəygilə getdim. Günorta yeməyini birgə yedik. Hilal Münşiyə çatdırmağım üçün bir məktub və iki cüt corab verdi".

Həmin ilin 4 Mart tarixli qeydində yazır: "Professor von Mendenin yanına getdik. Rumıniya səyahətim haqqında bilgi verdim. Polşa müftisi Yaqub Əfəndini xüsusi bir məktubla çağırıqlarını, bir neçə günə qədər gələcəyini, qurulmaq üzrə olan Türküstan legiondakılara dini dərslər verəcəyini söylədi. "Sizə bu acı həqiqəti də açıqlayaçağam" deyərək bunları əlavə etdi: "Burada gürcülərin və ermənilərin yetişmiş çox adamı var, hər yerə soxulurlar. Sizlərdən, türklərdən, demək

olar ki, kimsə yoxdur. Adamsızsınız. Siz müsəlmanlar öz içinizdə, qəlibinizdə yaşayırsınız. Məsələn, azərilərdən Məhəmmədamin Rəsulzadəni və Əbdülvahabı (mühacir Əbdülvahab Yurdsevər – D.Ə) gətirmək istəyirik".

Komissar: "Narahat olmayın, mən məsələni həll edərəm və sizə xəbər verərəm" dedi. Bir saat keçmişdi ki, otelə bir polis gəldi və Məhəmmədamin bəyə: "Buyurun, pulunuzu alın!" deyərək bir dəstə zloti (leh pulu) uzatdı.

Hilal Münşi ilə əlaqələr

Azərbaycan Cümhuriyyətinin xaricə təhsil almağa göndərdiyi yüz tələbədən biri, Almaniyada Rəsulzadənin yanında Azərbaycanın azadlığı üçün mübarizə aparan Hilal Münşi ilə də Ülküsəlın yaxın əlaqələri olub. Xatirələrdə bir neçə yerdə onun adı xatırlanır.

1942-ci il 7 Yanvar tarixli qeyddə Humboldt klubunun binasında Mustafa Çokayın xatirəsini anma günü ilə bağlı tədbir keçirilməsi, Şimali Qafqazlılar adından Əli Qantəmirin, İdil-Urallılar adından Əbdürrəhman Şəfinin, azərbaycanlılar adından Hilal Münşinin çıxış etməsi bildirilir.

1942-ci il 24 Yanvar qeydində Ülküsəl yazır: "Axşam Hilal Münşi bəyi evində ziyarət etdik. Burada azərbaycanlı, İstanbul Universitetinin tarix bölümünü bitirmiş Məryəm adlı bir xanımla tanış olduq. Kübar bir xanım idi. Məhəmmədəmin bəyə Rumıniyaya çatdığım zaman təslim etməyim üçün mənə bir məktub verdi".

Bu qeydin davamında Hilal Münşinin təyyarədən Qırmızı ordudakı azərbaycanlılara atılmaq üçün hazırladığı broşürdən bəhs edir.

"Azərbaycan Türkiyəyə qatılsa..."

1942-ci il 27 Fevral qeydi: "... Saat 16-da Hilal Münşi bəylə görüşdük. Azərbaycan Müsavat Firqəsinin Azərbaycan üçün istiqlal istədiyini, Almanyanın bu haqqı tanıyıb-tanmayacağını indidən öyrənmək istədiyini bildirdiyini söylədi. Bununla bərabər Azərbaycanın uzun illər Alman dövlət təşkilatının təcrübələrinə və köməyinə ehtiyacı olduğunu söylədiyini dedi. Hilal Münşi bəy bunu qətiyyətlə bəyan etdi: "Azərbaycanın istiqlal ideyası yalnız bir tezis gerçəkləşdiyi halda qüvvədən düşə bilər: Azərbaycan Türkiyəyə qatılsa və ya ilhaq edilərsə..."

1942-ci il 7 Mart qeydi: "Günortadan sonra Edige ilə birlikdə Hilal Münşi bəyə getdik. Məhəmmədəmin bəydən gətirdiyim məktub və hədiyyəni verdim. Saat 19:30-a qədər qaldıq. Gürcülər və ermənilər haqqında danışdıq. Qırmızı ordudakı azəri əsgərlərinə atılmaq üçün hazırladığı və Şərq Nazirliyinə verdiyi iki bəyannaməni oxudu. Yaxşı yazmışdı".

1942-ci il 6 aprel, bazar ertəsi qeydində Ülküsəl yazır: "...saat 17-də bizə azərbaycanlı Hilal Münşi bəy gəldi.

Şərq Nazirliyində cərəyan edən bayraq məsələsini anladı: "Almanların, gürcülərin və ermənilərin bayraqlarını olduqları kimi buraxdıqları halda, Azərbaycan və Şimali Qafqazın milli bayraqlarını dəyişdirmək istədiklərini, çünki bunlarda pantürkizm və panislamizm işarətləri olduğunu söylədiklərini, amma buna şiddətli və məntiqli etirazı və açıqlaması nəticəsində almanların bu düşüncələrindən vaz keçdiklərini söylədi. Hilal Münşi bəy almanların, əvvəlcə yazıb vermiş olduğu bəyannamədəki "istiqlal" sözünü çıxardıqlarını, beləcə almanların rus əsirliyindəki millətlərə və türklərə istiqlal vermək fikrində olmadıqlarını anlamını çıxardığını söylədi. Hilal bəyin bu qənaətinə qatıldığını açıqladım".

Bir qeydində isə Ülküsəl maraqlı bir faktı toxunur: "... Saat 17:30-da Charlottenburg stansiyasına gəldim. Burada Hilal Münşi bəy gözləyirdi. Məhəmmədəmin Rəsulzadə bəyə çatacaq bir məktub verdi və bunları söyləməyimi rica etdi: "Aldığım son xəbərə görə, bolşeviklər İran Azərbaycanında bir neçə azəri millətçisini tutub öldürüblər".

Miryaqub Mirmehdiyevlə əlaqələr

Xatirələrdə Azərbaycan Cümhuriyyətinin Paris Sülh Konfransına göndərdiyi Nümayəndə Heyətində təmsil olunan, sonralar mühacir həyatı yaşayan Miryaqub Mirmehdiyev haqqında da qısa məlumatlar var. 1942-ci il 18 may tarixi ilə bağlı qeyddə yazılır: "... Günortadan sonra, saat 15:30-da azərbaycanlı doktor Miryaqub bəy gəldi, saat 17:00-a qədər danışib dərhləşdik".

"Emel" jurnalına yardım

Xatirələrdə, azərbaycanlı mühacirlərin "Emel" jurnalına olan dəstəyindən də bəhs edilir. Belə ki, 1931-ci ildə Kırım davasının rəsmi orqanı halına gəlmiş bu dərgi ümumi böhranın nəticəsində çap problemi yaşayır. Redaksiyanın bu probleminin həllinə azərbaycanlı mühacirlər də kömək edirlər: "Bir neçə gün sonra İstanbuldan kırımlı Abdullah Zihni Soysal gəldi və azərbaycanlı qardaşlarımızdan bizə 24 dollar gətirdi. Biz pula müqabil "Emel" in üç sayında 12 səhifəni Azərbaycana aid onlar tərəfindən göndəriləcək yazılara ayıracaq və özlərinə hər saydan üç yüz məcmuə göndərəcəkdik. Təəhhüdümüzü axsatmadan yerinə yetirdik və azərbaycanlı qardaşlarımıza bu qardaşca köməklərindən ötrü təşəkkür etdik".

Ülküsəlın xatirələrində Azərbaycan mühacirəti ilə bağlı bəzi kiçik franqmentlər də var.

Ümumiyyətlə, istər Kırım türkləri və onların başda Seyid Cəfər Kırımər olmaqla mühacirətdəki liderləri, İdil-Ural türkləri və onların önəmli şəxsiyyətlərindən Abdullah Battal Taymas və digərlərinin xatirələrində, məqalələrində Azərbaycanla bağlı kifayət qədər öyrənilməmiş bilgilər var. Ümid edirik ki, bu kimi kitablar bizim türk-cəmizə də çevrilib yayımlanacaq.

Dilqəm ƏHMƏD

ELİ ŞAMİL'den ÇILDIRLI AŞIQ İRFANI'ye

Azərbaycan Millî Folklor Enstitüsü uzmanlarının geliştirdikleri iyi bir gelenek var. Halkbilimi alanında yapılan yayın çalışmalarını Türkiye'de ilgili yayın organlarında meslektaşları aracılığı ile duyulmasını sağlıyorlar. Böylece iki Türkel arasında kurulması sürdürülen kültürel köprü güç kazanıyor. Bu köprüden geçerek daha çok çalışmanın tanıtımının sağlanması ve bu köprünün bu amaçla diğer Türk elleri arasında da kurulup güçlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

İslam medeniyeti yayınlarının Osmanlılar döneminde İstanbul'da yoğunlaşmasının yöntemlerinden birisi de muhtemelen bu idi. Gaspıralı aynı hizmeti Tercüman Gazetesi vasıtasıyla farklı formatta Türkçülük için yapıyordu. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bu kültür trafiğinin diğer Türk kesimlerine fark atması, biraz iki Türkel arasındaki coğrafi yakınlıktan biraz da Türkçenin bu bölgedeki özel konumundandır.

Maalesef, Cumhuriyetlerimiz çeyrek aşırı geride bırakmış olmalarına rağmen ortak yayın yapan yayınevleri ve ortak kitap fuarları ve benzeri etkinlikler henüz görünürde yoktur. Bazı süreli yayınlarda bu alanda bir gayret görülmektedir. Görsel basında ise TRT hakikaten öncülük yapabileceğini göstermekte ancak görebildiğimiz kadarı ile Türkologlarımızda yeterli gayret yoktur. Süreli yayınlar arasında Türk Dünyası Araştırma Vakfının iki dergisi, Erciyes Dergisi ve Kültür Ajansının 3 dergisi, Milli Folklor Dergisi gibi yayınlar bize göre önemli hizmetler etmektedirler. Akademik çevrelerin ilmi yayın organları da kendi formatlarında varlık göstermektedir.

Eli Şamil, bizim kuşağın sadece ansiklopedistlerinden birisi değil, aynı za-

manda kültür şöleni müdavimlerinde. Onun Türk dünyasından tespitini yaptığı kültür şölenlerini Türk ellerine duyurmasındaki hizmeti gerçek bir ilmi kültür elçiliğidir. Ne var ki, kültür şölenlerinin öncelikli amaçlarının yerlerini, farklı amaçlara ve biraz da farklı ellere bırakmışlardır.

"Çıldır Aşiq İrfani Şeirleri, Haqqındaki Destan-Revayetler" isimli (Bakı 2016) eseri Eli Şamil'in bu alandaki çalışmalarından son döneme ait olanlardan sadece bir tanesidir. Suriye Türkmenleri konusunu O, ilk defa Türkiye'de Golan Türkmenleri konulu çalışmaları tanıştırmıştı.

Çıldır Aşiq İrfani'nin çalışması 'İrfani Havası ve İrfani Leqaplı Aşıklar', 'Qoşmalar', 'Qoşma Müstezat', 'Vücutnamler', 'İrfani ile Xasta Hasanın Deyişmesi', 'Aşiq İrfaninin Ömür Yolu ve Şeirleri' şeklindeki ana bölümden sonra 'Yaranması Haqqında Destan-Revayatlar' ve 'Sözlük' olmak üzere 7 bölümden oluşmuştur.

Bunlardan ilk bölümde; yazarın çalışmayı başlatmasına, Çıldır Aşıklık muhitini kısa kültür tarihi ile anlatımına, İrfani'nin bu muhitteki konumuna, O'nun hakkında Azerbaycan

ve Türkiye'de yapılmış çalışmalara, Onun âşık mı yoksa el şairi mi olduğuna dair bilgi verip kanaatine dair açıklamalar yapılmakta ve kaynaklara geçmektedir. Belirtilen bölümlerden ikinci bölümde o'nun 37 koşmasına vermekte ve müteakip bölümde "Qoşma Müstezat" a geçmektedir. Dördüncü bölümde Onun 4 destanı yer almakta, Beşinci bölümde Hasta Hasan ile değişmesine ve son bölümde hayat hikâyesi hakkında anlatılanlara dair bilgi verip ve yazar kitaba bir sözlük eklenmektedir.

O'nun "Hal Olur" isimli yaş destanında, 'kut' bağlantılı bulgular da vardır. Halk inançlarında kişiöğlü ile ilgili inançlarda evlenmesi gecikmiş kızlar da adeta bir kutsuzluk aranır. O kalıç kızlarda fellerin olacağı kanaatinde.

*"Sabahtan, seherden inerler düze,
Xımalı barmağa, sürmeli göze
Çok heves etmeynen qocalmış kıza,
Onda çeşit çeşit oyunlar olur"*

Kutu verenin de alanın da Allah olduğu, kut bulup sonunda ölüneceğini ve gelinen yere gidileceğini "Qocalur" şiirinde anlatırken de Aşık;

*".....
Qam yeyib , qam içme divane könül
Hökümet sahibi xanlar qocalar"*
diyecektir.

Onun "Yeri" isimli Koşma Müstezat'ında da doğal olarak Kozmogoni izleri vardır. O'na göre evvela taş ve yer yaratılmıştır.

*"Älemixalq etmek diledi Sübhan
Evvel xalq eyledi daşı, cövheri
Ululuğun dersin arş-i asiman,
Diledi yaradan göy ile yeri"*
denilmektedir.

Eli Şamil'in kitabına aldığı sözlük benzeri çalışmalarda olanlardan farklıdır. Biz bu klasik uygulamanın farklı bir formatta uygulanmasından yananız. Önerdiğimiz uygulama tarzında adeta minik bir ansiklopedik sözlük vardır. Aşığın ele alınan şiirleri ile onun o şiirlerdeki öncelikle isimler olmak üzere kelimelere yüklediği anlamın sözlüğü çıkarılmalı. Âşık kurdada, kuzuya, kayına, meşeye, taş, kayaya, dula, bekâra erkişiye kadın kişiye hangi anlamı yüklemiş, eseri hazırlayan böylesi bir sözlük hazırlamalı. Şairin nebata, hayvanata, cematata, insanata, bunların ilişkilerine, bunlarla yaratılan ilişkisine verdiği anlamı yayına hazırlayan sözlükleştirebilmelidir. Aşığın ikinci kitabı hazırlanırken, ilk kitabındaki sözlük de dikkate alınıp, bütün bunlardan Aşığın eserlerindeki âlemleri algılayışı ve âlemler arası ilişkiye dair görüşleri anlaşılabilir. Böylece aynı çağın âşıklarının sözlüğü okuyucuya bir dönemin veya bir mahalın âşıklarının anlayışını yansıtabilmelidir.

Halk ve Hak âşıklarını inceleyenler, incelemeleri ilerledikçe yapılagelen bu sözlük çalışmalarını da dikkate alarak yeni çalışmalarda daha kapsamlı daha muhtevalı sözlüklerle okuyucunun karşısına çıkabilmeliler. Bu türden bir sözlük ekleme yöntemi bir noktada şiirden hareketle motif indeksi çıkarma işlemidir. Neticede bunlar nesirlerdeki motif tespiti çalış-

maları ile birleştirilerek. Halk kültürümüzde kurda, elmaya veya dağa yüklenen anlam ortaya çıkmış olacaktır. O durumda bu sözlük su katılmadık milli bir sözlük olur. Bunu ne halk ve ne de Hak aşığından beklemek adil olmaz. Bu sözlüklerin hazırlanmış olmaları, her iki türden aşığın bilgi birikimini doğal olarak etkileyecektir. Et-kilemelidir.

Önerdiğimiz yöntemin ilk örnekleri oldukça yüzeysel de olsalar, pek az araştırmacı tarafından yapılmakta olsalar da Türkiye'de örneklerini görebiliyoruz.

Halk ozanı şiirlerindeki temaları içerisinde yaşadığı halk kültüründen derler. O verileri sazıyla sözüyle halka yansıtılır. Tekrar halktan alır, tekrar halka verir. Halk bilimi araştırmacısı, halktan derlediklerini aşığın şiirinden şiirleşmiş olarak örnekleme imkânı bulur. Böylece halkbilimci, halkbili çalışmalarında cönk toplayıp içeriklerini tasnif ve karşılaştırmaktan bir kademe daha önemli bir rol oynamış olur.

Hak aşığına gelince, tasavvufi halk

edebiyatı çalışmalarında üzerinde durmaya çalıştığımız husus, tasavvuf alanı daha elit bir kadronun elinde oluşu ve büyük ölçüde ayet ve hadislerle örgülediğinden bu alanda daha imbiikten geçirilmiş bir noktadadır.

Yaşar Kalafat
Halkbilim Araştırmaları
Kültür ve Strateji Merkezi

Oxucuların nəzərinə!
 Aylıq yayımlanan
“Birlik” jurnalını mətbuat
 yayım köşklərindən və abunə
 yazılışı ilə əldə edə bilərsiniz.

Tarixinə və gələcəyinə biganə qalma!

TƏSİSÇİ:

ATXƏM İctimai Birliyi
Sədr: İlham Surxay oğlu İsmayılov

Baş redaktor:
İlqar İlkin

Bədii redaktor:
Səadət Ramazanlı

Redaktor:
Telman Əlirzayev

Texniki redaktor:
Vəfadar Farizoğlu

Ünvan: AZ1065, Bakı şəhəri,
Həsən Əliyev küç. 10/61

Tel: (99 412) 594 21 48

Mob: (99 450) 623 26 88

e-mail: athem2007@gmail.com

web: www.atxem.az

Bank rekvizitləri:
Azərbaycan Beynəlxalq
Bankın Aşeron filialı

Kod: 805539

VÖEN: 9900001881

Müxbir hesabı:

AZ03NABZ0135010000000002944

SWIFT: İBAZAZ2X

Hesabın adı:

ATXAM İCTİMAİ BİRLİYİ

IBAN:

AZ83İBAZ38090019441512339201

VÖEN: 1700815321

Jurnal Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyində dövlət
qeydiyyatından keçmişdir.

Reyestr №: 2557

Çapa imzalanmışdır: 30.06.2017

Tiraj: 500

Jurnalın materiallarından istifadə zamanı
istinad zəruridir. Müəlliflərlə redaksiyanın
mövqeyi üst-üstə düşməyə bilər.

Əlyazmalar geri qaytarılmır. Reklam
məlumatlarının məzmununa görə redaksiya
məsuliyyət daşımır.

“TIME-Print” Mətbəəsində çap olunub.

Jurnal 2008-ci ilin
may ayından çıxır

ƏHMƏD CAVAD -125

(1892 - 1937)

Azərbaycanın istiqlal şairi

Azərbaycan bayrağına

Türküstan yelləri öpüb alınını
Söylüyor dərdini sana, bayrağım!
Üçrəngin əksini Quzğun dənizdən
Ərməğan yollasın yara, bayrağım!

Gedərkən Turana çıxdın qarşıma,
Kölgən dövlət quşu, qondu başıma!
İzn ver gözümdə coşan yaşıma -
Dinlətsin dərdini aha, bayrağım!

Qayı Xan soyundan aldığı rəngi,
Qucamış Elxanla, müsəlman bəgi.
Elxanın övladı, dinin dirəgi,
Gətirdin könlümə səfa, bayrağım!

Köksümdə tufanlar gəldim irəli,
Öpüm kölgən düşən mübarək yeri!
Allahın yıldızı, o gözəl pəri,
Sığınmış qoynunda Aya, bayrağım!

QIYMƏTİ: 2 AZN